

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**REKABET VE REGÜLASYON EKONOMİSİ ÜZERİNE
ÜÇ MAKALE**

**YAKUP ÇUKURYURT
15710002**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. MERAL UZUNÖZ**

**İSTANBUL
2021**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**REKABET VE REGÜLASYON EKONOMİSİ
ÜZERİNE ÜÇ MAKALE**

**YAKUP ÇUKURYURT
15710002**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. MERAL UZUNÖZ**

**İSTANBUL
2021**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**REKABET VE REGÜLASYON EKONOMİSİ
ÜZERİNE ÜÇ MAKALE**

**YAKUP ÇUKURYURT
15710002**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Savunulduğu Tarih: 16.02.2021
Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur**

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı

: Prof. Dr. MERAL UZUNÖZ

Jüri Üyeleri

: Prof. Dr. FAZIL KAYIKÇI

Doç. Dr. SELİN ÖZDEMİR YAZGAN

Prof. Dr. MELİKE BİLDİRİCİ

Prof. Dr. IŞIL AKGÜL

**İSTANBUL
ŞUBAT 2021**

ÖZ

REKABET VE REGÜLASYON EKONOMİSİ ÜZERİNE ÜÇ MAKALE

Yakup Çukuryurt

Şubat, 2021

Rekabet ve regülasyon çalışmaları, modern dünyada etki alanı geniş bir kavram olarak göze çarpmaktadır. Bu çalışmadaki ilk makale bu kavramı teorik bir çerçevede ele almakla birlikte kendi içerisinde toplu bir kaynak taraması yoluyla literatüre katkı sağlarken, aynı zamanda sonraki iki ampirik çalışmanın da temelini oluşturmaktadır. Çalışmanın ikinci makalesi bir regülasyon olarak AİHM (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) Büyük Daire kararlarının politik, demografik ve ekonomik parametrelerle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu konuda bazı ülkelerin kendi üst yargı mercileri ile ilgili olarak yapılmış olan çalışmalara rastlanmış olsa dahi AİHM düzeyinde yüksek kriterleri olan bir mahkemeye ilgili bu yönde yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle söz konusu makalenin, insan davranışlarının başta ekonomik olmak üzere bir kısım farklı parametrelerle olan ilişkisinin makine öğrenmesi algoritmaları ve büyük veri işleme yöntemleri kullanılarak analiz edilmesinin literatüre özgün bir katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Bu analiz, tamamen istatistiki bir değerlendirme süreci sonucunda seçilen modeller vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde bir regülasyon olarak AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) değerlendirilmiş ve uygulama performansı hakkında önemli sonuçlar elde edilmiştir. Tezin son makalesinde ise AB (Avrupa Birliği) üyelerinin aralarında gerçekleştirdikleri ticaret rakamları üzerinden ampirik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Dış ticaret çerçevesinde ülkelerin kurduğu ekonomik birlikler faktör kullanımını optimize edebilecek yegâne kurumlardır. Avrupa Birliği kurumsal yapısı, üyeleriyle olan ilişkileri ve ekonomik potansiyeli itibarıyla önde gelen bir bölgesel entegrasyondur. Birliğe üyeliğin ve Avrupa Para Birliğine dâhil olmanın literatürle uyumlu temel ekonomik değişkenlerle desteklendiği modelde, dikkate alınan değişkenlerin Avrupa Birliğine üye olan ülkelerin kendi içerisindeki dış ticaretlerine olan etkisi, ithalat ve ihracat rakamları çerçevesinde analiz edilmiştir. Analiz öncesinde çalışmanın teorik temelini oluşturmak adına klasik ve

yeni akım dış ticaret teorilerinden bahsedilmiştir. Elde edilen sonuçlar üst seviye kurumsal yapıları oluşturun regülasyonların amaç ve sonuç ilişkisini ortaya koyması noktasında önemlidir. Literatürde dış ticaret rakamlarının temel ekonomik değişkenler ile olan ilişkisini araştıran çalışmalar bulunmakla birlikte konuyu kurumsal çerçevede regülasyonlarla ilişkilendiren analizlere rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Regülasyon, Rekabet, AIHM, Büyük Veri, Makine Öğrenmesi, Logistic Regression, Dış Ticaret, Panel Veri.

ABSTRACT

THREE ESSAYS ON ECONOMICS OF REGULATION AND COMPETITION

**Yakup Çukuryurt
February, 2021**

Competition and regulation studies and researches stand out as a wide-ranging concept in the modern world. While the first article in this study contributes to the literature through a collective literature review by addressing this concept in a theoretical framework, it also forms the basis of the next two empirical studies. The second article of the study reveals the relationship between the decisions of the ECHR Grand Chamber as a regulation and political, demographic and economic parameters. Even though some studies on this issue related to the higher judicial authorities of some countries have been found, there has been no study in this direction regarding a court with high criteria at the ECHR level. In this respect, the article in question made a unique contribution to the literature by analyzing the relationship of human behavior with some different parameters, especially economic, using machine learning algorithms and big data processing methods. This analysis was carried out through models selected as a result of a purely statistical evaluation process. In this way, Convention of Human Rights was evaluated as a regulation and important results were obtained about application performance. In the last article of our study, an empirical analysis was carried out on the foreign trade figures of EU members. Economic cooperation established by countries within the framework of foreign trade are the only institutions that can optimize the use of factor. The European Union is a prominent community in terms of its institutional structure, relations with its members and economic potential. In our model, where membership to the European Union and being included in the European Monetary Union is supported by basic economic variables compatible with the literature, the effect of the variables in the model on the foreign

trade of the European Union member countries is analyzed within the framework of import and export figures. Before the analysis, classical and new current foreign trade theories were mentioned in order to form the theoretical basis of the study. The results obtained are important in terms of establishing high-level corporate structures and revealing the relationship of purpose and result of regulations. Although there are studies investigating the relationship between foreign trade figures and basic economic variables in the literature, there are no empirical analyzes that reveal its relationship with regulations in the institutional framework, and a unique contribution has been made to the literature in this respect.

Key Words: Regulation, Competition, ECHR, Big Data, Machine Learning, Logistic Regression, Foreign Trade, Panel Data.

ÖN SÖZ

Gerçek bir rekabet ortamının piyasa optimizasyonu açısından önemi tartışılmaz bir gerçek olmak birlikte, günümüz dünyasında regülatörler büyüyen piyasalara yapışkanlıklar, çıkar grupları gibi faktörlerin etkisini azaltmak hedefiyle sıklıkla müdahale etmektedir. Bu müdahaleler gerekliliği, etkinliği gibi sorular ise toplum nezdinde önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada bu konular teorik açıdan incelenmiş, global düzeyde yapılan bir kısım regülasyonların ekonomik parametrelerle olan ilişkisini ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu ve benzeri çalışmaların, regülatörleri hesap verilebilirlik kriterlerine yaklaştırmak suretiyle doğru uygulamaların örneklerinin artmasına katkı sağlayacağını düşünüyor ve bu konuyu önemsiyoruz.

Bu tez çalışmam süresince her konuda bana destek olan ve yol gösteren değerli tez danışmanım Prof. Dr. Meral UZUNÖZ'e anlayışı, sabrı ve desteği için çok teşekkür ediyorum. Tez izleme komitemde olmayı kabul eden, araştırmamı izleyen, katkıda bulunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Fazıl KAYIKÇI ile her şartta yol göstericiliği ve desteğini hissettiğim Doç. Dr. Selin ÖZDEMİR YAZGAN'a tez sürecim boyunca yaptıkları değerli katkıları dolayısıyla teşekkür ediyorum. Savunma jürimde yer alan, ders sürecimden itibaren yardımını hissettiğim hocam Prof. Dr. Melike BİLDİRİCİ'ye ve diğer saygı değer hocalarım Prof. Dr. Işıl AKGÜL'e, Doç. Dr. Tunç Durmaz'a, Prof. Dr. Cumhur ERDEM'e şükranlarımı sunuyorum. Değerli çalışma arkadaşlarım Mehmet ARPA, Mustafa KESGİN ve Ali BİRVURAL'a, ayrıca fikirleri ile çalışmama büyük katkı sağlayan kardeşim Zeynep ÇUKURYURT'un şahsında, tüm eğitim sürecimde bana ilgi ve destek gösteren başta annem Güldal ÇUKURYURT olmak üzere bütün aileme teşekkürü bir borç biliyorum. Son olarak doktora sürecimde büyüyen oğlum Emir ve kızım Miray ile birlikte onları büyüten değerli eşim Emine ÇUKURYURT'a sağladıkları çalışma imkânı ve yaptıkları tüm fedakârlıkları nedeniyle şükranlarımı sunuyor ve çalışmamı onlara armağan ediyorum.

İstanbul; Şubat, 2021

Yakup Çukuryurt

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii

1. GİRİŞ	1
----------------	---

2. REKABET VE REGÜLASYON ÜZERİNE	4
2.1. Giriş	4
2.2. Rekabet ve Regülasyon	5
2.3. Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar	11
2.4. Regülasyon Teorileri	16
2.4.1. Kamu Çıkarı Teorisi	17
2.4.1.1. Piyasa Süreci Teorisi	19
2.4.2. Özel Çıkar Teorisi	20
2.4.2.1. Kamu Tercihi Teorisi	22
2.4.2.2. Capture Teorisi	23
2.4.2.3. Chicago Okulu Teorisi	24
2.4.3. Yeni Kurumsalcı Teoriler	25
2.5. Sonuç	27

3. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ (AİHM) BÜYÜK DAİRE KARARLARININ EKONOMETRİK ANALİZİ	29
3.1. Giriş	29
3.2. Hâkim Kararları	30
3.3. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	32
3.3.1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Niteliği	32
3.3.2. AİHM Yapısı ve Çalışma Şekli	34
3.4. Literatür	35
3.5. AİHM Hâkim Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi	40
3.5.1. Veri Seti	41
3.5.2. Değişkenler	42
3.5.2.1. Bağımlı Değişken	44
3.5.2.2. Bağımsız Değişkenler	45
3.5.3. Yöntem	52
3.5.3.1. Büyük Veri Çözümlemesi	52
3.5.3.2. Algoritmanın Uygulanması ve Çıktılar	56
3.5.4. Bulgular	60

3.5.4.1. Politik ve Diğer Değişkenlere İlişkin Bulgular	60
3.5.4.2. Sosyo-Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular	64
3.5.4.3. Ekonomik Değişkenlere İlişkin Bulgular	64
3.6. Sonuç	66
4. AVRUPA BİRLİĞİ DIŞ TİCARETİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ.....	68
4.1. Giriş	68
4.2. Dış Ticaret	69
4.3. Dış Ticaret Teorileri	70
4.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	70
4.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	72
4.3.3. Uluslararası Değerler Teorisi	73
4.3.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri	74
4.4. Literatür	76
4.5. Avrupa Birliği (AB) Dış Ticaretini Etkiyen Faktörlerin Analizi	78
4.5.1. Veri Seti	80
4.5.2. Değişkenler	80
4.5.2.1. Bağımlı Değişkenler	81
4.5.2.2. Bağımsız Değişkenler	81
4.5.3. Yöntem	85
4.5.3.1. Panel Veri	85
4.5.3.2. Modelin Uygulanması ve Çıktılar	86
4.5.4. Bulgular	94
4.5.4.1. İthalat Modeline İlişkin Bulgular	94
4.5.4.2. İhracat Modeline İlişkin Bulgular	95
4.6. Sonuç	96
KAYNAKÇA	98
EKLER.....	107
ÖZ GEÇMİŞ.....	110

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: AİHM Model Değişkenleri	43
Tablo 2: AİHM Çıktıları (Genel Parametreler)	57
Tablo 3: AİHM Model Çıktıları (Optimal Parametreler)	59
Tablo 4: Dış Ticaret Model Değişkenleri	81
Tablo 5: Dış Ticaret Model Çıktıları (İthalat)	87
Tablo 6: Dış Ticaret Model Çıktıları (İhracat)	88
Tablo 7: Dış Ticaret Birim Kök Testi Sonuçları	90

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Tahmin Yöntemi Tercihi	53
Şekil 2: Veri Madenciliği Süreç Modeli	54
Şekil 3: Araştırma Dönemi İçerisinde AB ve APB Üye Ülkeler	83
Şekil 4: Dış Ticaret Model Tahmini	89
Şekil 5: Dış Ticaret Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi (İthalat).....	92
Şekil 6: Dış Ticaret Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	93
Şekil 7: İthalat ve İhracata İlişkin Tahmin Sonuçlarının Görsel Karşılaştırılması	94

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
APB	: Avrupa Para Birliği
DDK	: Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar
DEA	: Veri Zarflama Analizi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
ICN	: Uluslararası Rekabet Ağı
NCA	: Ulusal Rekabet Otoriteler
NRA	: Ulusal Düzenleyici Otoriteler

1. GİRİŞ

Bu çalışmada 1 teorik ve 2 ampirik olmak üzere rekabet ve regülasyon üzerine üç farklı konu incelenmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır. İlk makalede rekabet ve regülasyon kavramlarının tarihsel süreci ve teorik geçmişi üzerine olup, ampirik çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Regülasyonun piyasadaki işlerliği *kamu süreci teorisi* ve *kamu çıkarı teorisi* olmak üzere temelde iki teoriyle açıklanmıştır. Ancak bu teorilere karşı olmasına rağmen bir o kadarda onlardan beslenerek şekillenen *yeni kurumsalcı teoriler* ele alınmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki kamu süreci teorisi, neo-klasik fiyat teorisine alternatif olarak Avusturya İktisat Okulu takipçileri tarafından, geliştirilmiştir. Kamu çıkarı teorisi ise, düzenlemelerin işletmelerin neden olabileceği piyasa aksaklıklarını kısıtlayarak tüketici çıkarlarına hizmet ettiğini varsaymaktadır. Bu ikisi dışında kalan ve Ortodoks iktisat teorisine yönelttiği eleştirilerle yeni bir ekonomik açıklama ortaya koyan iktisadi modeller ise, yeni kurumsalcı teoriler olarak adlandırılmaktadır. Bu iktisadi akım, temelde bireylerden öte kurumları merkeze almaktadır. Bu bilgiler ışığında makalenin amacı öncelikli olarak rekabet ve regülasyonun ne olduğu ve hangi tarihsel ve teorik süreçler ile ortaya çıktığının değerlendirilmesine odaklanmaktadır.

İkinci makalede genel anlamda AİHS gibi dünyaca kabul görmüş bir regülasyonun uygulayıcısı konumundaki AİHM hakim kararlarının incelenmek suretiyle ortaya çıkan sonuçlar, hakimlerin kararlarında etkili olan ve birbirinden bağımsız olarak görülen birçok kavramın aslında yoğun ilişki içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Sosyal hayat içerisinde her süreç kendi dinamiklerini kendi içerisinde barındırmaktadır. Bu dinamikleri doğru tespit etmek söz konusu süreci doğru modellemek açısından son derece önemlidir. Bilimsel çalışmaların işlevselliği disiplinler arası geçişliliği sağlamasıyla, inter disiplinler yaklaşımıyla artmaktadır. Bu yönüyle hâkimleri karar alma süreçleri üzerine yapılan bu analiz, ekonomik kavramlar ışığında, hukuki, sosyal ve politik temelli araştırmalar neticesinde temel bir mühendislik çerçevesi üzerine kurgulanmıştır. Tüm bunlara ek olarak kullanılan makine öğrenmesi algoritmaları ve büyük veri işleme yöntemleri çalışmayı objektif

bir analiz sürecini beraberinde getirmek suretiyle diğer çalışmalardan ayıran özellikler taşımaktadır. Ayrıca dünyanın birçok ülkesince üzerinde ittifak ettiği AİHM kararları üzerinde yapılan çalışma, konuya yaklaşım itibariyle en homojen ve saf veriler üzerinde işlem yapma imkânını beraberinde getirmiştir. Zira teorisyenlerin ve araştırmacılarında sıklıkla üzerinde durduğu üzere yargı kararlarının beşeri kavramlardan arındırılmış bir süreç içerisinde ortaya çıkması toplumsal sözleşmenin uygulanması, huzurun sağlanması ve adalet kavramının yerleşmesi için olmazsa olmazdır. Bu çerçevede AİHM gelişmiş demokrasilerin üzerinde ittifak ettiği olgunlukta bir kurum olması münasebetiyle, çalışmada bu olgunlukta bir kurumun vermiş olduğu kararların analiz edilmesi çıkan sonuçların açıklayıcılığını arttıran bir diğer unsur olarak göz çarpmaktadır.

Çalışmanın son makalesinde Avrupa Birliğine üyeliğin ve Avrupa Para Birliğine dahil olmanın literatürle uyumlu temel ekonomik değişkenlerle desteklendiği modelde yer alan değişkenlerin Avrupa Birliğine üye olan ülkelerin kendi içerisindeki dış ticarete olan etkisi ihracat ve ithalat rakamları çerçevesinde analiz edilmiştir. Dış ticaret çerçevesinden ülkelerin kurduğu ekonomik işbirlikleri faktör kullanımını optimize edebilecek yegâne kurumlardır. Avrupa Birliği kurumsal yapısı, üyeleriyle olan ilişkileri ve ekonomik potansiyeli itibariyle kurumsal kalitesi yüksek bir topluluktur. Bu bağlamda son makale uygulanan regülasyonların sonuçlarına etki eden parametrelerin tespit edilmesi, kaynak verimliliğinin sağlanması ve piyasaların optimum noktaya taşınması anlamında mutlak kurumsallığa yakınsayan AB çerçevesinde politika yapıcılara fikir vermek suretiyle literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Gelişen dünya ile vazgeçilmez yönetim şekli olarak karşımıza çıkan demokrasilerde halk adına yürütülen karar alma süreçlerinin homojen bir şekilde işletilmesi ve performansının sorgulanması, seçmenin rasyonel ve fayda maksimizasyonu çerçevesinde karar vermesinin önündeki en büyük engel olan asimetrik bilginin ortadan kaldırılması için kritik derecede önemlidir. Yapılan her regülasyonun neticesinde ortaya çıkan durum karar vericilerin başarısı ile ilgili ipuçları sunmakla birlikte, elde edilen sonuçların regülasyonun amacıyla olan ilişkisi karar vericilerin yanlış yapma riski azaltarak başta belirttiğimiz üzere piyasa optimizasyonuna önemli katkı sağlayacaktır. Çalışmamız analize konu modeli hâkimlerin kararlarını en iyi açıklayan parametrelerin seçimine bağlamasıyla, hukuk gibi kesinlik içeren bir

kavramı ekonometrik bir çalışmaya konu etmesiyle ve regölasyonların etki analizinin gerçekleştirilmesi suretiyle hem iktisat hemde hukuk alanında bu çerçevede yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

2. REKABET VE REGÜLASYON ÜZERİNE

2.1. Giriş

İnsan nüfusunun artışı kurumsal yapıları ve sistemleri hayatın her alanında olduğu gibi iktisadi anlamda da hayati bir konuma getirmiştir. Kıt kaynaklar altında insan endeksli faktör etkinliğini arttırmak merkeze koyulduğunda, ortak davranış biçimlerinin belirlenmesi ve uygulanmasına yönelik bir kısım kuralların tanımlanması beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda regülasyonlar bahse konu olan kurumsal yapıların en etkili müdahale aracı olarak kullanılmaktadır. Her müdahale kendi içerisinde bir kısım elverişlilik, gereklilik ve orantılılık sorunlarını da beraberinde getirmektedir. En temel regülasyon olan anayasalarda yer alan bir kısım hak ve özgürlüklere müdahalelerin temel ilkelerinden olan ölçülülük, normlar hiyerarşisinde yer tüm seviyeler içinde temel ölçütlerdendir. Esasen iktisadi regülasyonlar, bireysel anlamda düşünüldüğünde birçok hak ve özgürlükle ilişkili olmasının yanında temel olarak mülkiyet hakkıyla olan ilişkisi bu ilkelerin sorgulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu noktalardan hareketle, çalışmanın temel amacı özellikle 19.yy.'da ortaya çıkan regülasyon ve rekabet sürecinde, piyasa aksaklığı minimuma çekilerek, piyasa arzının en etkin şekilde gerçekleştirilmesi için hangi kurum ya da şirketlerin belirleyici olacağının tartışılmasının, tarihi süreç içinde değerlendirilmesidir. Söz konusu tartışmaları değerlendirirken, ortaya çıkmış teorilerle alternatif hangi cevapların konu edildiği ortaya konulmaktadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde; iktisadi süreçlerdeki düzen sorununun ortaya çıkmasında etkili olan tarihi oluşumlar incelenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, regülasyon süreçlerine müdahale ederek hangi rekabet gruplarının çıkarının merkeze alınacağı sorunu temel tartışma noktası olarak değerlendirilmektedir. İlerleyen bölümlerde, ekonomiye müdahale eden “düzenleyici ve denetleyici kuruluşların” regülasyon süreçlerindeki görevi tartışılarak, son bölümde ise belirlenen ve incelenen tüm bu aşamaları analiz eden “kamu süreci teorisi”, “kamu çıkarı teorisi” ve bu teorilere alternatif olarak ortaya çıkan “yeni kurumsalcı teoriler” ele alınmaktadır. Bu bağlamda literatüre genel ve bütünsel bir bakış sunulmaktadır.

2.2. Rekabet ve Regülasyon

Liberal ekonomik rejimi merkeze alan Neo-klasik yaklaşım, 19.yy.'da devletin ekonomide yoğun müdahalesini öne çıkaran merkantilizme karşıt bir görüş olarak ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıl sonlarına doğru Adam Smith tarafından ortaya atılan klasik iktisadi düşünce ekseninde şekillenen ve temelde devletin ekonomi piyasasına müdahalesinin gerekliliğini çizmiş oldukları rasyonalite sınırları içerisinde oturtmakta zorluk çeken bu görüş, 19. yüzyıl boyunca David Ricardo, John Stuart Mill ve son olarak Alfred Marshall'ın katkılarıyla geliştirilmiş ve evrensel olma iddiasıyla iktisadi düşünceyi etkisi altına almıştır (Bırol, Gencer, 2014, 260). Yine paralel cephede Karl Polanyi, klasik eseri "*Büyük Dönüşüm*"de iktisadi liberalizmi, toplumsal ve politik kurumların geri plana itilmesi ile piyasa süreçlerinin serbestçe işletilmesi şeklinde ifade etmiştir (Alfredo, Deborah, 2014, 5-10). Ancak söz konusu yaklaşımın tüm gelişmiş ülkelerde geçerliliğini mümkün kılacağını düşündükleri teorik süreçler, fiili uygulamalara paralel cevaplar sunmamıştır. Polanyi'nin de eleştirdiği gibi kendiliğinden düzen anlayışı tüm çevre teoriler tarafından eleştirilere karşı temelde dayanıksız bir sürü açıklık içermektedir. Büyük Bunalım, Ekim 1929'da ABD'de, yatırımcıların borsanın işleyişine yönelik olumsuz beklentileri sonucunda, Wall Street'in iflasıyla patlak vermiştir. Borsada yaşanan çöküş birçok bankanın iflas etmesine sebep olurken, milyonlarca insanın da mal varlıklarını tamamen kaybetmesine yol açmıştır. Kriz sonrasında devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği yönündeki görüşlerin taraftarları artış göstermiştir. Bu tarihten önce klasik iktisadi düşünce tarafından oluşturulan sınırlandırılmış devlet figürü, krizin ardından Keynes'yen düşüncenin de etkisiyle müdahale eden bir çehreye bürünmüştür. Fakat daha sonra özellikle Avrupa ülkelerinden başlayarak, devletin aktif rol üstlendiği bir takım sektörleri özel kesime devredip serbestleştirerek ekonomik ve siyasal yaşamda oyunun kurallarını koyan ve denetleyen bir yapı içerisinde, düzenleyici rol üstlenmesini kabul eden bir yapılanma ve devlet anlayışı gelişmiştir (Çevik, Demir, 2005, 249-250). Söz konusu değişim, devletin faaliyet alanını genişletmiştir. 1932 yılına gelindiğinde bu değişimlere ek olarak dünya ticaret hacminde kayda değer ölçüde geriye gidiş olmuş, "*Laissez faire*" sloganının öncülüğünde gelişen ekonomik sistemin artık etkin olmadığı ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası ortaya çıkan toplumsal

kaygıları azaltmak için yeni ekonomik girişimler gerekliliği doğmuştur. 1930’lu yıllardaki ile 1970’li yılların regülasyonları amaç ve biçim açısından farklılıklar arz etmektedir. 1930’lu yıllarda birincil amaç olan ekonomiyi stabilize etmek için fiyat ve giriş kontrolleri şeklindeki regülasyonlar geçerli iken, 1970’li yıllarda kamu sağlığını ve güvenliğini korumak gibi sosyal regülasyonlar söz konusu olmuştur (Çevik, Demir, 2005, 250). Dolayısıyla, Keynesyen iktisatla birlikte gelişen ve devletin bir kısım politikalar ile iktisadi hayata müdahalesini meşru gören ve teşvik eden anlayış, 1970’li yıllardan itibaren ciddi şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte devletin iktisadi yapı içerisindeki rolünde de bir dönüşüm söz konusu olmuştur.

Kurallar ve regülasyon şeffaf, etkin ve rekabetçi ticareti korumak için gereklidir. Genel bakış, mülkiyet hakları ile ilgili kurallar ve mülkiyet haklarının ihlal edildiği durumlarda ortaya çıkabilecek güvenilir bir yaptırım sisteminin inşasına odaklanır. Diğer hükümet müdahaleleri ise asimetrik ve yetersiz bilgidен kaynaklanan verimsizlikler, aşırı pazar gücü, doğal tekeller, kamu malları ve dışsallıkların varlığından ortaya çıkan piyasa başarısızlıkların düzeltilmesini ya da engellemesini içerir. Realiteye bakıldığında bu müdahaleler sosyal, ekonomik, çevresel hedeflere ek olarak kompleks düzeyde siyasi çıkarlara da hizmet etmektedir. Yasal düzeyde halk refahı, toplumda yer alan kuruluşlar ve çeşitli güçlü grupların çıkarları ile uyumlu hale getirilmektedir. (Bünger, 2017, 10) Hükümetler, firmalar arasındaki etkin rekabetin sağlanması için ticari ilişkilere müdahale eder. Devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliğini savunanların amacı, piyasada yaşanan aksaklıkları gidermek amacıyla ortaya çıksa da sosyalist sistemin çökmesiyle piyasa ekonomisi süreci daha merkezi hale gelmiş ve bu süreçle birlikte devletin ekonomik yapı içerisindeki konumu sorgulanmaya başlanmıştır. Bu fikir piyasa ekonomisi düşüncesini çağırıştır niteliktedir. Piyasa ekonomisi, temelde yönlendirmelerden uzak olarak çıkarları peşinde olan bireyler ve firmalar tarafından birlikte alınan sayısız kararların, ekonomik sonuçlarının ortaya çıktığı bir yapıdır (Akça, 2011, 179-180). Diğer bir deyişle; piyasa ekonomisinin konusu alınıp satılabilme özelliğine haiz mallardan oluşur. İktisadi karar mercileri bu malları kullanarak, fiyatlar aracılığı ile fayda maksimizasyonunu artırma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir ortam meydana getirir. (Altay, 2001, 16). Detaylı bir biçimde ele alındığında, piyasa ekonomisinin kendi içinde rekabet ve piyasa serbestliği ilkelerini barındırdığını görülmektedir. Bu noktada düşünürlerin devleti bir üst kurum gibi kabul ederek, ekonomik ilerleyişte devletin regülatif görevlerini ve

fonksiyonunu sorgulamaya başlaması yeni bir kavramın -regülasyon- ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Buna ilaveten, regülasyon geçmişi, insanlık tarihi boyunca var ola gelen bir kavram olarak, modern devletlerin çok öncesine dayanmaktadır. Örneğin, M.Ö 2100’lü yıllara dayanan Hammurabi Kanunları içerisinde geçen bir kısım uygulamalar bu kapsamda regülasyon olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak literatürde regülasyonun başlangıcı olarak 1887 yılında Amerika Birleşik Devlet’lerinde, *Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu’nun* kurulmasının kabul edildiği görülmektedir (Aktan, Yay, 2016, 117). Yakın geçmişe bakıldığında ise regülasyon sürecinin içini doldurduğu temel sac ayakları değişmiştir. Bu değişimde, 19.yy.’ın sonlarında 1980’li yılların sonrasında- küreselleşmenin de etkisiyle devletin ekonomi içindeki payının azalması yatmaktadır.

Devlet, Keynesyen düşünce ile *Sosyal Devlet* ilkesi çerçevesinde ekonomik ve sosyal hayat içerisinde daha aktif bir role bürünmüştür. Yalnız bu rolü, oyuncu olmaktan öte bir nevi “hakem” olarak, gerektiğinde oyunun kurallarını belirleyen, oyunu yöneten ve yönlendiren bir forma evrilmiştir.(Kömürcüler, Özçağ, 2015, 84). Bu aşamadan sonra devlet ekonomide bir oyuncu olarak değil, kural koyan ve bir plan dâhilinde düzen belirleyen role bürünmüştür. Ancak bu noktada, “İnsanlar kendilerini, kendi oluşturdukları kurallarla bağlamaktadırlar” yorumunu göz ardı etmeyerek meseleye devlet ve birey perspektiften bakmalıyız (Kama, 2011, 202). İşte 1980’li yıllara gelindiğinde en belirgin haliyle devletin hakem olarak kendisine üstlendiği bu rol, devletin düzenleyici rolü olarak ekonomide etkisini hissettirmeye başlamıştır. Devletin ekonomideki değişen bu konumu regülasyon kavramının doğuşunu tetiklemiştir. Böylece ekonomik regülasyon teorisi 1980’lerde ortaya çıkmış ve bu güne kadar varlığını sürdürmektedir. Regülatif işlerlik için zaman ve uygun alt yapı gerekmektedir. Daha önceden piyasa sistemine sahip olan ülkeler bu süreci daha kolay atlatırken söz konusu sistem ile yeni karşılaşan ekonomiler, regülasyon sisteminin ekonomiye uygulanabilirliği problemini soru konusu kılmaktadır. Çünkü teoride üst düzey verim sağlaması beklenen düşüncelerin soyut bir ekonomik sistem üzerinde işlerlik kazanması beklenenden daha geç gerçekleşmektedir. Modernleşen dünyada teknolojik ilerlemenin doğal bir sonucu olarak, kaynakların her bölgeye aynı kalitede ve aynı süre içinde ulaşması ya da mal ve hizmetlerin tüketiciye ulaşımı esnasında üreticinin mali kaybının en asgarî seviyede tutulması gibi çeşitli sorunlar ekonomik çizelgede regülasyonun işlevselliğini merkeze alır. Piyasadaki eşitsizliğin

azaltılmasını amaçlayan regülatif düzenlemelerle tüketicinin kârını önemseyen kuralların, üreticinin de rekabet ve arzını karşılayan bir konumda olması beklenir. Firmalar müşterilerinin mevcut durumda ve sonraki süreçteki ihtiyaçlarını olabildiğince etkin ve verimli şekilde karşılayabilmek için teşvik (fiyat düşürmek, kalite çeşitliliği yaratmak, inovasyon yoluyla müşterilere daha fazla alım imkânı sunmak, satış payına oranla ödül veren firmalarla çalışarak fırsatları çoğaltmak) yaratmaktadır. Böylece rekabet sürecinde en iyiler ayakta kalmakta, aşırı arz talebi şahıs tekelinden kurtulmaktadır. Rekabet, doğası gereği, statik analizin altında yatan varsayımlarla temel özellikleri üstlenen dinamik bir süreçtir. Rekabetin bir süreç olarak bu alternatif görüşü, Adam Smith ve Avusturya İktisat Okulu ekonomistleri Schumpeter, Hayek ve Kirzner ile ilişkilendirilmektedir. Avusturya İktisat Okulu ekonomistleri rekabeti ve piyasaları, sürekli değişim geçiren rakip bir evrim süreci olarak görmektedir (Littlechild, 2018, 212). Etki doktrini ile rekabeti korumak adına geleneksel yaklaşımların sorgulanması rekabet sürecini etkilemiştir. İç rekabet hukukunun uluslararası alanda gerçekleştirdiği bu uygulama, rekabetin küresel pazarlarda yönetimi sorununa müdahil olmaktadır. Küresel rekabet kısıtlamalarının piyasaya uygunluğu, ortaya çıkan bir dizi uluslararası kartelin tespiti ile belirginleşmektedir. Uygulamaların başarısız olduğu durumlarda bile, uluslararası düzeyde bilgi alışverişinin sağlanması ve rekabete aykırı durumlarda nasıl müdahale edileceği konularına açıklık getirilmesi için Uluslararası Rekabet Ağı (ICN) geliştirilmektedir. Örneğin; İngiltere elektrik piyasası, 1980'li yılların sonlarından bu yana özelleştirme, perakende rekabetinin başlatılması ve son kullanıcılar için fiyatların serbestleştirilmesi gibi önemli değişiklikler geçirmiştir. Ancak sonuç olarak toptan satış fiyatları daha önceki yıllara nazaran azalan gaz fiyatları nedeniyle kısmen düşerken bu kazanımlar uzun vadede korunamamıştır. Bu reform rekabetçi piyasadan beklenen düşük ve istikrarlı fiyatları sağlayamamıştır (Dağdeviren, Patokos, 2017, 467).

Örneğin, petrol ithalat kotalarının Amerika'da petrol ürünlerinin maliyetini yılda 5 milyar dolar veya daha fazla arttırdığı gibi halkı negatif etkileyen düzenlemelere, viski ve oyun kartlarına getirilen düzenlemelere endüstri tarafından itiraz edilebilmektedir (Stigler, 1971, 3).

Malî regülatif düzenlemeler yapılırken ideal beklentiler içine girilse de regülasyonun mal ve hizmetler açısından etkinliği en üst seviyede tutulmaya çalışılmaktadır. Fakat,

piyasa aksaklıkları söz konusu olduğunda teoride öne sürülen çözüm süreçleri, belirli bir yöntem aracılığıyla istatistiki verilerle apaçık hale getirilmedikçe, regülasyon sürecinin etkin gerçekleştirildiğinden emin olunamamaktadır. Bu durum daha sonra regülatif çabaların matematiksel bir zemine oturtularak bir takım rakamsal entitelere dönüştürülmesi fikrinin temelini hazırlamıştır.

Avusturya İktisat Okulu temsilcilerinden olan Hayek gibi iktisadın fiziğin alanına karışmasına karşı olan bir grup düşünürün aksine, titiz bir çalışmayla, Friedman, merkez bankasının -1923-33 yılları arasında- para arzının nasıl üçte bir oranında azaltılmasına izin verdiğini ampirik çalışmalarıyla ortaya koymuştur. İstatistikî çalışması, *Büyük Buhran*'a serbest teşebbüse hâkim olan kapitalizmin değil, devletin sebep olduğu düşüncesine güçlü bir delil sağlamaktadır (Skousen, 2018, 129). Söz konusu ifadenin, Stigler'in, devletin toplumda, her endüstri için hem kaynak olduğu hem de tehdit olduğu şeklindeki söylemleriyle desteklendiğini göstermektedir. Stigler'a göre devlet yasaklama-zorlama ya da para alma-verme gücü ile çok sayıda endüstriye geçici olarak yardım edebildiği gibi zarar da verebilmektedir. Söz konusu söylemlerde devletin, regülatif çalışmalarda tek yönlü hareket etmesi gereken bir merci olmadığı fikrini doğurmaktadır. Bu bağlamda, fikri cephede oluşan tavır, aslında devletin piyasa başarısızlıklarında aktif bir rol oynadığı yönündedir. Ama Stigler, bu söylemlerinin de üstüne çıkarak, devletin ekonomide etkinliği sorununu ekonomik düzenleme politikasıyla aştığını belirtmektedir. Stigler, "*Ekonomik Düzenleme Teorisi*"nde güçlü bir iddia ortaya atmaktadır. Çünkü Stigler'a göre ekonomik düzenleme teorisinin merkezi görevleri, ekonomik yönetmeliklerde geçen faydaların ve yüklerin kimin tarafından üstlenileceği sorununa çözüm bulmaktır. Düzenleme, sadece piyasada üretilen diğer ürünler gibi bir üründür. Düzenleme ve diğer ürünler arasındaki ana fark, ürünlerin diğerlerine kıyasla, politik süreçler içerisindeki piyasa düzenlemesine uygun düşecek yapıda tanımlanmasıdır. Stigler'a göre düzenleme politikasıyla devletin ekonomiye verdiği zarar azaltılsa da meselenin bir başka yönü de bulunmaktadır. Regülasyon, siyasi kurumlar ve politik liderler tarafından bir sektörün çıkarlarını, daha geniş kitlelerin çıkarları üzerinde tutarak, özel çıkarları büyük ölçüde genişletebilmektedir. Başka bir anlamda hâkim sektör temsilcilerinin aşırı kar talebi çoğunluğun çıkarlarının üstünde bir seyir izlemektedir ve bu durum olağan hale gelmektedir. Dolayısıyla iktisadi boyutta regülasyon çalışmalarının oluşturduğu etkiler sonuçları açısından farklı değerlendirilmektedir.

Birçok tanımlamanın olmasının yanı sıra regülasyon genellikle hükümetin, doğrudan veya dolaylı olarak, hükümet kurumlarının, bireylerin ya da iş gruplarının karar verme süreçlerini etkilemek için bağımsız komisyonlar aracılığıyla katılımı olarak ifade edilmektedir (Krishna, 2015, 1-2). Diğer bir ifadeyle regülasyon, yasal araçların sosyo-ekonomi amaçlara ulaşmak için kullanılması olarak ifade edilmektedir (Oğuz, Çakmak, 2002, 148). Teorik tanımlamaların yanı sıra, uygulamada daha geniş anlam ifade eden regülasyon, “Piyasaların bir üst otorite yoluyla, düzenlenmesi, denetlenmesi, yönlendirilmesidir”. Söz konusu düzenlemeleri anayasal, yasal ve kurumsal düzenlemeler ile kamu politikaları ve bu alanlarda yapılan uygulamalar olarak ifade etmek mümkündür (Kömürçüler, Özçağ, 2015, 83). Regülasyon yaptırım tehdidi ile desteklenen bireyler veya kuruluşlar tarafından devletin takdir yetkisine ilişkin uygulanabilecek bir sınırlamadır (Stone, 1982, 10). Regülasyon kavramının tanımlamasını yaparken, Kamusal regülasyon ve Özel regülasyon uygulamalarının birbirinden farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü kamusal regülasyonlar, kanun gücüne dayalı olarak, devlet tarafından ekonomilere yapılan her türlü müdahale, kontrol ve düzenlemeleri içerir. Özel regülasyonlar ise, herhangi kanuni yaptırıma olmaksızın bireyler veya kurumlar tarafından gönüllü olarak hayata geçirilen kurallardır. İktisadi anlamda regülasyon, yaptırım gücüne sahip olan, herhangi bir otorite tarafından, piyasadaki başarısızlıkları ortadan kaldırmak için yapılan düzenlemeye verilen addır (Aktan, Yay, 2016, 117). Literatür detaylı incelediğinde genellikle regülasyonlar ekonomik ve sosyal regülasyonlar olarak iki grup altında tanımlanmaktadır. Ekonomik regülasyonlar piyasalara girişi ve bu piyasadaki davranışları düzenlemeyi konu edinen yasal çerçeveler; sosyal regülasyonlar ise sağlık, çevre, güvenlik gibi üretimin toplumsal dışsallıklarının düzenlenmesi olarak kategorize edilmektedir (Oğuz, Çakmak, 2002, 147-148). Kimi yazarlar, bu sınıflamaya bürokratik işlemleri içeren “*süreç regülasyonunu*” da eklemektedir. Regülasyonlar; sosyal düzenleme, çevre, çalışma koşulları (iş sağlığı ve güvenliği), tüketicinin korunması, işgücü (eşit fırsatlar vb.), fabrikalarda ve işyerlerinde yapılan düzenlemeler, malların ambalajlanmasına veya etiketlere ilişkin bilgilerin yer alması zorunluluğu, izin, mal, ırk, ten rengi, din, cinsiyet ayrımcılığını yasak getiren düzenlemeler ve belirli mal veya hizmetlerin sunulmasının yasaklanması gibi düzenlemeleri içerir (Hertog, 1999, 225-226). Bu iki grup kapsamında bir alt sınıflandırma yapıldığında ekonomik düzenlemeler kendi içinde; yapısal düzenleme ve davranış düzenlemesi olmak üzere iki tür düzenlemeden oluşmaktadır. “*Yapı*

düzenlemesi” piyasa yapısını düzenlemek için kullanılır. Giriş ve çıkış kısıtlamaları ve tanınmış niteliklerin yokluğunda profesyonel hizmet sunan kişilere karşı kurallar buna örnek olarak verilmektedir. “*Davranış düzenlemesi*” ise piyasadaki davranışları düzenlemek için kullanılmaktadır. Örneğin; fiyat kontrolü saptaması, reklamlarla ilgili kurallar ve maksimum kalite standartlarını içermektedir. Ekonomik düzenleme, temel olarak doğal tekeller ve sınırlı veya aşırı rekabeti olan piyasa yapıları üzerinde uygulanmaktadır (Hertog, 1999, 226). Regülasyonların, ekonomideki amaçları bakımından birçok farklı sınıflandırma yapılması her birinin birbirinden kopuk uygulama alanı oluşturduğu anlamını taşımamaktadır. Aksine her üç regülasyon türünün bir arada yürütüldüğü uygulamalarla da karşılaşmaktadır. Bu ayrımın esas amacı hangi kurumsal yapının hangi düzenlemelerden sorumlu olacağını belirleme açısından fayda sağlamaktır. Bu görev devletin merkezi yapısına dâhil olan ve bir o kadarda kendi içinde bağımsız olan “*Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar (DDK)*” aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak normatif düzenlemelerden ayrı düşünüldüğünde söz konusu görevin devletin tüm kurumlarınca yapıldığı görülmektedir. Özetle, tüm kuruluşlar kendi içlerinde regülatör görevini üstlenmektedir.

2.3. Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar

Regülasyon ve yönetim kavramları, sosyal bilimlerde temel bir konu haline gelmiştir (Faur, 2010, 28). Uluslararası düzeyde gelişen küreselleşme süreciyle birlikte ekonomilerde toplumsal bir baskının ortaya çıktığını belirtmek mümkündür. Mal ve hizmetlerin etkinliği açısından, arzın çoğunluk tarafından savunulan aşırı talebine, hükümet kurumlarının sosyal ve politik çevrede oluşan problemleri çözmedeki eksiklerine karşı regülasyon kavramı, regülatör kurumlarının kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Regülasyon kurumları, politika yapıcılar arasında temel işlem sorunlarını ele almak ve böylece yatırımcılara yatırımlarının mevcut veya gelecekteki hükümetler tarafından fırsatçı davranışlara karşı korunacağını garanti etmek için ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yapılar kurumsal çevrenin doğasına ve politika yapıcıların kendi aralarında anlaşmalara girme kapasitesini etkileme şekline bağlı olarak güvenilirlik açısından farklılıklar arz edebilmektedir (Spiller, Tommasi, 2008, 538). Regülasyon politikaları ve uygulamalarının asıl amacı, piyasa başarısızlıklarıyla mücadele etmek ve fiilî uygulamalarda yaşanan aksaklıkları teorik çalışmalarla

koruma altına almaktır. Bu koruyucu düzenlemeler hukuki ve kurumsal yaptırım süreçleriyle sağlanmaktadır. İktisâdi anlamda regülatif çabalar kısmen, teknolojinin getirdiği hızlı ve mekanik eylemler silsilesinin piyasalar üzerindeki adaptasyon sürecine kusursuz geçişini mümkün kılmaktadır. Genel hatlarıyla düzenleme, piyasa işlemlerini kolaylaştırarak veya var olan süreçleri sürdürerek ekonomide etkin işleyişi sağlamaktır. Buna paralel olarak, piyasalardaki malların ve üretim faktörlerinin değişimi, özel mülkiyet haklarının tanınması ve korunması gibi iyileştirmeleri de ele almaktadır. Dolayısıyla söz konusu süreçleri mümkün kılan bir karar mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda devletin ekonomi içerisinde kazanacağı rol adı altında iki kavramı incelenebilmektedir. Bunlardan ilki, *derelegülasyon* olarak isimlendirilen daha önce düzenlenmiş piyasalarda ekonomik etkinliğin artırılması, rekabetçilik üzerindeki kanuni ve yarı kanuni sınırlandırılmaların yani regülasyonların kaldırılması çabasıdır. Diğer kamu girişimciliğinin etkinsizliğinden yola çıkarak devlet mülkiyetindeki sektörlerin özelleştirilmesi çabalarına paralel olarak – ekonomik, sosyal ve siyasal güdülerle- özel sektör faaliyetlerini düzenleyen kurallar ve bunları denetleyen kurul ve kurumlarla ekonominin yönetilmesi yani “*regülasyondur*” (Çevik, Demir, 2005, 249).

İktisadi regülasyonların hangi kurumlar tarafından uygulandığı sorusu regülasyonun gerekliliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda gösterilen en önemli sebep regülasyonun maliyet oluşturmaması ve etkin düzenlemenin yapılıp yapılmadığına karar verecek kurum veya kişilerin belirlenmesi olmaktadır. Bunun ötesinde, regülatif düzenlemelerin devlete bir görev yüklediğini ancak pratikte bu görevin Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlara devredildiği görülmektedir. Bu durum devletin ekonomik işleyişten elini çekerek, iktisadi oluşum içinde herhangi bir politikasının olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü bu düzenleme sürecinde devletinde bazı aktif görevleri vardır. Özelleştirme faaliyetlerinin yapısının belirlenmesi, piyasa giriş-çıkış serbestinin düzenlenmesi, hâkim firmaların fiyatlanma davranışlarına getirilen kısıtlamalar vb. konular kanuni düzenlemelerle devlet kontrolüne bırakılmaktadır. Devletin ekonomideki girişimciliği eski ve yaygın bir müdahale biçimi olması açısından yeni bir uygulama değildir. Devlet tarafından düzenlenilmesi beklenen ekonomik olgular o piyasanın hâkim sektörü tarafından düzenlenmesi sonucunda (self regulation) piyasa oluşumunda rekabete engel olması sebebiyle devlet girişimciliği öncelenmektedir. Bu anlamda kamusal regülasyonun ve özel regülasyonunun temelde

birbirinin tersi kabullere yol açtığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü hükümetler ya da bürokratik kitlelerin yaptığı iktisadi düzenleme ve kontroller kamusal regülasyonun temelini belirlerken, bireyler, etkin çıkar grupları ya da firmalar tarafından, istek bazlı oluşturulan kurallar özel regülasyonun içeriğini belirlemektedir. Kendi içinde bağımsız olan bu kuruluşlar genelde bir o kadar devlete bağlıdır. Hükümet düzenlemelerinin hayatımızdaki olağanüstü yaygınlığı, bazı soruları gündeme getirmektedir. Bu sorunlardan birkaçına değinmek gerekmektedir. Şöyle ki; düzenleme, büyüme ve gelir artışı arasındaki pozitif korelasyona işaret ettiği için mi yoksa ekonomik ve sosyal ilerlemenin önünde bir engel olduğu için mi tercih edilmelidir? ABD ve Batı Avrupa gibi gelişmiş ülkeler gelir artışına paralel olarak büyümekte midir? Herhangi bir ekonomik faaliyetin düzenlenmesi ne kadar uygundur? Düzenlenen faaliyetin niteliği veya bir ülkenin özellikleri, en uygun seçimi etkilemekte midir? Gözlemlediğimiz düzenleme seviyesi etkin bir sosyal seçimin sonucu mudur? Yoksa diğer faktörler mi daha önemlidir? (Shleifer, 2005, 439) Bu sorulara ek olarak regülasyonun gerekliliği tartışmalarını incelemek gerekmektedir. Çünkü hem regülasyon çalışmalarının ekonomik büyüme ile ve buna bağlı olarak gelişen kişi bazlı gelir artışının doğrudan ilişkisinin olduğunu düşünmek hem de tam tersine bu ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için çözülmesi gereken bir sorun olarak görmek onun gerekliliğini sağlamlaştırmaktır. Regülasyon kararlarının uygulamaya konulmasıyla; kontrol edilemeyen bir kısım durumlar, kamunun aleyhine çeşitli sorunlar ortaya çıkardığı için, regülasyon meşruiyetine gölge düşürmektedir (Kömürçüler, Özçağ, 2015, 86). Çünkü kamu yararını merkeze alarak aşırı tekelleşme amacıyla kullanılan regülasyonlar, tekel fiyatlarında aşırı kâr amacı güden grupların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Tek yönlü kârın ekonomik süreçlerde oluşması, sadece kâr ele eden gruplarca onaylanabilir hale gelmektedir. Bu regülasyonun gerekliliğini olumsuz yönde etkileyen bir sebeptir. Tekel fiyatlarında aşırı kar güdülen grupların siyasi nitelik taşıması politik çıkarları öncelemektedir. Aksine regülasyon düzenlemeleri, sadece siyasi otoritenin politikasını kurarken kullandığı bir araç olarak da görülmemektedir. Bu bağlamla ilgili, “*Ulusal rekabet otoriteleri (NCA)*” ve “*Ulusal düzenleyici otoriteler (NRA)*” arasındaki ilişki düzenleyici reformlar arasındaki etkileşim düzenleyici reformların kurumsallaşmasında etkin rol oynamaktadır. Kural olarak, NCA’nın otoritesi tüm endüstrileri kapsamaktadır. NRA’lar istisnalar ve dokunulmazlıklarla kendilerine yer açmaktadır. Herhangi bir istisna veya düzenleme bulunmadığında NCA’nın rekabet

konularında son söz sahibi olması beklenmektedir. İstisnaların sistematik bir modeli yoktur ve sektöre özgü beklentileri takip etmektedir. Dahası, siyasi ve ticari çıkar gruplarının dokunulmazlıklar üzerinde bazı güçleri vardır (Ardıyok, Oğuz, 2010, 233-234).

Regülasyon uygulamaları ile ilgili temelde soru konusu edinilen diğer bir husus bu uygulamaların faydası ve maliyeti sorunsalıdır. Özellikle Hayek, Ludwing von Mises gibi isimlerin regülasyonun maliyeti arttırdığı yönündeki yaklaşımları regülasyonun gerekliliği tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Belirlenen başarısızlıklarda regülasyon uygulama süreci devletin kasasından yüklü miktarda mali bir gider oluşturmakta ve her regülasyon süreci maddi kayıplarla beraber zamansal birtakım sorunları da içermektedir. En popüler önermelerden biri, regülatörlerin mal ve hizmetlerin etkinliğini artırırken, doğru regülasyon düzenleme araçları seçmesi, hangi uygulamaların sosyal refahı azami noktaya getireceğini hesap etmesi ve regülasyonun toplumsal mali değerlendirmesini iyi yapması yönündedir. Coase'un uzun zaman önce tartıştığı gibi, bir toplumun kurumsal kaynakları ile elinden gelenin en iyisini yaptığı gerçeği, tüm işlem maliyetlerinin ortadan kaldırıldığı anlamına gelmemektedir (Shleifer, 2005, 440). 1980'li yıllarda Triole, ilk çalışmasını yayınlamadan önce düzenleme konusundaki araştırmalar nispeten seyrek ve çoğunlukla hükümetin tekel ve mükemmel rekabetin iki ucundaki fiyatlandırmayı nasıl kontrol edebileceği ile ilgilenecektir (Tirole, 2014, 2). Tekelciler için fiyatları sınırlamak ve aynı pazardaki rakipler arasındaki iş birliğini yasaklamak baskın firmaların maliyeti azaltması için güçlü bir neden sağlayabildiği gibi aşırı karlara izin de verebilmektedir. Avrupa'da düzenleyici reform için oluşturulmuş programların temel bileşeni ve düzenleyici etki değerlendirmesi yapan yöntemin adı DEA (Data Envelopment Analysis)'dır. DEA, önerilen düzenlemenin olası sonuçlarını ve mevcut düzenlemenin gerçek sonuçlarını değerlendirmek için bir metodoloji sunarak, politika yapıcıların düzenleyici sisteme yönelik iyileştirmelerin tasarımında, uygulanmasında ve izlenmesinde yardımcı olacak bir politika analizi yöntemidir. Düzenleyici etki değerlendirmesi, bu gizemli fayda değerlendirmelerine ve düzenleyici değerlendirmelerin üstlenilmesine ve düzenleyici önlemlerin sonuçlarının karar vericilerini bilgilendirmeye yönelik metodik bir çerçeve sağlar (Kirkpatrick, Parker, 2007, 5) Potansiyel olarak zarar verici etkilerin artmasına neden olan aşırı hükümet düzenlemesi, son yıllarda politika belirleyicilerin dikkatini çekmektedir. İngiltere'deki Thatcher yönetimi ve Amerika'daki Reagan

hükümetleri tarafından takip edilen yeni düzenleme teklifleri ve mevcut düzenlemelerin kalitesi hızla büyüyerek artmaktadır. Nitekim düzenlemelerin maliyeti sorunu devletin müdahalesinin gerekliliği adına devlete getirilen bir eleştiriyken, düzenlemenin ekonomik açıklaması piyasa aksaklıklarının yarattığı maliyet kaybına yapılan bir ince dokunuştur. Devletin maliye politikaları yürüterek ekonomideki piyasa eksikliklerini giderme isteği ekonomik herhangi bir bunalımdan kurtulmak için bazı kesimlerce haklı görüleceği açıktır. Bu noktada devlet, kendi bünyesi dışında kalan, kendi içinde bağımsız ama bir o kadarda bağımsızlıkları açısından kanunlarla güvence altına alınmış düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar aracılığıyla ekonomideki işlerliğine dayanak teşkil etmektedir. Bu kuruluşlar devletin geleneksel hiyerarşik yapısı dışında kalır. Denetleyici ve düzenleyici kuruluşlar, görevlerini yaparken ilişkili oldukları sektörle sınırlı olarak, kanuni hakları çerçevesinde düzenleme, denetleme, kural koyma ve gerektiğinde hukukî yaptırımlara başvurabilme yetkileri bulunmaktadır (Ilman, Tekeli, 2016, 23). 1980’li yıllardan sonra Avrupa’da ve Türkiye’de devletin ekonomideki etkisinin zayıflamasıyla regülasyon ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Teknolojinin kayda değer ölçüde gelişmesi ve ampirik işlerlikte talep göreceğ oranda hızlanması, siyasi iktidar otoritelerine ve ekonomik anlamda piyasada kol gezen baskı gruplarının tavırlarına da etki etmiştir. Finansal piyasalar, enerji, telekomünikasyon, rekabet, ulaşım, alt yapı gibi bir çok alanda piyasaların ekonomik süreçleri zedelemeyecek kararlar alması için regülasyon uygulamalarının haklılığı savunulmuştur. Rekabet esnasında sektöre hâkim olan bir takım firma kurumlarının, aşırı kâr amacıyla piyasada aksamalara neden olması ve ekonomik anlamda ortaya çıkan yüksek verimi engelleme çabaları yüzünden regülasyon kurumlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kurumlar yukarıda bahsi geçen birçok sorunun ortadan kaldırılması, bu gibi durumlarla karşılaşınca devletin nasıl ve hangi kurallar dâhilinde hareket edeceği sorunsalına açıklama getirmektedir. Ancak *Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar* kendi içinde bağımsız olsa da kanunlar aracılığıyla merkezi otoriteye bağlıdır. Ama bu hukuki bağıllık onların karar alma ve alınan o kararı uygulama aşamalarını sınırlandırmamaktadır. Çünkü kuruluşları esnasında hukuki kararlarla, tüzel kişilik verilerek geniş yetkilere sahip olan bu tür kurumlar, özelde sorumlu oldukları alanlarla ilgili bir takım kararlar alıp bunları uygulama yetkisine sahiptir. Hükümet düzenlemesinin azlığı düzenleyici ve denetleyici kurumların mutlak hâkimiyetine mahal vermemiştir. Literatürde “*Bağımsız İdari Otoriteler*” olarak da ele alınan bu kurumlar, sadece primitif düzeyde görüş bildirmek için oluşturulmamıştır.

Aynı zamanda bu kuruluşlar, kurumca alınan herhangi bir kararı uygulama ve uygulamaya konulduktan sonra da işlerlik kazanıp-kazanmadığını denetleme yetkisine de sahiptir. Bu nedenle yetkileri geniş ve bir o kadar da çetrefillidir. Bahsi geçen bu süreç, zaman içinde insanın çevresel ve ekonomik tüm yapıp-etmelerinin değişmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsan ve doğa kendi erekları gereği sürekli hareket halinde olan ve değışen dinamik bir sistemin parçalarıdır. Bu parçaların ekonomik süreç içerisinde geçirdiği tüm evreler değışime tabidir. Söz konusu değışim düzenleme kurumunun normatif revizasyonunu ve fiilî uygulamadaki kontrol sıklığını etkilemektedir. Aslında bu durum bizi modern düşünce dünyasında epistemolojik ve ontolojik anlamda ortaya çıkan rölativizm tartışmalarına çekse de iktisadi literatürde piyasa süreci teorisi ile aydınlık kazanmıştır.

2.4. Regölasyon Teorileri

Regölasyon teorilerine giriş yapmadan önce iki varsayımdan bahsetmek gerekmektedir. Söz konusu varsayımlar 1887'de ilk Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu'nun yürürlüğe girmesinden, 1958'de Journal of Law of Economic'ın kurulmasına kadar geçen süre içinde ekonomik politika hakkında yaygın olan düşüncenin değışmiş olduğunu göstermektedir. İlki, ekonomik piyasaların aşırı derecede kırılğanlığı ve tek başına bırakıldığında verimsiz bir şekilde faaliyet gösterebilecekleri yönündeki hâkim düşünce iken diğeri ise, hükümet düzenlemesinin neredeyse maliyetsiz olduğu varsayımdır. Başka bir anlatımla, birincisi, engellenmeyen piyasalar tekel veya dışsallık sorunları nedeniyle sıklıkla başarısız olmaktadır. İkincisi, hükümetler iyi huyludur ve bu pazar hatalarını regölasyonlar ile düzeltebilmektedir (Shleifer, 2005, 440). Regölasyon teorilerini incelerken söz konusu iki açıklamanın göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Kamu kurallarının uygulanması, bir kısım piyasalarda etkin bir sosyal kontrol stratejisi olarak ortaya çıkabilir (Shleifer, 2005, 449). Regölasyon, piyasaların bir üst otorite yoluyla, düzenlenmesi, denetlenmesi ve yönlendirilmesi olarak ele alındığında, regölasyonu açıklayan teorilerin devletin müdahalesine ilişkin çeşitli tutumlar benimseyen farklı ekollere göre ayrıştığını söylemek gerekmektedir. Regölasyon, en genel anlamıyla pozitif ve normatif teoriler olarak ikiye ayrılır. Normatif teoriler, en etkin regölasyon tipinin ne olacağını inceler ve etkin regölasyonun arzulanır da olduğuna dair bir zımni varsayım taşıdıklarından normatif olarak nitelendirilir. Pozitif

teoriler ise regülasyonun iktisadi açıklamasına ve sonuçlarını incelemeye çalışır (Çevik, Demir, 2005, 252). Bu bağlamda pozitif teoriler başlığı altında ortaya çıkan üç teoriden bahsedebilir. İlki neo-klasik iktisat çevresinde gelişen *kamu çıkarı teorisi*, ikinci teori Chicago okulu ve kamu tercihi teorisi etrafında gelişen *özel çıkar teorisi*, üçüncü teori ise kamu çıkarı teorisi ve kamu tercihi teorisine alternatif olan bir o kadar da iki teoriden de beslenen *yeni kurumsalcı* teorilerdir.

2.4.1. Kamu Çıkarı Teorisi

Kamu yararı düzenleme kuramı, düzenlemenin işletmelerin zararlı eylemlerini kısıtlayarak tüketicilerin çıkarlarına hizmet ettiğini varsaymaktadır. Marshall'ın neo klasik iktisadı, Pigou'nun dışsallık sorunu, Keynes'den sonra Samuelson, Bowen, Lidhal gibi isimlerle şekillenen denge analizi devletin iktisadi alanlardaki rolünü değiştirmiştir. Teori, düzenleyici müdahalenin sosyal refahı artıracağını düşünerek piyasa başarısızlığını düzeltmek için gerçekleştiğini belirtmektedir. Düzenleyiciler, topluma fayda sağlayacak kaynakların optimum şekilde tahsis edilmesini amaçladığı için, halkın çıkarlarını etkin bir şekilde destekleyecek yeterli bilgi ve uygulama gücüne sahip olduklarına inanmaktadır (Bünger, 2017, 9). Mevcut piyasa mekanizması optimal düzeyde kaynakların maksimum tahsisini gerçekleştirse de pratik işlerlikte çok fazla görülmez ve bu durumda devlet eliyle düzenlenen kurallar devreye girmektedir. Başta bu varsayımları kabul edip kamu süreci teorisinin haklılığını tartışma konusu edersek kendi içinde tutarlı bir takım anlam silsilesiyle karşı karşıya kalabiliriz. Söz konusu ön kabuller, hükümetin verimsizliği ve eşitsizliği gidermek için, serbest piyasanın işleyişinde, sendikaları korumak, kamu hizmeti ve ortak taşıyıcıları düzenlemek, kamu gücünün korunmak, ıslah programları geliştirmek, çiftlik sübvansiyonları, mesleki lisans ve asgari ücret gibi birçok alanda kamunun taleplerine cevap verdiği görüşünü de beraberinde getirmektedir. Yapılan düzenlemelerin eksiksiz ve maliyetsiz olduğuna dair görüşler, mevcut olan ve hala işlerliği devam eden düzenlemelerin sürdürülmesi için oluşturulmuş bir piyasa yanılığı olarak değerlendirilmektedir. Ancak, yapılan her düzenlemenin eksiksiz ve maliyetsiz olarak piyasanın hizmetine sunulabileceği fikri, yanlış bir ön kabul oluşturur. Ayrıca kamu çıkarı teorisi bireysel ve kollektif olarak toplumda ortaya çıkan mal ve hizmetleri en iyi şekilde gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu teoriye göre ekonomik aktörlerin şahsında yapılan düzenlemeler zaten halkın çıkarlarına katkı sağlamaktadır. Politikacılar kamu yararının ya da politik sürecin etkin olduğunu,

düzenlemenin maliyet ve faydaları hakkındaki bilgilerin geniş çapta dağıtıldığını düşünmektedir. Yani piyasa başarısızlığını minimum seviyeye çekerek, toplum refahını en üst seviyeye getirip kollektif refahı arttırmak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla piyasa yaşanan herhangi bir aksaklığı telafi etmede yeterli etken olarak kabul edilmektedir. Bu noktada kamu çıkarı teorisinin ileri sürdüğü toplumun yararına olacak düzenlemeler genel anlamda; ölçek ekonomilerinin ve dışsallıkların olumsuz etkisini azaltacak, kamusal malların arzını yönetecek, piyasa rekabet şartlarını iyileştirecek ve enformasyon problemlerini gidermek yoluyla piyasa başarısızlığını ortadan kaldıracaktır . Kamu çıkarı teorisine yönelik ortaya atılan eleştiriler temelde devlet müdahalesine gerek kalmadan piyasada ortaya çıkan problemlerin çözülebileceği yönündedir. Dolayısıyla kamu çıkarı teorisinin merkeze aldığı devletin aktif müdahalesine gerek kalmamaktadır. Ancak söz konusu teoriye göre, hukuki kurallar çerçevesinde sınırlandırılmış devlet figürü iktisadi literatürde eleştirilmektedir. Birtakım kurallarla sınırlandırılmış devlet portresi kamu ve bireysel çıkarları ihlal etmeyeceği görüşleri de yaygındır. Yapılan bir düzenlemenin olası sonuçlarını ve düzenlemenin gerçek sonuçlarını değerlendirecek bir metot arayışına girilmektedir. Kamu yararı teorisine göre, hükümet düzenlemeleri mükemmel, dezavantajın üstesinden gelen, dengesiz piyasa operasyonlarını ve istenmeyen piyasa sonuçlarını istenen formuna ulaştıran araçtır. Hükümet, ağırlıklı olarak endüstrilerde ve sanayilerde önemli dış maliyet ve fayda sağlayan düzenlemeler yapmaktadır. Bu teoriye göre, hükümetler fiyatları kontrol eder böylece doğal tekeller aşırı kazanç sağlamaz, yangınlar veya toplu zehirlenmeler gibi kazaları önlemek için güvenlik standartları uygulanır, işverenin çalışan üzerindeki tekel gücünün kontrolü, güvenlik standartlarının düzenlenmesi ve yatırımcıların kandırılmamasını sağlar. Ancak bu noktada Chicago okulunun öne sürdüğü iddia; piyasa aksaklıkları oluşur, tekelci ve fırsatçı kârlar sağlanırsa ve bunun sonucunda hükümet tarafından piyasaya yönelik regülasyona gidilirse, kendi çıkarlarını kollayan aktörler tekel veya başka tür piyasa başarısızlıkları yaratmak için harekete geçip regülasyonları delmeyecekler mi? (Çevik, Demir, 2005, 251). Eleştiri aslında regülasyonun çıkar grupları tarafından nasıl değerlendirileceği üzerine ilerlemektedir. Çıkar gruplarının sürekliliği birbirinin ardı sıra devam eden zincirleme bir dizi durum içermektedir. Her çıkar grubu mevcut regülasyonu aşarsa, piyasa başarısızlığına sebep olmaktadır. Bu durumda regülasyonun maliyetli olmayacağı yönündeki zımni varsayımı da eleştiri konusu oluşturmaktadır.

Kamu süreci teorisi batı ekonomilerinde, kıt kaynakların tahsisi, pazar mekanizması tarafından koordine edilen bir ölçüdedir. Kamu çıkarı teorisine göre, hükümet düzenlemesi kusurlu rekabetin, dengesiz piyasa işlemlerinin, eksik piyasaların ve istenmeyen piyasa sonuçlarının dezavantajlarının üstesinden gelmenin aracıdır (Hertog, 1999, 225). Antimonopol yasası bunun en somut örneklerden biridir. Çünkü ekonomik gücün yarattığı durumları izleyerek ve rekabetin sınırlayıcı anlaşmalarını yasaklayarak ya da kötüye kullanımını cezalandırarak piyasa operasyonunu sürdürmeyi amaçlamaktadır. Yani piyasalar arası asimetrik oluşumlar neticesinde devlet müdahalesinin gerekliliği ilkesi vurgulanmıştır. Bilgi taraflar arasında simetrik dağılmadığında ters seçim, tercihte farklılık gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde oluşan ters seçim ve ahlaki zafiyet problemleri piyasada hayal edilen parlamento optimumun oluşmasını engellemektedir. Devletin bu noktada müdahalesi, bilgi arzının arttırılarak taraflar arasında dağılımını etkinleştirirken, diğer yandan limon piyasalarda getirilecek asgari standartlarla tüketicilerin korunmasını imkan sağlamaktadır (Uslu, 2015, 401) Tüm diğer teorilerde olduğu gibi ekonomik literatürde kamu yararı düzenleme teorilerine de eleştirel yaklaşılmaktadır. Bu teorilerin çoğu kez “*pozitif analiz olarak normatif teoriler*” olduğu düşünülmektedir. Kamu yararı düzenleme teorileri, mevcut düzenlemeleri rasyonalize ederken; Özel ilgi teorileri, mevcut düzenlemeyi açıklayan teoriler olarak ele alınmaktadır (Posner, 1974, 4) Bu noktadaki ayrımın aslına bakılırsa, teoride bizlere karmaşık gelen fikri ayrımlar ekonomik işleyişte sağladığı başarı ile ancak somut bir görünüm kazanmaktadır. Çünkü hâkim düzenlemeleri insan aklına dayandırmak ve onu açıklamak adına sadece belirli grupların çıkarlarını ele almak sonuç ne olursa olsun eksik teşebbüs olmaktadır.

2.4.1.1. Piyasa Süreci Teorisi

Regülasyonun piyasadaki işlerliği temelde iki teoriyle açıklanmaktadır. Bunlardan ilki *piyasa süreci teorisi*, reel piyasaları açıklayabilme gayretiyle neo-klasik fiyat teorisine alternatif olarak Avusturya İktisat Okulu takipçileri tarafından geliştirilmiştir. (Kaya, 2011, 67). Ancak son yirmi yılda Avusturya İktisat düşüncesi içinde yapılan analizler piyasa süreci teorisinin neo-klasik yaklaşımdan farklı olduğunu göstermektedir (Oğuz, 2005, 257). Avusturya İktisat Okulu temsilcilerine göre, piyasa kendiliğinden oluşmuş herhangi bir insanî çabanın bilinçli oluşumları değildir. Kendiliğinden düzen ya da kendiliğinden kurumlar kavramı, Avusturya İktisat Okulu tarafından geliştirilmiş olan sosyal kurumların evrimi teorisini ifade etmektedir. Kuruluş itibarıyla, herhangi bir dış

müdahaleye maruz kalmayan piyasa algısı oluşmaktadır. Bu durumda rekabet sonucunda nasıl bir durumun ortaya çıkacağı öngörülememektedir. Dolayısıyla sosyal refahı maksimum yapma hedefiyle uygulanan regülasyonların başarısız olacağını ileri sürmektedirler. Piyasa süreçlerinin tahmin edilemezliği, evrimsel bir süreçle oluşan piyasa kabulünün sonucudur. Ancak rassallığı içinde barındıran piyasadaki evrimsel süreç sonuçları itibarıyla belirsiz boşluklar oluşturmaktadır. Çünkü bu süreçte kendiliğinden gelişen piyasa algısı öngörülebilir sonuçlar sunmadığı için önceden düzenleme ile gerçekleştirilecek tüm piyasa kaynaklarını imkânsız kılmaktadır. Batı ekonomisinde, eksik olan piyasa kaynaklarının büyük bir bölümünün tahsisi, piyasa mekanizmaları sayesinde kontrol edilmektedir. Teoride geçen belirli koşullar altında, mevcut kaynakların piyasa mekanizması aracılığıyla oluşturulması en uygun yöntem olarak kabul edilmektedir. Oluşturulan kaynaklar en uygun olmayabilir. Çünkü bu koşullar teoride bahsedildiği şekliyle pratikte gerçekleşmeyebilir. Refah devleti liberalleri, Marksistler ve serbest piyasa ekonomistlerinin garip bir karışımını kabul eden bu teori, yönetmeliklerin, üyelerinin gelirlerini en üst düzeye çıkarmak için kendi aralarında mücadele eden çıkar gruplarının taleplerine cevap olarak verildiğini savunmaktadır (Posner, 1974, 2).

2.4.2. Özel Çıkar Teorisi

Özel Çıkar Teorisi adı verilen bir diğer düzenleme kuramı, devleti kendi çıkarlarını takip eden, rasyonel faydasını maksimize etmeye çalışan bireylerin bir uzantısı olarak görmektedir (Çevik, Demir, 2005, 249). Ekonomik süreçlerde beliren düzenlemelerin hangi gruplarca ve hangi grupların çıkarlarını merkeze alacağı sorusu farklılaşan iki teorinin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu nedenledir ki, kamu çıkarı teorisinde kamusal regülasyonlar piyasa başarısızlıklarının telafi edilmesi yönünde ele alınırken, özel çıkar teorisi bir kısım çıkar grupları ve rant oluşturma faaliyetleri çerçevesinde incelenmektedir (Aktan, 2016, 83). Kamu çıkarı teorisine alternatif olarak ortaya çıkmış olan söz konusu teori ve temel dinamikleri gereği birbirinin zıddı perspektifte ilerlemektedir. Düzenleyicilerin maliyet, talep, kalite ve firma davranışının diğer boyutları ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığını varsaymaktadır. Bu nedenle, şirketleri kontrol ederken kamu çıkarlarını hiçbir şekilde kusurlu bulamayabilirler (Bünger, 2017, 12). Dolayısıyla kamu çıkarları, rant kollama ve özel grup çıkarları öncelenmektedir. Piyasa mekanizması çıkarları gereği kamusal çıkarlara boyun eğerek bir başka etkin grup çıkarlarının kazanç sağladığı ekonominin parçası olmaktadır. Batı

ekonomilerinde k t kaynakların büyük kısmı piyasa mekanizması tarafından koordine edilmektedir. Teorik olarak, belirli koşullar altında, kaynakların piyasa mekanizması aracılığıyla tahsis edilmesinin en uygun olduğu gösterilebilmektedir. Bu koşullar her zaman pratiğe uygulanmadığından, kaynakların tahsisi teorik bir bakış açısıyla her zaman uygulanamamaktadır. Bu yüzden kaynak tahsisinin iyileştirilmesine yönelik yöntemler ortaya çıkarılmış ve piyasa başarısızlığı olarak tanımlanmıştır. Piyasa başarısızlığı, k t kaynakların en yüksek verimle, optimum seviyede kullanılmadığından ortaya çıkan bir durumdur. Piyasa ortamında, bu değerler mal ve hizmet fiyatlarına yansımaktadır. Bu nedenle bir piyasa başarısızlığı, belirli bir mal veya hizmetin ilave bir biriminin fiyatı veya değeri ile marjinal maliyet veya kaynak maliyeti arasındaki uyumsuzluktur (Posner, 1974, 4-5). Bu teoriye göre, piyasalar endüstriler tarafından ele geçirilip endüstrilerin çıkarlarına hizmet etme amacıyla oluşturulmaktadır. Yasa koyucu kurallar koyar ve bu kurallar bir müddet sonra kendi içinde barındırdığı sanayi kollarının faydasına göre hareket eder hale gelir. Bu anlamda, yasa koyucu aslında söz konusu edilen sanayi dalını başka bir kurum tarafından destekleyici başka düzenleme ile biçimlendirmektedir. Ancak zamanla yasa koyucunun gündemi, yeni piyasa aksaklıklarıyla meşgul olduğunda, önceki sanayi dalının yaşadığı aksaklık üzerindeki etkisi kırılmaktadır. Bu durum ekonomide bir takım başarısızlıklar olu urmaktadır. Tüketiciler kendi aralarında organize olup, yasa koyucunun düzenlemelerine alternatif yol belirleyip, reg lasyonlardan kendi  ıkarlarınca yararlanabileceklerini  ne sürmektedir. Bazı tüketiciler gruplarının marjinal maliyetlerden gereğinden fazla kâr ile faydalanması piyasa başarısızlığı ile sonuçlanmaktadır. Bazı düzenlemeler sektör lehine olsa da oy kayıplarında pozitif yönlü oy kazancını  ağı tırdığı için başarılı kabul edilmektedir. Buna paralel olarak regülasyonların başarılı olduğu anlayışı ortaya çıkmaktadır. Pratikte oluşan sorunların yanı sıra sonuçları bakımında temas ettikleri tek tek özel sektörlerde de olumsuzluklar içermektedir. Mesela tekelciler arasında rekabet sonucu oluşan tekelci hakları, regülasyonun etkinsizliğini arttırabilmektedir. Özel ilgi teorisine getirilen eleştirilerden en önemlisi, regülatif çalışmaların endüstri çıkarından ziyade tüketicilerin çıkarına hizmet etmesidir. Ayrıca  evre, sağlık, güvenlik vb. gibi birçok düzenlemeye işletmeler karşı çıkmakta ve ampirik düzeyde test edilmesinin zorluğu gündeme getirilmektedir. Bir düzenleme teorisinin geçerliliğinin test edilmek için o ülkede faaliyette bulunan firmaların prosedür sayısına, resmi işletmelerinin süresine, bir işletmecinin ödemesi gereken resmi maliyet sayısına bakılmaktadır. Ayrıca kamu tercihi teorisinin temel ilkelerinden olan ‘Politik

Mübadele İlkesinin' izleri eleştirilmektedir. Çünkü bir çıkar grubunun diğer çıkar gruplarına etkisini değerlendirirken, düzenleyici için seçmen oylarının önemli olması regülasyonu zorlaştırmaktadır.

2.4.2.1. Kamu Tercihi Teorisi

Özel çıkar teorileri içerisinde yer alan kamu tercihi teorisi, kamu görevlileri de dahil olmak üzere tüm bireylerin kendi çıkarlarına dayandığı kabulünden yola çıkmaktadır. Politikacıların, yeniden seçilme şanslarını en üst düzeye çıkarmak için işletmeler lehine kararlar aldığı varsayılmaktadır. Ayrıca regülatörler bu teoride birer girişimci olarak ele alınmaktadır. Bürokratların regülasyon çalışmaları sürecinde elde edeceği faydayı maksimum düzeye çıkarmak için her türlü girişimsel faaliyeti deneyeceği ön görülmektedir. Bürokratin, düzenleme ile kendine fayda sağlayabileceğinden yola çıkarsak; daha fazla bürokrasiye neden olan bir hak oluşturma süreci kendi yetkisinde olduğundan, bir süre sonra regülatörün, regülasyon uygulayıcısı rolünden regülasyon savunucusu rolüne evrilmesi mümkün olmaktadır (Uslu, 2015, 401). Dahası teoride, düzenleyici kurumların çalışanlarının, kamuoyunun değil, kendi memnuniyetlerini en üst düzeye çıkarmak için kendi çıkarlarına dayandığını savunmaktadır. Bu iç görü, düzenleyici kurumların bürokratların çıkarlarına hizmet etmek için bürokratik yapılarını genişletmeye çalıştıklarını göstermektedir. Bürokratların lobiciler ve özel ilgi gruplarına olumlu tepki verdiği düşünülmektedir (Bünger, 2017, 10). Genel anlamda “*maximand*” ilkesini temele alarak, tek tek bireylerin şahsında beliren ekonomik düzenlemelerin siyasal, sosyal ve toplumsal alanda rasyonel ve tutarlı tercihlere sahip olduğunu savunulmaktadır. Rasyonalite ve maximand ilkesi varsayımları, kamu ekonomisinde temel amaç olan kamusal faydanın maksimizasyonu ilkesini kabul etmemektedir. Çünkü bireyler kararlarında rasyonel ve tutarlıdır. Rasyonel ve tutarlı karar alan bireyler tercihlerini kendi faydalarını arttırmaktan yana kullanacaklardır (Dura, 2006, 111). Bu yüzden, kamu çıkarı teorisi, çoğunlukla Chicago Hukuk ve Ekonomi Okulu tarafından bir dizi eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştiriler üç aşamada devam etmektedir. Birincisi, piyasalar ve özel siparişler, herhangi bir devlet müdahalesi olmazsa ve tek başına düzenleme yapılırsa çoğu piyasa başarısızlığıyla sonuçlanabilmektedir. İkincisi, piyasaların mükemmel bir şekilde işlemeyeceği birkaç durumda, özel davalar piyasa katılımcılarının ne gibi ihtilaflarla baş edebileceğini bilmemesiyle sonuçlanabilmektedir. Üçüncüsü, piyasalar ve mahkemeler tüm sorunları mükemmel bir şekilde çözmemiş olsa bile, hükümet

düzenleyicileri yetersiz, yozlaşmış ve ele geçirilmiş durumda olduğundan, düzenleme işleri daha da kötüleştirmektedir (Shleifer, 2005, 440-441). Kamu süreci teorisinde ise, regülasyon, verimsiz ya da adaletsiz piyasa uygulamalarının düzeltilmesi için halkın talebine cevap olarak ortaya konmaktadır. Özellikle hükümet düzenleyicilerinin etkin kılınmadığı ve ekonominin başarısızlıkla sonuçlanacağı kabul edilmektedir. Siyasal bir düzenleme yapılırken matematiksel bir analiz ile düzenlemenin ayarlanması konusu Condorcet, Borda, Laplace ve Lewis Carroll gibi isimlerce gündeme getirilmiştir. M. Buchanan ve Gordon Tullock'ın birlikteliği ile yazılan "The Calculus Of Consent" adlı eser kamu tercihi teorisinin asıl açıklayıcı kaynağıdır (Aktan, 2000, 1). M. Buchanan, idealist ve yapıcı bir rasyonalisttir. Hepimizin özgür ve adil bir toplum için iyi kuralları oluşturabileceğimize inanmaktadır. Ama diğer taraftan da bireyin kendi özgürlüklerini korurken sosyal düzende nasıl yaşayabileceği sorusunu konu edinmektedir (Aktan, 2013, 314). Ama bu sorgulamasında her zaman insana büyük bir yönetme ve akıl etme gücü verir.

2.4.2.2. Capture Teorisi

Yakalama teorisi, hükümet düzenlemelerinin genellikle halktan ziyade regülasyona tabi firmalara hizmet ettiğini belirtir. Teori, firmaların diğer firmaların pazara girmesini engellemek için lisans ve diğer yasal hükümleri talep ettiğini veya fiyat rekabetini önlemek için fiyat düzenlemesi istediklerini iddia etmektedir. Düzenleyiciler, bir kartelde bulunan tek tek firmaların kendilerini yapamayacakları gibi, örneğin kartel fiyatlandırma planlarını izleme rolünü üstlenmektedir. Düzenleyici otoriteler karşısında genellikle bu firmalar tarafından sağlanan bilgilere dayanan bir bilgi avantajına sahip olan düzenlenmiş firmalar, böylelikle düzenleyicilerin karlarını koruyan düzenleme uygulamalarını sağlamak için yollar bulmaktadır. Sonuçta, düzenleyiciler, düzenlemeleri gereken firmalar tarafından "yakalanır" (Bünger, 2017, 10). Düzenleyici kurumlar, düzenleme yapmakla yükümlü oldukları endüstri ve çıkarları tarafından ele geçirilmesi rekabet sürecinde imtiyazlı grupların yararını incelemektedir. Bu durumda regüle edilmesi gereken sektör aslında imtiyazlı olmaktadır. Regülasyon çalışmaları tüketiciler tarafından ele geçirildiği içini mevzuatlar müşterinin kazancından ziyade üreticinin kazancına odaklanır ve genel refahı sunmakta zorluk çeker. Analitik olarak, ekonomi, yasanın "yakalanması" ile ima edildiği gibi ya hep ya hiç ya da hiç olmayan bir denge teorisidir (Becker, 1976, 245). Peltzman, tarafından özetlenen Stigler'in *capture teorisi*

iki temel önermeden meydana gelmektedir. İlk olarak, politik düzenleme endüstrinin çekim alanındadır. Düzenleme sadece tekel fiyatlandırmasına karşı gelmekle kalmaz, aksine devlet müdahalesini sürdürmek için de kullanılmaktadır. İkincisi, örgütlenmenin etkisi altındaki durumlarda bile tüketici grupları ve düzenleyiciler sosyal refahı teşvik etmeye çalışırlar ama bu konuda yetersizdirler ve nadiren başarılı olmaktadır. Dolayısıyla, hükümet düzenlemesi kapsamı en az düzeyde gerçekleşmektedir. Daha en baştan yardımsever ve çarpıcı kararlar alan hükümet kabulü Chicago okuluna ters gelmektedir. Stigler'in da bu noktada regülasyonun söz konusu sektör tarafından ele geçirileceği yönündeki söylemleri dikkate değerdir. Aslında bu durum, Stigler'in *capture teorisi*'nde de görülmektedir. Çünkü tüm politik düzenlemeler endüstriler tarafından ele geçirilmektedir. Ayrıca tekel fiyatlandırmalarına engel koyan bir çıkar grubunun oluşumuna sebep olmaktadır. Teori savunucularının genel izahı tüketici gruplarınca ele geçirilen ve onun etkisi altında kalan düzenleyiciler sosyal refahı teşvik etmekte çoğu zaman başarısız olmaktadır (Hertog, 2010, 21). Bu nedenle hükümet düzenlemesinin etkin müdahalesi daha az gerçekleşmektedir. Regülasyon sürecinde olmazsa olmaz ve olmasa da olurlar gruplandırmasında; devlet müdahalesi bir başka grup tarafından şekil ve el değiştirilerek devam etmektedir. Nitekim siyasi ilişkileri düzenleme sürecinde piyasa kolları kendi çıkarları doğrultusunda mevcut politikayı sömürüp bir ötekinin zararına davranabilmektedir.

2.4.2.3. Chicago Okulu Teorisi

Kamu süreci teorisine yönelttiği eleştirilerle bilinen Chicago İktisat Okulu ve Virginia Politik İktisat Okulu özel çıkar teorisinin savunucuları arasındandır. Temelde özel çıkar gruplarının kârını merkezde tutan bu teori, toplumsal düzen ve refah için yapılan çalışmaların, teorinin arkasında yatanın imtiyazlı grupların çıkarlarına adanmış bir takım regülatif çabaların olduğunun altını çizmektedir. Chicago teorisi, düzenlemenin endüstri tarafından edinildiğini ve öncelikle kendi yararı için tasarlanıp işletildiğini ortaya koymaktadır. Diğerlerine göre daha ucuza örgütleyebilecek çıkar gruplarının siyasi etki yaratacağını savunmaktadır. Yeniden seçilmesi hedeflenen siyasetçiler, karşılığında oy veren ve diğer kaynakları sağlayan çıkar gruplarının yönetmelik talebini onurlandırmaktadır (Bünger, 2017, 15). Chicago Hukuk ve Ekonomi Okulu temelde kamu yararı teorisini eleştirmektedir. İlk olarak, piyasalar ve özel siparişler, herhangi bir hükümet müdahalesi olmadan, tek başına düzenleme yapılmaksızın çoğu

piyasa başarısızlığıyla ilgilenmektedir. İkincisi, piyasaların mükemmel bir şekilde işlemeyebileceği birkaç durumda, özel davalar piyasa katılımcılarının ne tür çatışmalar yapabileceğini ele alabilmektedir. Üçüncüsü, piyasalar ve mahkemeler tüm sorunları mükemmel bir şekilde çözemese bile, hükümet düzenleyicileri yetersiz, yozlaşmış ve ele geçirilmiş durumda olduğundan, düzenleme işleri daha da kötüleştirmektedir (Shleifer, 2005, 440). Chicago okulu iktisatçıları, geç dönem ekonomi işleyişindeki regülasyon sürecinin en merkezi öncüleridir. Chicago yaklaşımının başlangıç noktası, Stigler, Peltzan ve diğerlerinde karşılaştığı üzere; regülasyon yapıcı olan siyasetçi ve bürokratların şahsi çıkarları odaklı hareket ettikleri varsayımdır (Oğuz, 2005, 255). Mises ile beraber *Mont Pelerin Society*'nin kuruculuğunu yapan Friedman'ın serbest piyasacı görüşlerinin deneysel uygulanabilirliği, serbest piyasa sürecinin işlerliğine olan inancı arttırmış ve Keynesyen çizginin temel ilkelerini ortadan kaldırmıştır. Çünkü Keynes, ekonomik kriz esnasında piyasaların dokunulmazlığı fikrinin sekteye uğrayacağını söyleyerek, kilit anlarının devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmesiyle çözüleceğini savunmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan toplumsal bozulmaları engelleyerek sosyal, siyasi ve ekonomik kayıpların telafisini üstlenen kurumsal bir yapının olmamasıyla süre gelen sorunlar serbest piyasa savunucularına piyasada başarısızlıklar sunmaktadır. Yaşanan bu olumsuz tecrübe devletin ekonomideki olumlu etkisinin azalmasına bağlanmış ve böylece devlet müdahalesinin gerekliliği önemle vurgulanmıştır. Bu noktada bahsi geçen sürecin bir anda işlerlik kazanması mümkün değildir. Bir önceki sistemin çöküşü ve yeni bir teorinin ışığında gerçekleştirilen ekonomide etkin olma çabası ampirik anlamda işlerlik kazanamamıştır.

2.4.3. Yeni Kurumsalcı Teoriler

Yeni kurumsal ekonomi, sosyal, politik ve ticari hayatın kurumlarını anlayabilmek için ekonomi, hukuk, organizasyon teorisi, siyaset bilimi, sosyoloji ve antropolojiyi harmanlayan interdisipliner bir yapıdır. Çeşitli sosyal bilim disiplinlerinden özgürce ödünç alır, ancak birincil dili ekonomidir. Burada amaç, kurumların ne olduğunu, nasıl ortaya çıktıklarını, hangi amaçlara hizmet ettiklerini, nasıl değiştiklerini ve - eğer varsa - nasıl yeniden düzenlenmeleri gerektiğini açıklamaktır (Klein, 2000, 456). Söz konusu yaklaşımlara alternatif olarak gelişen bir o kadarda bu yaklaşımlardan ayrı kalmayan, Ortodoks iktisat teorisine yönelttiği eleştirilerle yeni bir ekonomik açıklama ortaya koyan iktisadi modeller, yeni kurumsalcı teoriler olarak adlandırılmaktadır.

Temelde bireylerden öte kurumları merkeze almaktadır. Yeni kurumsalcı teori, Coase'un işlem maliyetinin dış gerçeklikte vazgeçilmez bir unsur olduğunu kabul etmektedir. Neo-klasik iktisat ve kurumsal iktisatçılar regülasyona farklı açıdan yaklaşmaktadır. Her iki yaklaşımda da piyasa başarısızlığı olgusu kabul edilmektedir. Ancak neo-klasik iktisat teorisi kendi içinde sınırları daraltılmış bir yapı oluşturur. Çünkü Neo-klasik yaklaşım, başarılı piyasalar oluştururken elde edilebilecek kazançları çoğaltmak için bireysel teşvikleri nasıl etkileyebileceğini incelemektedir. Kurumsal ekonomi ise hükümetlerin seçilmesi ya da seçilememesi sürecinde, kurumsal yapı yoluyla toplu eylem alanları açarak piyasayı iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Düzenleme teorileri ekonomik refah sağlamasının yanı sıra etik ve dini bir takım sorunları da içermektedir. Kurumsal yapıyı öne çıkarırken arzı temel alan yeni kurumsalcı teoriler, geleneksel yaklaşımların talep kısmına odaklanarak kurumsal kısmı göz ardı ettiğini ortaya koymaktadır. Neo-klasik ve kurumsal ekonominin geleneksel düzenleme yaklaşımları, piyasa faaliyetlerini yöneten kurumların evrimini etkilemede devletin rolüne temel bir güven duymasına rağmen, bu yaklaşımlar düzenlemenin kurumsal yapısındaki dinamik ilişkilerini hesaba katmamışlardır. Kurumsal belirleyiciler, düzenleme arzının ayırt edici özelliklerini ifade etmektedir. Bu özellikler, düzenlemenin politik kurumları arasındaki kurumsal etkileşimin doğasını temsil etmektedir (Çetin, 2011, 6). Kurumsal yapıdaki aktif ilişkiler aslında siyasi kurumlar arasındaki ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda kamusal kurumların ülke ekonomisindeki ana oluşumunu belirleyerek somut bir maliyet oluşturmaktadır. Oysa beklenen düşük maliyetli ve tüm çıkar gruplarının çıkarını pozitif etkileyen bir regülasyondur. Ancak, denetleme sürecinde oluşan ve siyasal alanda kullanılan sözleşmeler karmaşıklık oluşturmaktadır. Tamamlanmamış anayasaların savunucuları kendi çıkarlarını merkeze alarak işlerlik kazandırmıştır. Tüketici ile üreticinin etkileşimsel süreçlerinde kurumların dinamik ilişkisini merkeze alarak onlara zemin oluşturmaktadır. Ama ihmal edilen kurumların değişime uğraması ve bu süreç içinde kendisinin oluşumunu mümkün kılan dinamik süreçler, kurumsal yapıya göre değişmektedir. Nitekim kurumsal arzı önceleyen yeni kurumsal yaklaşımlar, kurumlar arasındaki etkileşimin niteliğini arz ile incelemektedir. Düzenlemenin kurumsal yapısı, ülke ekonomisini doğrudan etkiler. Bunda regülasyon maliyetinin yüksek ve dikkate değer ölçüde maliyetli olmasının etkisi büyüktür. Kurumsal düzenlemenin etkinliği yatırımcıların tüm kararlarını etkilemektedir. Aslında arza göre şekillenen kurumsal niteliği yatırımcıların yatırım kararlarını

şekillendirmede büyük etki taşımaktadır. Düşük maliyetli, güvenilir ve kurumsal ortamın refah ile sağlandığı düzenleme süreci ideal bir ekonomi modeli oluşturmaktadır. Söz konusu teori aslında tüm bu ideal formların olduğu gerçeğini varsayarak, kurumsal ilişkilerin sonuçlarında bizlere tahsil edilen ekonomik verilerle ilgilenmektedir. Ancak kurumsal ilişkilerde koordinasyon sorunu yaşanabilmekte ya da üçüncü taraftarların güçlü durumlar karşısında kendi çıkarlarını merkeze aldığı durumlarla karşılaşabilmektedir. Teoride politik kurumların etkileşimine odaklanılmıştır. Kurumsal düzenleme teorisini geliştirmek için, bu etkileşimi karakterize eden işlemsel tehlikeleri göz önüne alarak düzenleyici performansın kurumsal belirleyicilerini açıklayan kurumsal bir analiz yapılması gerekmektedir (Çetin, 2011, 7). Teoride, ekonomik denge sürecindeki kaynak tahsisi tarihe bağlanmıştır. Bu nedenle etkin kaynak tahsisi uygulansa dahi sonuçları tahmin edilememektedir. İlk uygulama esnasında düzenlemenin etkin olup olmadığı bilinmemektedir. Çünkü bu günü geçmiş yaşantı ve geçmişin getirdiği izlerden ayrı ele alınamamaktadır. Var olan her ekonomik oluşumda geçmişin tüm risklerini içinde potansiyel olarak taşımaktadır. Üstelik bu etkin, statik ve her zaman aynı işleyen bir oranda yansımamaktadır. Rastgelelikle bezenmiş oluşum süreci tekrar edildikçe öngörülür olabilir ama sonuçları gereği oransız etkiye sahip olmaktadır. İktisadi dağılımlar güzergâha bağımlı olduğundan etkin kaynak tahsisi veya etkin tahsisi belirleyen şartlar tahmin edilememektedir. Yaklaşım esasında fizik ve matematikteki kaos teorisinin iktisat alanına yansımalarıdır (Çevik, Demir, 2005, 254-255). Tarihsel oluşumundan etkilenmeyen bir düzenleme kabulü daha en baştan yanlış olmaktadır. Her iki durum da önceliğine-sonralığına bakmadan da piyasa refahı açısından tahmin edilemez bir durum yaratmaktadır. Ancak teori temelde rastgele bir oransızlık üzerine kurulmamaktadır.

2.5. Sonuç

Genel olarak, regülasyon sürecinde, kendiliğinden düzen savı ilkesini mi merkeze alacağız? Yoksa devletin piyasaya gerçek müdahalesi ilkesini mi benimsemeliyiz? sorusuna paralel olarak, regülasyon uygulamalarında kendimize belirlediğimiz dayanak noktasının, rekabetin hangi gruplar arasındaki çıkarlara öncelik tanıyacağı sorununa yeni bir inceleme alanı açtığı görülmektedir. Bu noktada 19.yy. ve hemen öncesinde meydana gelen sosyal ve siyasi birtakım gelişmeler sonucu, devletin

ekonomiye doğrudan müdahalesinin mutlak gerekliliğini savunan görüşlere yer açarken, çok açıktır ki devletin regülasyon süreçlerine müdahalesinin maliyeti ve hangi ayrıcalıklı grupların üst düzey çıkarlarının merkeze alınacağı sorusuna net bir cevap verilemeyişi meselenin bir diğer yönü olarak dikkate almak gerekmektedir. Çünkü kolektif çıkarları evrenselleştirme fikri geniş kesimlerce savunulmakta ve gerçekleştirilebileceğine inanılmaktadır.

Devletin rekabet gruplarına müdahalesi, kendi içinde bağımsız ama bir o kadarda devlete bağlı Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmekte ve özelde birçok detayı içerse de temelde iki başlık altında incelenen regülasyon teorilerinin rekabet gruplarını belirlerken nasıl ayrıştığı görülmektedir. En başta, sadece bireysel ya da kollektif çıkar amaçlayan iki ayrı fikir grubu oluşsa da üretilen malın veya hizmetin maliyeti kurtararak en iyi şekilde düzenlenmesi her kesim düşüncede en ideal arzu olarak savunulmaktadır. Meselenin bir yönünü oluşturan kamu süreci teorisi ve diğer uç noktasını kapsayan piyasa süreci teorisi, “Regülatif çalışmalarda rekabeti belirleyen merkezi unsur nedir?” sorusunda ayrışmaktadır. Bir taraf regülasyon için imtiyazlı grup çıkarları ve rant kollarını geliştirmeyi amaç edinirken, kamu süreci teorisi ise ekonomik piyasaların aşırı derecede kırılganlığı ve tek başlarına bırakıldıkları takdirde verimsiz bir şekilde faaliyet gösterebilecekleri yönündeki hâkim düşüncüyü savunmaktadır. Bu düşünce daha en baştan hükümetleri iyi huylu kabul ederek, regülatif tüm kararları devlet iradesine bırakmaktadır.

Tüm bu tartışmaların ışığında regülasyonun gerekliliği sorusunun ötesinde etkinliği konusu ön plana çıkmaktadır. İlerleyen dönemde bir devlet fonksiyonu olarak regülasyonların etkinliğinin ölçülebilmesi şeffaf devlet ilkesinin öncelikli koşullarından biri olarak ön plana çıkacaktır. Bu durum seçmen davranışlarının oluşmasında büyük rol oynayacaktır. Özellikle seçmen talebine istinaden, iktidarlar bu anlamda hesap verilebilirliği arttıracak araştırmalara ve çalışmalara daha fazla önem verecektir. Bu durum birey merkezli devlet modellerinin güçleneceğinin açık bir göstergesidir.

3. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ (AİHM) BÜYÜK DAİRE KARARLARININ EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. Giriş

Toplumlar, bir arada yaşamının vazgeçilmez unsurları olan kurallar vasıtasıyla, belirsizlik altında ortaya çıkan asimetrik bilginin olumsuz etkisini azaltıcı bir kısım faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu sayede rasyonel birey idealine yaklaşılmaktadır. Hobbes'un Leviathan'da tasvir ettiği toplum sözleşmesinin bir parçası olan siyasi birey ile serbest piyasanın parçası olan ekonomik birey aynı bireydir. Bu anlamda tüm yetkilerin devredildiği kusursuz devlet modeli, rasyonel bireylerin oluşturduğu serbest piyasa ekonomisinde farklı bir perspektifte vücut bulmaktadır. Fakat hayatın gerçek akışı içerisinde piyasa maksimizasyonu fonksiyonuna uymayan noktalar, bakış açılarına göre farklı fayda gruplarını merkeze alır şekilde regüle edilebilmektedir. Özellikle birey davranışlarının hâkim olduğu alanlar, gerek karar destek sistemlerinin modellenmesi ve gerekse de homojen karar süreçlerinin oluşturulması açısından önem arz etmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar risk değeri yüksek olan bu alanda, etki değerinin yüksek olduğu hâkim kararlarına odaklanmaktadır. Küreselleşme ile ortaya çıkan ve ulus devletlerin bir kısım haklarını uluslararası kurumlara devrini en bariz örneklerinden olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'dir. AİHM nezdinde alınan hâkim kararları ise bu etkinin en yoğun hissedilebileceği merci olarak ön plana çıkmaktadır.

3.2. Hâkim Kararları

Mantıklı, duygusal olmayan bir biçimde insanların rasyonel davrandıkları varsayımı özellikle ekonomi ve hukuk dâhil tüm sosyal bilimlerde için geçerli bir yaklaşımdır. Hâkim karar verme modelinin baskın şekli, rasyonel seçim teorisinin bir büyümesidir: Hâkim, mantıksal olarak gerçeklerden, önceki kararlardan, tüzüklerden ve anayasalardan bir karara varan rasyonel bir aktördür (Drobak, Douglass, 2008, 131). Ancak herkes bu modelin sürecin sadece bir bölümünü açıkladığını bilmektedir. Realistler, yasal kuralların belirsizliğinin, tüm genellemelerin anlamsız olduğu ve kararların yalnızca yargının psikolojik yapısı tarafından kontrol edildiğini ifade ettiğine inanmazlar. Sosyal bağlam, davanın gerçekleri, hâkimlerin ideolojileri ve profesyonel fikir birlikleri, bireysel kararları ve karar verme dağılımını etkiler (Kalman, 1988, 470). Özellikle benzer davalarda veya aynı dava üzerinde hâkimlerin aynı hukuki mevzuat üzerinde farklı kararlar vermesi, bahsedildiği şekilde rasyonel insan kavramının çok hâkim ve güçlü bir kanıt olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Hukukçular, ekonomistlerden teoriler yapmak ve deneysel araştırma yapmak için nicel akıl yürütmeyi öğrenebilirler. Ekonomistler, hukukçulardan sıradan insanları ikna etmeyi öğrenebilirler - bu, hukukçuların sürekli olarak uyguladığı ve geliştirdiği bir sanattır (Cooter, Ulen, 2016, 9). Bu bağlamda özellikle 20. yüzyıldan itibaren hakim kararlarını etkileyen etmenler üzerinde farklı çerçevelerden araştırmalar yapılmıştır. Sonuç olarak, adli davranışların incelenmesi, her birinin kendi ayrı metodolojisine sahip olduğu hukuk, ekonomi, psikoloji ve sosyoloji gibi çeşitli disiplinlerin kapsamındadır (Bradley, 2018, 13). Ekonomistler ve hukukçular birbirlerinden bazı teknikler öğrenebilirler.

Hâkimlerin karar vermesinde etkili olan etmenlerle ilgili olarak yapılan çalışmalar özellikle son çeyrek yüzyıl içerisinde oldukça önem kazanmıştır. Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler ışığında yapay zekâ ve büyük veri ile ilgili yaşanan gelişmeler her konuda olduğu gibi bu konunun araştırılmasına dair önemli katkılar sağlamıştır. Bu alanda Realistler ve Formalistler olmak üzere iki görüş ön plana çıkmaktadır. Bu görüşler özellikle geçmişten gelen bir takım yaklaşımların eksikleri üzerinde şekillenmiş görüşlerdir. Realistler, karar merciinin kararın aslında belirlenmiş bir yasal ilkeye dayanıp dayanmadığına bakmadan önce bir davanın sonucunu belirlemesini şart koşar. Bir başka deyişle, yargıç sunulan gerçekleri gözden geçirir ve önce emsal

ve yasal kanunu analiz etmeden nasıl yöneteceğine karar verir. Yani hâkim bir sonuca vardıktan sonra, o durumu ya da sonucu destekleyen yasal düzenlemeler için mevcut ilkeleri arayacaktır. Sadece böyle bir öncülün bulunamadığı istisnai durumlarda yargıç kararını haklı bir şekilde sürdürülebilecek bir kararla değiştirir. Realistler "yargıcın bir kural ya da ilke öncülüyle başlaması ve bu öncülü gerçeklere uygulayarak karara varması" fikrini açıkça reddetmektedir. Realistler, bir yargıcın, ancak kabul edilebilir bir sonuca varıldıktan sonra, kanunda ve olguda yazılı bir görüş için uygun bir temeli takip ettiğini ortaya koymaktadır. Bir yargıcın tarafsız olması gerçeği, bir hukukçunun hukuki bir sonuca varırken insanın yatkınlıklarını takip etme eğilimlerini bastırmak için yeterli değildir. (Martin, Christie, 1995, 844-845) Bu durum yargıcın öncelikle genel ve evrensel hukuk normları ile karar verdiği, akabinde bu kararını pozitif hukuk ile temellendirdiği şeklinde ifade edilebilir. İstisnai olarak, değerlendirmesi pozitif hukuk ile uyuşmadığı veya bunu temellendiremediği durumda kararında değişikliğe gidebilir. Realistlerden farklı olarak, Formalistler her yargı görüşünün üç bölümden oluşan bir denklemde parçalanabildiğini iddia eder. Bu denklem şunlardan oluşur: *hukuk kuralları*, "R"; *davanın gerçekleri*, "F"; ve *hâkimin kararı*, "D". Bu, $R * F = D$ formülü ile temsil edilir. Bu formülde belirtildiği gibi, Formalistlerin denklemi, yalnızca yasanın varlığına dayanır. Emsal veya yasal otorite tarafından belirlenen hukukun üstünlüğü, bu denklemin hâkimin kararını yönlendiren tek biçimli kısmıdır. Bir kez tespit edildikten sonra, kural hâkim tarafından ilgili gerçekleri inceledikten ve belirledikten sonra davaya titizlikle uygulanır. Bu nedenle Formalist teori, hem ortak hem de yasal kanunun kapsamına ve bir yargıcın sonucun geliştirilmesinde uygulanabilir hukuk kuralını tam olarak belirleyebilme kabiliyetine büyük bir inanç getirir. Sonuç, matematiksel bir formülün uygulanmasıyla ortaya çıktığından, benzer şartlar altında aynı formülü kullanan başka bir hukukçunun da aynı sonuca ulaşması gerekir (Martin, Christie, 1995, 648-651). Bu durum teorik olarak doğru bir yaklaşım sunmuş olsa da pratikle pek uyumlu görünmemektedir. Aksine, hemen hemen aynı meselelerde yargı birliğinin olmaması hukukun ideal anlamda sonsuz ve kusursuz olmadığına göstergesidir. Formalist teorinin ikinci kusuru, hukuk kurallarının bir davanın sonucunu belirlemesidir. Realistler tarafından öne sürüldüğü gibi hukuk kuralları (var olduğunu varsayarak) bir hâkimin takdiriyle göre göz ardı edilebilir veya reddedilebilir. Bu nedenle aldatıcıdır. Realistler için, adli önsezi hukuki bir emsal değil, bir hukukçunun kararının birincil temelidir. Buna karşı Realistler kendi formüllerini $S * P = D$ şeklinde önermişlerdir. *Yargının kişiselliği* "S"

ile çarpılan *yargısal önsezi veya uyarıları* “P”, *hâkimin kararına* “D” eşittir. Bu nedenle Realist, ne gerçeklerin ne de kanunun yargı kararları için önemli bir temel olmadığını savunmaktadır. Bunun yerine, hâkimin kişiseliliği çeşitli dış çevresel faktörlerle birleşir ve sonuçta yasal kararları etkiler (Capurso, 1998, 7). Realistlerin, bir yargıcı tüm duygulardan yoksun bir bireyden ziyade bir insan olarak gösterme yaklaşımı mevcuttur. Hukuk kurallarının, dava kararlarının tamamını domine etmediği gerçeği, bu kuralların karar alma sürecinde önemli, sıklıkla kontrol eden etkiye sahip olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca, tüm bunlardan hareketle formalistler mahkemeleri tamamen bir kıyas makinesi gibi görmediği gibi, realistlerde önsezilere körü körüye bağlı anlamı çıkmamalıdır (Tumonis, 2012, 1362-1363). Şöyle ki kanunda açıkça belli olan dava sonuçları vardır. Örneğin fiili ehliyet, cezai sorumluluğun temel unsurlarından biridir, bu tip durumlarda Realistler, tarafların konuyu yargıya taşımayacağı düşüncesindedir. Yani kanunda açıkça karşılığı olan bir uyuşmazlık hâkim kararını gerektirecek bir durum ortaya koymaz. .Bu değerlendirmeler ışığında hâkimlerin kanundan kaynaklı takdir yetkilerini kullanmalarının karar alma süreçlerini lekelemediği ve hukuksuz bir karar verdikleri anlamına gelmediği ifade edilebilir.

3.3. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

3.3.1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Niteliği

Liberalizm etkisiyle ortaya birinci kuşak haklar, kişinin doğuşundan itibaren var olan devredilemez haklardır. Günümüzde medeni ve siyasal haklar olarak karşımıza çıkan bu haklarda devletin müdahale etmeme yükümlülüğü bulunmaktadır. Özellikle sanayi devriminin sonuçları itibarıyla işçilerin uygunsuz şartlarda çalıştırılmasının bir tepkisi olarak sosyalist mücadele ile elde edilen sosyal ve ekonomik haklar ikinci kuşak haklar olarak nitelendirilir. İkinci kuşak haklar kişilerin var olduğu toplumun bir parçası olması münasebetiyle kazandığı haklar olup, birinci kuşak hakların tersine, devletin bu hakları kişilere sağlaması noktasında pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır. Görünüşte birinci sınıf haklar hiyerarşik olarak daha üstte yer alıyor şeklinde ki algı yanlıştır. Çünkü hem birinci hem ikinci sınıf haklar onurlu bir insan hayatının tamamlayıcısı mahiyetindedir.

Modern dünyada devletlerin her türlü insan hakkını koruması, saygı göstermesi ve geliştirmesi noktasında pozitif yükümlülüklerinin olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda insan haklarının kendi içinde önem sırasına dizilmesi ve önceliklendirilmesi, mümkün

değildir. Zira evrensel insan hakları birbirine bağımlıdır ve bütünsel olarak değerlendirilip geliştirilmelidir. İnsan hakları özellikle 20.yüzyılın başlarına kadar birinci kuşak haklar çerçevesinde ele alınırken, işçi sınıfının çabaları ve özellikle Avrupa'yı korkutan komünizm akımları neticesinde sosyal ve ekonomik haklarda koruma altına alınmıştır. Ülkemizde bu haklar 1961 Anayasa'sında sosyal devlet ilkesi ile koruma altına alınmış olmakla birlikte, 1982 Anayasasında bu koruma azaltılmış ve güvencesiz bırakılmıştır. 1961 ve 1982 Anayasa'larının 2. Maddesi bunun en net göstergesidir. 1961 anayasasında 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti "insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan" şeklinde ifade edilirken, 1982 Anayasa'sında "insan haklarına saygılı" olarak tanımlanmıştır.

İşte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, evrensel insan hakları çerçevesinde Anayasal düzenlemelerini yapmış ve bu düzenlemelere uyacağını beyan etmiş, gelişmiş demokrasilerin yargılama yetkilerini denetlemek üzere oluşturduğu bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Egemenlik hakkının bir sonucu olarak ortaya çıkan yargılama hakkının bu şekilde konvensiyonel olarak devredilmesi temelde ulus devlet kavramına aykırı görünse de, liberalizmin merkezinde yer alan bireylerin adil yargılanma hakkını güçlendirmektedir. Uluslararası insan hakları mekanizmaları üç grupta ele alınabilir. Bunlardan ilki uluslararası bildirgeler ve BM Genel Kurulu kararı gibi esnek uluslararası belgelerden oluşmaktadır. Bu belgelerin maddi hukukta bir karşılığı olmayıp, hukuki karşılığı olan bir kısım sözleşmelerin öncüsü olabilmektedir. İkinci grup ise devletlerin yer aldığı mekanizmaya bağlı olarak, hukuki bağılıycılığa sahip fakat yargısal sonuçları olmayan denetim mekanizmalarını içinde barındıran uluslararası belgelerdir. BM bünyesinde yer alan İnsan Hakları Komitesi, İşkenceyi Önleme Komitesi bu belgelere dayalı mekanizmalara örnek olarak verilebilir. Son olarak ise yargısal denetim niteliğine sahip olması nedeniyle en üst seviye koruma sağlayan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve yargı mekanizması olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi karşımıza çıkmaktadır. Bu uluslararası mekanizma yaptırım gücü olması münasebetiyle, diğer kurum ve kuruluşlarından ülkelere etkisi noktasında ayrılmaktadır. Mahkemenin çalışma şekli AİHS 19-51 maddeleri arasında anlatılmakta olup, AİHM iç tüzüğünde detaylandırılmaktadır (Anayasa Mahkemesi - İnsan Hakları Bilgi Bankası, [20.03.2020]).

3.3.2. AİHM Yapısı ve Çalışma Şekli

Adli karar verme sürecini anlamak için hakimlerin özel kurumsal operasyonlarını iyi anlamak gerekmektedir. Hâkimlerin seçimleri yalnızca kanun ve gerçeklerin belirlediği bir süreç olmayıp, bir kısım usul kurallarının uygulandığı aşamaları içinde barındırmaktadır (Kim ve diğ., 2009, 83). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde görev yapan yargıçlar, Avrupa Komisyonu Parlamenterler Meclisi tarafından, sözleşmeye taraf devletin kendi gösterdiği üç aday arasından, üye her devlet için bir yargıç olmak üzere ve 9 yıllık süre ile seçilir. Bu yargıçlar temel olarak sözleşmeye taraf devlet tarafından aday gösterilmiş olmasına rağmen bu ülkeyi temsil etmezler, kararlarını bağımsız olarak sözleşmeye ve evrensel hukuk ilkelerine bağlı kalmak suretiyle verirler. Mahkemede yer alan birimler idari ve fonksiyonel olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu makalede mahkemenin fonksiyonel işleyişi ile ilgili olduğundan bu alandaki birimlere odaklanılmıştır. Bu birimler Tek Yargıç, Komite, Daire ve Büyük Daire olarak sıralanabilir.

Tek Yargıç; yapılan başvurunun taraflarını sözleşmenin 34 maddesi kapsamında değerlendirmekte ve tamamen dayanaktan yoksun başvuruları kabul edilemez bularak iade edebilmektedir. Aslında söz konusu durum başvuruların ciddi kısmını oluşturmaktadır. Bu mekanizma mahkemenin diğer unsurları üzerindeki işlem maliyetini önemli oranda azaltmaktadır. Bu aşamadaki karar kesindir. Yargıç kabul edilebilirlik konusunda karar vermediği durumda başvuruyu Komite'ye havale etmektedir.

Komite, 3 yargıçtan oluşmaktadır. Bu kısımda tek yargıçtan gelen kabul edilebilirlikle alakalı başvuruları incelemektedir. Ayrıca söz konusu başvuru mahkemenin yerleşmiş bir içtihadına ilişkin olması durumunda esasa ilişkin kararlar verebilmektedir. Kabul edilebilirlikle alakalı olarak Daire'ye havale etmektedir.

Daire, 7 yargıçtan oluşmaktadır ve mahkemenin esas incelemesinin yapıldığı karar verme yetkisinin kullanıldığı asli karar merciidir. Öncelikli olarak Komite'de kabul edilebilirlikle alakalı karar verilmemiş başvurular incelenir. Bunun arkasından esas incelemesine geçilir. Daire mahkemede karar verme yetkisini sözleşmenin 30. maddesi uyarınca Büyük Daire'ye devredebilir. Bunun dışında uyuşmazlıklara ilişkin karar verilmekle yükümlü olunan fonksiyonel birimdir.

Büyük Daire, 17 yargıçtan oluşmaktadır ve sözleşme madde 30’da “Daire önünde görülmekte olan dava, Sözleşme ve Protokollerinin yorumu konusunda ciddi bir sorun doğuruyorsa ya da bir sorunun çözümü Mahkeme tarafından daha önceden verilmiş bir karar ile çelişme yaratabilecekse, daha karar vermemiş olmak kaydıyla, başvurudan el çekerek dosyayı Büyük Daire’ye gönderebilir” hükmü yer almaktadır. Bunun dışında Daire’nin kesin kararından sonra taraflar 43. Madde uyarınca söz konusu kararı Büyük Daire’ye taşıma hakkına sahiptir. Söz konusu talep Büyük Daire bünyesindeki 5 kişilik bir yargıç grubunun ön değerlendirmesi sonucu sürece dâhil olur. Buradaki temel fark 30. madde kapsamında yargılama esnasında bir yargılama hakkının devri söz konusuysa, 43. madde kapsamında yargılama aşamasından sonra alınan bir karar mevcuttur. Başvuru öncelikle Mahkeme başkanını da içinde olduğu 5 kişilik ekipçe incelenmektedir, kabul edilmesi halinde, başvurunun tamamı baştan Büyük Daire tarafından incelenmektedir (European Court of Human Rights, [20.03.2020]).

3.4. Literatür

Adil bir toplum düzeni ve devlet yapısı kurmak üzere tasarlanmış bir yapı olan hukuk sisteminin uygulayıcıları olan hâkimlerin, kararlarını bireysellikten uzak, objektif kriterler çerçevesinde vermesi mutlak bir gerekliliktir. Bu konu yıllar boyunca ilgi çeken bir alan olmuştur. Bu bağlamda literatürde ülkelerin kendi iç mahkeme kararları ile ilgili yapılmış çalışmalara rastlanmaktadır.

Kanada Üst Mahkemesinde 1949-1985 tarihleri arasında, sivil haklar, özgürlükler ve ekonomi konulu davalarda verilen hâkim kararlarının, hâkimin dil ve din bilgileri, kariyer geçmişi ve son olarak siyasi ilişkileri ve etkileşimi incelenmiştir. Bu çalışmada çıkan sonuçta dil ve din kararlarında etkili değilken, hâkimin kariyer bilgileri ve siyasi ilişkileri büyük ölçüde anlamlı sonuçlar vermiştir (Tate, Sittiwong, 1989).

ABD Üst mahkemesinde 1953-1988 tarihleri arasında sivil özgürlük davalarında verilen hakim kararlarının, gazete editörlerinden alınan bilgiler ışığında belirlenen hakimlerin ideolojileri ile olan korelasyonu incelenmiştir. Bu çalışmada hakimlerin karar verirken hukuki normlara ek olarak kişisel tercihlerini de dikkate aldığı sonucu çıkmıştır (Segal, Cover, 1989).

İngiltere Temyiz Mahkemesinde (Yargıtay) 1951-1986 tarihleri arasında hakimler tarafından hükümetin lehine ve aleyhine verilen kararların, hakimlerin hükümete

bağlılık ve kalitesi olmak üzere 2 parametre kırılımında terfilerine olan etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada hakimlerin hükümetin kararlarına olan sadakatinin terfilerinde ciddi bir etkisi olmadığı, hakimlerin kalitesine ilişkin parametrelerin daha etkili olduğu görülmüştür. Bunun yanında hakimlerin alt mahkemece hükümet aleyhine kararları onaylamasıyla, alt mahkemece hükümet lehine verilen kararın proaktif şekilde reddedilmesinin aynı olmadığı proaktif red kararlarının hakimlerin terfilerine zarar verdiğini tespit edilmiştir. Kalite başlığında; hakimlerin kararlarının son onay merci olan Lordlar Kamarasınca reddedilmeksizin onaylanması yüzdesi ve hakimlerin yaşlarının genç olmasının terfileri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Slazberger, Fenn, 1999).

71 ülke için mülkiyet hakkı endeksi, prosedür sayısı, iş hukuku endeksi, devletin bankacılık sektöründeki payı, demokrasi endeksi, politik haklar endeksi, insan hakları endeksi bağımlı değişkenlerinin, üst mahkeme yargıçlarının görev süresi, idare mahkemesi hâkimlerinin görev süresi, mahkemenin kanun kaynaklı karar verme durumu, yargı bağımsızlığı, anayasal katılım, yargısal denetim, anayasal denetim, yasal köken, etnik dil bilimsel ayrım, kişi başı GSMH bağımsız değişkenlerinin ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada çıkan temel sonuçlar şunlardır (Porta ve diğ., 2004);

- i) Özgürlüğün birçok potansiyel belirleyicisi (anayasaların uygulanması dâhil) ekonomik kalkınma ile ilişkilendirilebilir.
- ii) Yargı bağımsızlığı, her ölçekte daha fazla siyasi ve ekonomik özgürlük ile ilişkilidir.
- iii) Anayasa incelemesinin ekonomik özgürlük üzerindeki etkileri genellikle olumludur ayrıca siyasi özgürlüğü de destekler.
- iv) Sosyalist ülkelerde siyasi özgürlük seviyeleri (herkese göre) oldukça düşüktür.
- v) Alman ve İskandinavya hukuk menşeli ülkeler, Fransa hukuk sistemi geleneğinden gelen ülkelerle karşılaştırıldığında, siyasi olarak daha özgürdür.
- vi) Yasal kökenin ekonomik özgürlük üzerindeki etkisi adli bağımsızlık ile açıklanmaktadır.

İtalya Anayasa Mahkemesi'nin 1956-2002 tarihleri arasında anayasaya aykırılık hâkim kararı, yasalara kısmen aykırılık ve anayasaya aykırılık hâkim kararı bağımlı değişkenlerinin, yüksek mahkemelerden atanan hâkim sayısı, başkan tarafından atanan hâkim sayısı, parlamento tarafından atanan hâkim sayısı, mahkeme başkanın göreve atandığındaki yaşı, kanun yayın tarihi ve mahkeme kararı arasında geçen süre, koalisyonlardaki yoğunlaşma için Herfindahl Endeksi, 1. ve 2. Cumhuriyet kukla zaman değişkeni ve iptal edilen kanun oranı bağımsız değişkenleri ile olan ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmada hâkimin yaşı, koalisyon gücünü yansıtan Herfindahl Endeksi ve yüksek mahkemeden gelen hâkim sayısı ile iptal kararları arasında pozitif yönlü bir ilişki çıkmıştır (Fiorino, Padovano, Sgarra, 2007; Padovano, 2009).

1959-2006 yılları arası Fransa Anayasa Mahkemesi iptal kararları bağımlı değişkeninin, kanunun anayasal konular, bireysel haklar, uluslararası hukuka uyumluluk ve bütçe kanunları ile ilişkili olma durumunun yanı sıra mahkemede sağ görüşlü yargıçların aday gösterdiği yargıç oranı, eski politikacı oranı, eski üst düzey bürokrat oranı, avukat ve hukuk profesörü oranı, sağ politika kökenli üst düzey bürokrat oranı, sağ politika kökenli avukat ve hukuk profesörü sayısı; kanunun mahkemeye taşıyanın cumhurbaşkanı, başbakan, parlamento alt başkanı veya parlamento üst başkanının olması durumu, yargılama sırasında Cumhurbaşkanının ve başbakanın farklı partilerden olma durumu ve parlamento üst başkanının hükümet politikasıyla uyumlu olmaması bağımsız değişkenleri ile ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışma hâkim kararlarının siyasi politikalardan etkilendiğini göstermektedir. Genel olarak farklı politik görüş müktesebatlı hâkimlerin, kendi görüşlerinden olmayan taleplerini reddettiği görülürken sol görüşün burada biraz daha ön plana çıktığı belirtilmiştir. Burada Fransa'da genel olarak sağ görüşlü hükümet ve parlamentonun ağırlıklı olduğunun etkisi olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Başbakanın ve parlamento alt başkanlarının itiraz etmediği yasaların mahkemece geri alınmadığı görülmüştür. Son olarak, mahkemenin bütçe yasalarının geçerliliği konusundaki bağımsız kararlarının hâkimlerin siyasi görüşlerinden etkilenmediği, yasal düşüncelerle oluşturulduğu göstermektedir (Franck, 2008).

ABD'de vergi mahkemeleri 1913-1929 ve 1930-1940 yılları arasında federal vergi davlarının hükümetin lehine çıkması ve hâkimlerin hükümet lehine/aleyhine oy kullanma oranları bağımlı değişkenlerinin, sanayi üretim endeksinin gelişimi, Cumhuriyetçi hâkimler tarafından atanmış hâkim oranı, davacının hükümet olma

durumu, hükümete karşı çıkan partinin vergi mükellefi olma durumu, vergi uygulamasının savaşıla ilgili olma bağımsız değişkenleri ile olan ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada hâkimlerin ekonomik konjonktüre bağlı tepki verdikleri, seçmen davranışlarıyla benzer olarak tipik iş çevrimlerinde yani ekonominin kötüye gittiği durumlarda hükümetleri cezalandırırlarken, atipik iş çevrimlerinde yani gerçekten ekonominin kötü olduğu durumda ekonomiyi büyüme ve istikrar durumuna döndürme çabası içinde hükümetleri destekledikleri ortaya konmuştur (Brennan, Epstein, Staudt, 2009).

1948- 2008 İtalya yasama organı faaliyetlerinin örgütlü özel çıkar grupları taleplerine ve örgütlenmemiş seçmenlerin taleplerine yaklaşımını, ayrıca yasama faaliyetlerinin iki seçim dönemi arasındaki performans dağılımı incelenmiştir. Bu çalışmada yasama faaliyetlerinin seçimden hemen önce hızla başladığı zamanla azaldığı yeni seçim dönemine doğru tekrar hızlandığı gözlemlenmiştir. Buna ek olarak yasama organlarının örgütlü özel çıkar gruplarının taleplerine ve bunlarla çelişmeyen örgütlenmemiş seçmen taleplerine sıcak baktığı bu sayede bir sonraki seçim dönemi için lobi desteği sağlayabildiği ifade edilmiştir (Lagona, Maruotti, Padovano, 2011).

1980-2006 İspanya Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarında, hâkimin parti çıkarı doğrultusunda verilen oy bağımlı değişkeninin, itirazı yapan parti ile ulusal hâkimin ilişkili olduğu parti, itirazı yapan parti ile bölgesel hâkimin ilişkili olduğu parti, kanunun hâkimin bölgesel düzeydeki partisi tarafından onaylanması, itirazı yapan milliyetçi parti olması ve kanunun milliyetçi parti tarafından onaylanması, itirazı yapan başsavcı, hâkimi atayan hükümetin görev başında olması ve hâkimin sol görüşlü olması bağımsız değişkenleri ile ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada hâkimlerin siyasi partilerin stratejik hedeflerine cevap vermesi konusunda güçlü destek sağladığı görülmüştür. Oy kullanmada esas olarak hâkimin atandığı partinin ulusal düzeyde talep ettiği adli incelemenin egemenliğinde olduğu görülmektedir. Ayrıca hâkimlerin milliyetçi partilerin çıkarlarına cevap verdiği gözlemlenmiştir (Garoupa, Pomar, Grembi, 2013).

2004-2010 tarihleri arasında İspanya İşçi mahkemesi kararlarının komşu illerde hatta bölgesel mahkemelerde meslektaşları tarafından alınan kararlarla olan mekansal ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada belirli bir il veya bölgede onaylanan işçi taleplerinin yüzdesinin, komşu illerde veya bölgelerde meydana gelen olaylardan etkilenmediği tespit edilmiştir. Fakat il veya bölge bazında bu mekânsal korelasyonun

var olduğu gözlemlenmiştir. Yani aynı ilçe, il ve bölgedeki hakimlerin birbirlerinin kararından etkilendiğı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca belirlenen süre zarfında yaşanan ekonomik durgunluk zamanında işçi lehine verilen kararların %5 arttığı tespit edilmiştir (Román, Moral, Matute, 2015).

1984-2014 Türkiye Anayasa mahkemesi hâkim kararlarının; erklerin aralarındaki ilişkilerle, hâkimlerin bireysel farklılıklarıyla, ülkenin ekonomik durumuyla ve diğer bazı unsurlarla olan ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada hâkim kararlarının; erklerin aralarındaki ilişkilerden, hâkimlerin kişisel farklılıklarından, ülkenin ekonomik durumundan, hakimler üzerinde uygulanan kollektif baskıdan, norm türünden ve anayasal değişikliklerden etkilendiğı görülmüştür. İlgili normun sağ/liberal görüşlü bir parti tarafından çıkarılmış olması ve normun çıkarıldığı anda hükümetin sağ/liberal görüşlü olması ilgili normun iptal edilme olasılığını arttırmaktadır. Hakimlerin kadın olması, kariyer hakimi olması ve hukuk profesörü olması da benzer etki etmektedir. Diğer taraftan hakimi atayan cumhurbaşkanının sağ/liberal görüşlü olması, karar anında görevde olan cumhurbaşkanının sağ liberal görüşlü olması, karar anında hükümetin tek başına iktidar olması, hakimlerin mahkemeye ileri yaşta atanması, parlamento da muhalif oranının fazla olması, ülkenin GSYH'sında yaşanan iyileşmeler hakimlerin iptal davasına red kararı vermesi ihtimalini güçlendirmektedir (Pişkin, 2017).

Bu çerçeveden ele alındığında makale, ülkeler üstü bir mahkeme olan AİHM kararlarının analiz edilmesi bağlamında diğer çalışmalardan ayrılan özellikler taşımaktadır. Literatürdeki çalışmaların hemen hepsi ülkelerin kendi üst yargılarını incelemektedir. Bu çalışmaların sonuçlarındada anlaşılacağı üzere hakim tercihleri siyasi otoritenin gücünden etkilenmektedir. Bu makalede ise AİHM gibi etik kriterlerin en üst düzeyde olduğı bir kurumdaki, bu kurumun en üst yargı merci olan büyük daire kararları incelenmektedir. AİHM'in hakim seçme kriterleri dikkate alındığında kurumun kriterleri ile uyuşmayan bir hakimin görev yapması mümkün değildir. Diğer taraftan makale makine öğrenmesi algoritmaları ve büyük veri analizi yöntemleri ile kullanılmış, modeller istatistiki yaklaşımlarla belirlenerek tüm ihtimaller dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlara ek olarak gelecekte yapılacak çalışmalara ilham olabilecek bir veri madenciliğine zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Büyük verinin bu şekilde önem kazandığı günümüz dünyasında, sosyal bilimlerde çeşitli problemlerde karşımıza çıkan sosyal

değişkenlerin matematiksel bir kalıba dönüştürülerek analiz edilebilmesinin birçok toplumsal iyileşmelere zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Sosyal bilimcilerin insan konulu bu tip araştırmalara insanın yapısı itibarıyla complexity çerçevesinden ele alması bir inhibitör etkisi yaratmaktadır. Bu yönüyle makale literatürde karşılaşılmayan bir araştırma olması, yapılan ampirik çalışmaların teknolojik tekniklerle gerçek bilgilerden elde edilen verilerin tahmin çalışmalarının yapılabiliyor olması çerçevesinde literatüre özgün katkı sağlayacaktır.

3.5. AİHM Hâkim Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi

İnsan yapısı gereği sosyal parametrelerden etkilenen bir varlıktır ve bu doğrultuda çıktılarını bir makine misali tamamen rasyonel üretmesi beklenemez. Özellikle psikoloji ve iktisat alanında yapılan davranışsal araştırma, karar vermede rasyonelliğin incelenmesin de ön plandadır (Aiken, 2014, 478). Bu çalışmada iktisadi açıdan optimizasyon, hukuki açıdan adalet kavramları ile sınırlandırılmış bir karar verme süreci analiz edilmek istenmiştir. Bu bağlamda devletler üstü bir kurum olan AİHM kararları seçilmiştir. Buradaki amaç çalışmayı ülkelerin kendi iç dinamiklerinden uzak tutmaktır. Küreselleşme süreci ile devletler mutlak egemenlik haklarını bir kısım toplumsal idealler doğrultusunda kısıtlama yoluna gitmiştir. Bunların en önemlileri çalışmanın odağını oluşturan hukuk ve ekonomi kavramlarıdır. Bir regülasyon olarak AİHS'nin uygulayıcısı olan AİHM'nin hâkim kararlarının doğrusallığı, regülasyonun bu alandaki başarısını ortaya çıkaracaktır.

Mevcut bir “hukuk sisteminin” meşru/haklı/geçerli/doğru/adaletli olarak değerlendirilebilmesi için söz konusu hukuk sisteminin, temel dayanaklarının evrensel hukuk değerleri ve ilkeleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Şüphesiz çalışmada AİHM kararlarının alınması genel ölçüde bu idealizmin bir sonucu olarak tercih edilmiştir. Karar verirken, bireyler mevcut tüm bilgilerinin bir alt kümesini kullanabilirler. Bu erişilebilir bilgiye ilişkin düşünme ve bunlara katılma deneyimi, asıl içeriğin yanı sıra, kararlarda hangi bilgilerin (ve ağırlıklandırmanın) kullanıldığı üzerinde bir etkide bulunabilir. Literatür taramasında görüleceği üzere ülkemizde ve dünyada bu tip çalışmalar var olmasına rağmen uluslararası düzeyde insan hakları gibi evrensel bir konuda, sürecin tümüyle analiz edilerek verilen hâkim kararlarının detaylı bir şekilde ele alınması, çalışmamızı ön plana çıkaran önemli bir etmendir. Hâkimlerin ülkeler üstü bir kurum olan AİHM içinde, kendi ülkelerini temsil etmeyip tüm davalı

ve davacıların haklarını korumak üzere kurulmuş yapı içerisinde bu ideali ne ölçüde gerçekleştirebildikleri, bu ideale giderken ne tip parametrelerle, zorluklarla karşılaştıklarını açıklamak araştırmamızın esas amacını oluşturmaktadır. Çalışmamız AİHM hâkim kararlarının politik, demografik ve ekonomik parametrelerden etkilendiği hipotezinden yola çıkarak bu kapsamda veri başlığında ifade edilen sınırlar çerçevesinde incelenen mahkeme kararlarının tümünün analiz edilerek ilgili model verisine çevrilmesi ve tahminlenmesini kapsamaktadır.

3.5.1. Veri Seti

Veri oluşturulurken birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmakla birlikte, verilerin birleştirilmesinde birçok farklı teknikler kullanılmıştır. Verinin ana çatısını oluşturan AİHM kararları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin resmi sayfasından (European Court of Human Rights, [20.03.2020]) temin edilmiş, bu çatının üzerine diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler eklenmiştir. Ayrıca, tarihsel kaynaklar, hâkimlerin AİHM başvuru dokümanları ve hakimlerin biyografileri çalışma açısından önemli bulunmuş ve analizlere katılmıştır. Makaleyi öne çıkaran diğer bir etkende bu olup, geçmişte yapılan çalışmalardan bu yönüyle farklılaşmaktadır. Çünkü çalışma neticesinde resmi kaynaklarda yer almayan ve benzer çalışmalarda referans olabilecek bir veri setine ulaşılmış olmakla birlikte, bu ve benzeri bir veri kümesinin nasıl elde edilebileceğine dair bilgi birikimi kazanılmıştır. Bu bağlamda, büyük veri seti oluşturulmuş, diğer çalışmalardan farklı olarak literatüre katkıda bulunulmuştur.

Çalışmada veri seti oluşturulurken AİHM'nin en üst karar organı olan Büyük Daire kararları tercih edilmiştir. Büyük Daire AİHM in en üst karar mercii konumunda olmakta ve 17 yargıçtan oluşmaktadır. Her dava temelde 17 üst düzey yargıcın, davaya konu olan norm sayı kadar kararını içermektedir.

Terör saldırılarının artması, hükümetlerin başta ifade özgürlüğü olmak üzere temel insan haklarına saygısını önemli ölçüde azalttığını göstermektedir (Dreher, Gassebner, Lars, 2007, 29-30; Ginkel, 2011, 9). Bu kapsamda Mahkeme karar tarihinin üst sınırını oluşturan 31.12.2018 tarihi itibarıyla 454 Büyük daire kararı mevcut olmasına rağmen gerek veri setinin büyüklüğü ve oluşturulmasında gerekli olan efor, gerekse de ihlale yol açabilecek bir uygulama olarak, AİHM'nin odak noktasında yer alan İnsan Hakları ihlalleri kapsamında özellikle 21. yüzyılın başında Avrupa'da gerçekleştirilen terör saldırılarının neticesinde ortaya çıkan 01.06.2007 yürürlüğe giriş tarihli Avrupa

Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi'nin (Council of Europe - Treaty Office, [20.03.2020]) sonrasında yapılan 215 başvuru incelenmiş ve değişkenler bölümünde belirtilen kısıtlar çerçevesinde 20207 ayrı karar verisi oluşturulmuştur.

3.5.2. Değişkenler

Değişkenler oluşturulurken literatürde yer alan birçok kaynak incelenmiş ve çalışmanın kendi doğasından kaynaklı bir takım kısıtlamalara gidilmiştir.

Hâkimleri ilgilendiren parametrelerle ilgili olarak davalarda asil hâkimlerin karar vermiş olduğu davalar dikkate alınmıştır. İncelenen 215 dava içerisinde, bazı davalarda çeşitli nedenlerle görevlendirilmiş Ad-hoc hâkimleri¹ karar vermiş olup, daireye atamalarda belirli kriterlerden geçen hâkimlere ilişkin kararlara özgü homojenliği korumak adına bu hâkimlerce karar alınan 110 karar çalışmaya dahil edilmemiştir.

Davalar yapısı gereği bir veya birden fazla davacı tarafından, bir veya birden fazla davalıya karşı açılabilir. Bu kapsamda tarafların birden fazla olması durumunda insani gelişmişlik endeksi en yüksek olan ülke değerlendirmeye alınmış ve ilgili parametreler bu bilgi ışığında oluşturulmuştur. Burada amaç görece olarak en iyi durumda olan ülkenin değerlendirmeye dahil edilmesini sağlamaktır.²

Model de kullanılan toplam 1 bağımlı, 24 bağımsız değişkene ilişkin bilgileri Tablo 1'de özetlenmiştir.

¹Büyük Daire'nin üyesi olmayıp, AİHM'in işleyişinden kaynaklı nedenlerle sadece atandığı davaya bakmakla yükümlü olan ve alt mahkemelerde de görev yapan hakimleri ifade eder.

²3455/05 nolu davada davacı statüsündeki 11 yabancı kişinin kimlik bilgilerine erişilemediğinden bu dava çalışma kapsamından çıkarılmıştır. Ek olarak 50541/08-50571/08-50573/08-40351/09 nolu davada Davacı taraf olarak belirlenen Somali'nin karar tarihindeki enflasyon oranı bulunamadığından bu dava çalışma kapsamında çıkarılmıştır.

Tablo 1: AİHM Model Değişkenleri

Kodu	Değişken Adı	Değişken Açıklaması	Türü
HK	Hâkim kararı	1--> İhlal var 0--> İhlal yok	Bagımlı
P_HM	Davanın itiraz yoluyla Büyük Daire'ye taşınıp taşınmadığı	1--> İtiraz (Madde 43) 0--> İtiraz değil (Madde 30)	Bağımsız Politik
P_MK	Mahkeme kararı	1--> İhlal var 0--> İhlal yok	
P_DcB	Davacının birey olup olmadığı	1--> Birey 0--> Birey Değil	
P_DcAB	Karar anında davacının AB üyesi olup olmadığı	1--> Davacı veya tabiiyeti olduğu ülke mahkeme kararı anında AB üyesi 0--> Davacı veya tabiiyeti olduğu ülke mahkeme kararı anında AB üyesi değil	
P_DIAB	Karar anında davalının AB üyesi olup olmadığı	1--> Davalı devlet mahkeme kararı anında AB üyesi 0--> Davalı devlet mahkeme kararı anında AB üyesi değil	
P_DcABB	Karar anında davacının AB dönem başkanı olup olmadığı	1--> Davacının veya tabiiyeti olduğu ülke mahkeme kararı anında AB dönem başkanı 0--> Davacının veya tabiiyeti olduğu ülke mahkeme kararı anında AB dönem başkanı değil	
P_DIABB	Karar anında davalının AB dönem başkanı olup olmadığı	1--> Davalı devlet mahkeme kararı anında AB dönem başkanı 0--> Davalı devlet mahkeme kararı anında AB dönem başkanı değil	
P_DcHHA	Karar anında davacı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşünün aynı olup olmadığı	1--> Mahkeme kararı anında davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetin ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşü aynı 0--> Mahkeme kararı anında davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetin ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşü aynı değil	
P_DcHHT	Karar anında davacı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin karar anında temsil ettiği ülke siyasi görüşünün aynı olup olmadığı	1--> Mahkeme kararı anında davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve karar anında hâkimin temsil ettiği hükümetin siyasi görüşü aynı 0--> Mahkeme kararı anında davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve karar anında hâkimin temsil ettiği hükümetin siyasi görüşü aynı değil	
P_DIHHA	Karar anında davalı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşünün aynı olup olmadığı	1--> Mahkeme kararı anında davalının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşü aynı 0--> Mahkeme kararı anında davalının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşü aynı değil	
P_DIHHT	Karar anında davalı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin karar anında temsil ettiği ülke siyasi görüşünün aynı olup olmadığı	1--> Mahkeme kararı anında davalının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve karar anında hâkimin temsil ettiği hükümetin siyasi görüşü aynı 0--> Mahkeme kararı anında davalının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve karar anında hâkimin temsil ettiği hükümetin siyasi görüşü aynı değil	
P_GY	Karar anında hâkimin AİHM'de görev yılı	Karar anında hâkimin AİHM'de görev yılı	

Kodu	Değişken Adı	Değişken Açıklaması	Türü
S_C	Hâkimin cinsiyeti	1--> Kadın 0--> Erkek	Bağımsız Sosyo-Demografik
S_H	Hâkim hukuk fakültesi mezunu olup olmadığı	1--> Hukuk mezunu 0--> Hukuk mezunu değil	
S_U	Hâkimin akademik unvanı olup olmadığı	1--> Akademik ünvan var 0--> Akademik ünvan yok	
S_Y	Hâkimin karar anında yaşı	Karar anında hakimın yaşı	
E_DcI	Davacı ülkesinde işsizlik oranı	Davacı ülkesinde işsizlik oranı	Bağımsız Ekonomik
E_DcE	Davacı ülkesinde enflasyon oranı	Davacı ülkesinde enflasyon oranı	
E_DcG	Davacı ülkesinde GSMH değeri	Davacı ülkesinde GSMH değeri	
E_DII	Davalı ülkesinde işsizlik oranı	Davalı ülkesinde işsizlik oranı	
E_DIE	Davalı ülkesinde enflasyon oranı	Davalı ülkesinde enflasyon oranı	
E_DIG	Davalı ülkesinde GSMH değeri	Davalı ülkesinde GSMH değeri	
D_DcG	Davacı ülkesinin karar anında İnsani Gelişmişlik Endeksi	Davacı ülkesinin karar anında İnsani Gelişmişlik Endeksi	Bağımsız Diğer
D_DIG	Davalı ülkesinin karar anında İnsani Gelişmişlik Endeksi	Davalı ülkesinin karar anında İnsani Gelişmişlik Endeksi	

3.5.2.1. Bağımlı Değişken

Hâkim kararı (HK): Hâkim kararlarının üzerindeki ekonomik etkiler, hâkim kararlarını ekonomik analizlerin önemli bir parçası haline getirmektedir (Stephenson, 2009, 192). Yapılan uygulamada bağımlı değişken olarak kukla değişken şu şekilde tanımlanmıştır; Büyük Daire’de incelenen dönemde yer alan davalarda her bir dava konusu madde ile ilgili hâkim kararını tuttuğumuz bu veride, “1” hâkimin ihlal vardır kararını temsil ederken, “0” söz konusu maddeyle ilgili olarak ihlal yoktur kanaatini belirtmektedir. AİHS’nin maddeleri dikkate alındığında bu durumun veri setimizin yorumlanmasını güçlendirebileceği düşünülse de genel anlamda insan hakları ihlali kabul kararı (1) davacının/davalının lehine/aleyhine, insan hakları ihlali red kararı (0) davacının/davalının aleyhine/lehine bir durum ortaya çıkarmaktadır. Hâkimlerin mahkeme kararına olan şerhleri ile farklılıklar tespit edilmiştir.

3.5.2.2. Bağımsız Değişkenler

Politik Değişkenler

Tutum teorisi, adli kararların hâkimin kendi siyasi görüşlerinden etkilendiğini iddia eder (Friedman, 2006, 261). Modern devlet anlayışında erkler ayrılığı Montesquieu'den bu yana tarih boyunca gelişimini sürdürerek devletin fonksiyonel sınıflandırılmasında vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu üç erkin etkileşimde olması kaçınılmazken, Yasama, Yürütme ve bu çalışmada bireyin rasyonelliği yönünden irdelenen Yargı erki özelinde, hâkim kararının, bu durumdan etkilenebiliyor olması beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkabilir. Bu etkileşim yasama ve yürütmenin oluşumunda politik süreçlerin varlığı ile yargının politik parametrelerle olan ilişkisini gözler önüne sermektedir. Politik değişkenler belirlenirken hâkim merkezli bir bakış açısı ile yaklaşmış olup, maddi ve manevi temel beşeri kriterler dikkate alınmaya çalışılmıştır. İnsanların ideolojileri, kariyer hedefleri ve ekonomik beklentileri verdikleri kararlarda önemli bir etkiye sahiptir. Saf formalist teorisyenler, kişisel nitelikleri veya ideolojik tercihleri, yargısal davranışların güçlü açıklayıcı bir değişkeni olarak tanımamaktadır (Garoupa, Grembi, Lin, 2010, 2). İnsanların rasyonel bir karar makinası olmadığı gerçeğinden ve kısa vadede bir kimyasal tepkime gibi sonuç veremeyeceğinden hareketle bu yaklaşımın aksine biz realist teori üzerinden ilerleyerek bir kısım değişkenler üzerinden çalışmamızın çerçevesini oluşturuyoruz. Garoupa, Grembi ve Lin'in ifade ettiği gibi bazı açıklayıcı değişkenlerin birden fazla yorumu olabilir. Örneğin, anayasal hâkimler ve parti çıkarları arasındaki uygunluk iki farklı sebepten açıklanabilir. Öncelikle, anayasal hâkimlerin siyasi seçimi göz önüne alındığında, kendilerini seçen tarafla aynı tercihleri sergileyebilirken, bunun yanı sıra ömür boyu atamaları olmadığında, mahkemeye ya da başka yerlere gelecek atamaları güvence altına almak umuduyla (seçilen kişilerin yenilenebilir olup olmadığına bakılmaksızın) onları seçen tarafla iyi ilişkiler kurmak isteyebilirler. Her iki sebep de hâkimlerin siyasi önyargıları ile teşvik edildiğini ve siyasi sistemden tam olarak izole edilmediğini göstermektedir. Ancak, ideolojik uyumun gerekçesi farklıdır. Kişisel tercihlere veya stratejik oportünizme dayalı olabilir (Garoupa, Grembi, Lin, 2010, 3). Bu durum AİHM için düşünüldüğünde hâkimi mahkemeye teklif eden hükümetin kendi ideolojisinden veya kendi fayda birliğinden birini aday göstermesi, ikinci olarak görev süresi 9 yıl olan hâkimlerin bu görevden sonra mevcut yargısal sistemde yer alacakları noktayla, kariyerleri ile alakalı

endişeleri nedeniyle idareyle uyumlu ilişkiler kuracak kararlar alması sonucunu doğurabilir. Burada ideolojik birliğin düşünsel bir hedefi amaçlamasının yanında bireysel hedefleri de barındırabileceği unutulmamalıdır. AİHM'e sunulan adaylar içinden Parlamenter Meclis kanalıyla sözleşmeci taraf adına AİHS 21 uyarınca hâkimin seçiliyor olmasının etkiyi azaltacağı düşünülse de adayların sözleşmeci tarafından belirlenmesi bu gerçeği değiştirmeyecektir (Council of Europe - Treaty Office, [20.03.2020]). Hâkimlerin kararları incelendiğinde muhalif oranlar siyasal geçiş sırasında artmakta ve demokratik ortam tekrar oluştuğunda, yani politik çalkantılı dönem aşıldıktan sonra tekrar azalmaktadır (Garoupa, Grembi, Lin, 2010, 6). Bu durum idarenin etkisini açıkça gözler önüne sermektedir.

Sağ/liberal görüşün yargısal kararlara etkisi çalışmanın bir diğer parametre seçim kriteri olarak belirlenmektedir. Frank'ın çalışmasında parlamentoda çoğunluğun siyasi eğilimi ne olursa olsun sol görüşlü politikacılar tarafından atanan hâkimlerin yasalara ret kararı vermeye daha yatkın olduğu vurgulanmaktadır (Franck, 2008, 275). Bu sonuçlar sağ politikacılar tarafından atanan hâkimlerin daha bağımsız oy verme eğiliminde olacağı yönünde bir fikir verebilmektedir.

Bu makalede tahmin edilen modelde 11 kukla ve 1 nümerik politik değişken kullanılmıştır. Bu değişkenleri şu şekilde sıralanabilir;

Davanın itiraz yoluyla Büyük Daire’ye taşınıp taşınmadığı (P_HM): AİHS madde 30 ve 43 gereği kararların mahkemenin en üst yargı organı olan Büyük Daireye taşınmasında 3 farklı durum söz konusudur.³

Bu değişkende “1” 43. Maddeden, “0” 30. maddeden Büyük Daireye taşınmış bir davayı temsil etmektedir. 30. madde, Daire’nin yargılamasının devam ettiği bir aşamada alınan bir karardır, taraflardan herhangi birinin itiraz etmemesini gerektirir ve bu kararı Daire alır. 43. madde ise, Daire’nin yargı faaliyetinin sona ermesinden sonra davanın taraflarınca talep edilebilir (Council of Europe - Treaty Office, [20.03.2020]).

Mahkeme kararı (P_MK): Büyük Daire mahkeme kararı 17 yargıcın oy çoğunluğuyla alınan kararı ifade etmektedir. Modelde hâkimlerin her madde ile ilgili vermiş olduğu kararın dışında mahkemenin o maddeye ilişkin kararı yer almaktadır. Hâkim kararında olduğu gibi “1” mahkemenin ihlal vardır kararını temsil ederken, “0” söz konusu maddeyle ilgili olarak ihlal yoktur kanaatini belirtmektedir ve insan hakları ihlali kabul kararı (1) davacının/davalının, lehine/aleyhine, insan hakları ihlali ret kararı (0) davacının/davalının, aleyhine/lehine bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Davacının birey olup olmadığı (P_DcB): AİHM de görülen davalarda; bireyler, söz konusu ihlale konu olan hakkın korunmasını kuruluş tüzüklerinde yazan ilgili kurum, kuruluş, dernekler ve devletler davanın aslı unsurlarından olan davacı sıfatıyla

³Madde 30, AİHM esas yargılama organı olan 7 yargıçlı Daire’nin, söz konusu davayı AİHS’nin yorumlanması esnasında ciddi hukuki sorunlar ortaya çıkıyorsa veya bu yorum mahkemenin daha önce vermiş olduğu bir kararla çelişki doğuracaksa ve mahkemenin yargılamadan çekinememesi ilkesi gereği taraflardan herhangi birinin itirazı olmadığı durumda, kendi yargılama hakkını üst mahkeme olan Büyük Daireye devretmesini ifade eder. Madde 43, taraflardan herhangi biri, AİHM esas yargılama organı olan 7 yargıçlı Daire’nin söz konusu davaya ilişkin vermiş olduğu kararı 3 ay içerisinde bir üst mahkeme olan Büyük Daire’ye taşıyabilmektedir. Madde 31/b bendinde, AİHM kararınca verilen ihtarla rağmen uymayan tarafın Bakanlar Komitesi tarafından Büyük Daire’ye intikal ettirebilmektedirler. Taraflar sözleşmenin 46 maddesinin 1. bendine göre mahkemenin kararına uymayı kabul ve taahhüt ederler. İncelenen dönemde bu yönlü bir yargılama bulunmadığından söz konusu ihtimal, ihmal edilmıştır.

karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu veride “1” davacının birey olduğunu ifade ederken, “0” davacının birey olmadığını ifade etmektedir.

Karar anında davacının AB üyesi olup olmadığı (P_DcAB): Bu parametrede mahkeme metinlerinden elde edilen bilgilerinden ışığında davacı tarafın, karar anında AB üyesi olma durumu bilgisi elde edilmiştir. Kurum ve bireylerde ise tabiiyeti olduğu ülkelerin durumları veriye yansıtılmıştır. Söz konusu veride “1” davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mahkeme kararı anında AB üyesi olduğunu ifade ederken, “0” davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mahkeme kararı anında AB üyesi olmadığını ifade etmektedir.

Karar anında davalının AB üyesi olup olmadığı (P_DIAB): Önceki parametreyle ilişkili olarak davalı durumundaki devletlerin mahkemenin kararı anında AB üyesi olma durumu bilgisi elde edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken konu davacıdan farklı olarak davalı sıfatının yalnızca sözleşmeye taraf devletler olabileceğidir. Burada “1” davalı devletin mahkeme kararı anında AB üyesi olduğunu ifade ederken, “0” davalı devletin mahkeme kararı anında AB üyesi olmadığını ifade etmektedir.

Karar anında davacının AB dönem başkanı olup olmadığı (P_DcABB): Davacı bireylerin ve kurumların tabiiyeti olduğu devletlerin ve davacı durumundaki devletlerin karar anında AB dönem başkanı olması durumu modele yansıtılmıştır. Modelde “1” davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mahkeme kararı anında AB dönem başkanı olduğunu ifade ederken, “0” davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mahkeme kararı anında AB dönem başkanı olmadığını ifade etmektedir.

Karar anında davalının AB dönem başkanı olup olmadığı (P_DIABB): Önceki parametreyle ilişkili olarak davalı durumundaki devletlerin mahkemenin kararı anında AB dönem başkanı olma durumu bilgisi elde edilmiştir. Daha öncede ifade edildiği gibi, burada dikkat edilmesi gereken husus davacıdan farklı olarak davalı sıfatının yalnızca sözleşmeye taraf devletler olabileceğidir. Burada “1” davalı devletin mahkeme kararı anında AB dönem başkanı olduğunu ifade ederken, “0” davalı devletin mahkeme kararı anında AB dönem başkanı olmadığını ifade etmektedir.

Karar anında davacı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DcHHA): Davacı bireylerin veya kurumların tabiiyeti olduğu devletlerin veya davacı durumundaki devletlerin karar anında mevcut hükümetinin siyasi görüşü ile, hâkimin mahkemeye atandığı tarihteki

temsil ettiği ülkenin siyasi görüşü aynı olma durumu veriye yansıtılmıştır. Modelde “1” mahkeme kararı anında davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşünün aynı olduğunu ifade ederken, “0” mahkeme kararı anında davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetinin siyasi görüşünün aynı olmadığını ifade etmektedir. Bu değerlendirme yapılırken sınıflandırma hükümetlerin sağ, sol veya merkez siyasi görüşte olmaları şekliyle sınıflandırılmıştır.

Karar anında davacı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin karar anında temsil ettiği ülke siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DcHHT): Önceki parametreyle ilişkili olarak davacı bireylerin veya kurumların tabiiyeti olduğu devletlerin veya davacı durumdaki devletlerin karar anında mevcut hükümetinin siyasi görüşü ile, karar anında hâkimin temsil ettiği ülkenin siyasi görüşünün aynı olma durumu veriye yansıtılmıştır. Modelde “1” mahkeme kararı anında davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve karar anında hâkimin temsil ettiği hükümetin siyasi görüşünün aynı olduğunu ifade ederken, “0” mahkeme kararı anında davacının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve karar anında hâkimin temsil ettiği hükümetin siyasi görüşünün aynı olmadığını ifade etmektedir. Bu değerlendirme yapılırken sınıflandırma hükümetlerin sağ, sol veya merkez siyasi görüşte olmaları şekliyle sınıflandırılmıştır.

Karar anında davalı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DIHHA): Bu değişkende davalı bireylerin veya kurumların tabiiyeti olduğu devletlerin veya davacı durumdaki devletlerin karar anında mevcut hükümetinin siyasi görüşü ile, hâkimin mahkemeye atandığı tarihteki temsil ettiği ülkenin siyasi görüşü aynı olma durumu veriye yansıtılmıştır. Modelde “1” mahkeme kararı anında davalının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetinin siyasi görüşünün aynı olduğunu ifade ederken, “0” mahkeme kararı anında davalının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetinin siyasi görüşünün aynı olmadığını ifade etmektedir. Bu değerlendirme yapılırken sınıflandırma hükümetlerin sağ, sol veya merkez siyasi görüşte olmaları şekliyle sınıflandırılmıştır.

Karar anında davalı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin karar anında temsil ettiği ülke siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DIHHT): Önceki parametreyle ilişkili olarak davalı bireylerin veya kurumların tabiiyeti olduğu devletlerin veya davalı durumdaki devletlerin karar anında mevcut hükümetinin siyasi görüşü ile, karar anında hâkimin temsil ettiği ülkenin siyasi görüşünün aynı olma durumu veriye yansıtılmıştır. Modelde “1” mahkeme kararı anında davalının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve karar anında hâkimin temsil ettiği hükümetin siyasi görüşünün aynı olduğunu ifade ederken, “0” mahkeme kararı anında davalının veya tabiiyeti olduğu ülkenin mevcut hükümetinin ve karar anında hâkimin temsil ettiği hükümetin siyasi görüşünün aynı olmadığını ifade etmektedir. Bu değerlendirme yapılırken sınıflandırma hükümetlerin sağ, sol veya merkez politik görüşte olmaları şekliyle sınıflandırılmıştır.

Karar anında hâkimin AİHM'de görev yılı (P_GY): AİHM hâkimlerinin atanma, görev süresi ve görevden almaya ilişkin hükümler, AİHS 21-22-23 maddelerinde belirtilmiştir. Buna göre hâkimlerin görev süresi 9 yıldır fakat yargılama faaliyetlerinin aksamaması için yeni hâkim gelene kadar eskisinin görev yapması esas alınmıştır. Modelde bu değişken hâkimin söz konusu karar anında görev yılı olarak nümerik verilmiştir.

Sosyo-Demografik Değişkenler

Yapılan çalışmalarda demografik parametreler önemli bir yer tutmuştur. Kariyer hâkimi olmak, tecrübeli hâkim olmak, gelecek kariyer planları ile ilişkili olarak hâkimin görev yılı gibi değişkenler hâkimlerin kararlarına etki etmektedir. (Tate, Sittiwong, 1989, 246)

Bu başlıkta 1'si nümerik 3'ü kukla değişken olmak üzere 4 değişken tanımlanmıştır. . Bu değişkenleri şu şekilde sıralayabiliriz;

Hâkimin cinsiyeti (S_C): AİHM hâkimlerinin cinsiyetinin tutulduğu bu kukla değişkende, “1” hâkimin kadın, “0” erkek olduğunu göstermektedir.

Hâkim hukuk fakültesi mezunu olup olmadığı (S_H): Bilindiği gibi günümüzde de hala tartışılan bir diğer konu hukuk nosyonu olmayan hâkimlerin varlığı konusudur. Özellikle yürütmenin etkisiyle günümüzde de kamusal alanı ilgilendiren alanlarda idari kanattan gelen hâkimlerin varlığı mevcuttur. Bu değişkende hâkimin hukuk

mezunu olma durumu “1” hukuk mezunu, “0” hukuk mezunu değil olarak tutulmaktadır.

Hâkimin akademik unvanı olup olmadığı (S_U): AİHM hâkimlerinin yüksek öğrenim yapma durumunun tutulduğu bu kukla değişkende, “1” hâkimin doktora yaptığının gösterirken, “0” doktora yapmadığını göstermektedir.

Hâkimin karar anında yaşı (S_Y): Hâkimin karar anında yaşının numerik olarak tutulduğu değişkendir.

Ekonomik Değişkenler

Ekonomik değişkenler olarak ülkelerin uluslararası arenada anlam ifade eden işsizlik oranı, enflasyon oranı ve gayri safi milli hasıla tercih edilmiştir. Çünkü itibari anlamda ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi algılamasında söz konusu parametreler baz değişkenler olarak değerlendirilmekte ve bir çok uluslararası organizasyon (G20 gibi) bu metrikler üzerinden oluşturulmaktadır. Bir yasama sürecinin temel aktörlerinden aolan politikacıların seçmen motivasyonuna olan ilgisi, bu yasama sürecinin seçim süreciyle bazı teorik bağlantıları olması sonucunu doğurmaktadır (Joskow, Noll, 1981, 38). Hâkimler kararlarında seçmen davranışları ile benzer bir tutum izlerler, yani ekonomik konjonktürün kötüye gittiği durumlarda politika aleyhine kararlar verirken, iyi gittiği durumlarda genel politika lehine kararlar vermektedir (Brennan, Epstein, Staudt, 2009, 1219). Politik rekabetin ekonomik parametreler üzerinde pozitif etki ettiği gözlemlenmiştir. (Padovano, Ricciuti, 2009, 276) Politik rekabetin demokratik bir hukuk düzeni içinde var olan bir kavram olması, hukuk ve demokrasinin, ekonomiyle ne güçlü bir etkileşim içinde olduğunun açık göstergesidir. Çalışmamıza bu ilişki, davalı/davacı için değerlendirilmiştir.

Davacı ülkesinde işsizlik oranı (E_DcI): Karar anında davacı ülkenin işsizlik oranının tutulduğu numerik değişkendir.

Davacı ülkesinde enflasyon oranı (E_DcE): Karar anında davacı ülkenin enflasyon oranının tutulduğu numerik değişkendir.

Davacı ülkesinde GSMH değeri (E_DcG): Karar anında davacı ülke kişi başı GSMH’nin USD cinsinden tutulduğu numerik değişkendir.

Davalı ülkesinde işsizlik oranı (E_DII): Karar anında davalı ülkenin işsizlik oranının tutulduğu numerik değişkendir.

Davalı ülkesinde enflasyon oranı (E_DIE): Karar anında davalı ülkenin enflasyon oranının tutulduğu numerik değişkendir.

Davalı ülkesinde GSMH değeri (E_DIG): Karar anında davalı ülke kişi başı GSMH'nin USD cinsinden tutulduğu numerik değişkendir.

Diğer Değişkenler

Davacı ülkesinde karar anında İnsani Gelişmişlik Endeksi (D_DcG): İnsani Gelişme Endeksi (İGE), insani gelişmenin özet bir ölçüsüdür. Bir ülkedeki ortalama gelişmişliği uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve iyi bir yaşam standardı gibi 3 temel bileşenle ölçer. Bu parametrede karar anında davacı ülkenin insani gelişmişlik endeksi tutulmaktadır.

Davalı ülkesinde karar anında İnsani Gelişmişlik Endeksi (D_DIG): Önceki parametreyle benzer olmak üzere bu parametrede davalı ülkenin insani gelişmişlik endeksi tutulmaktadır.

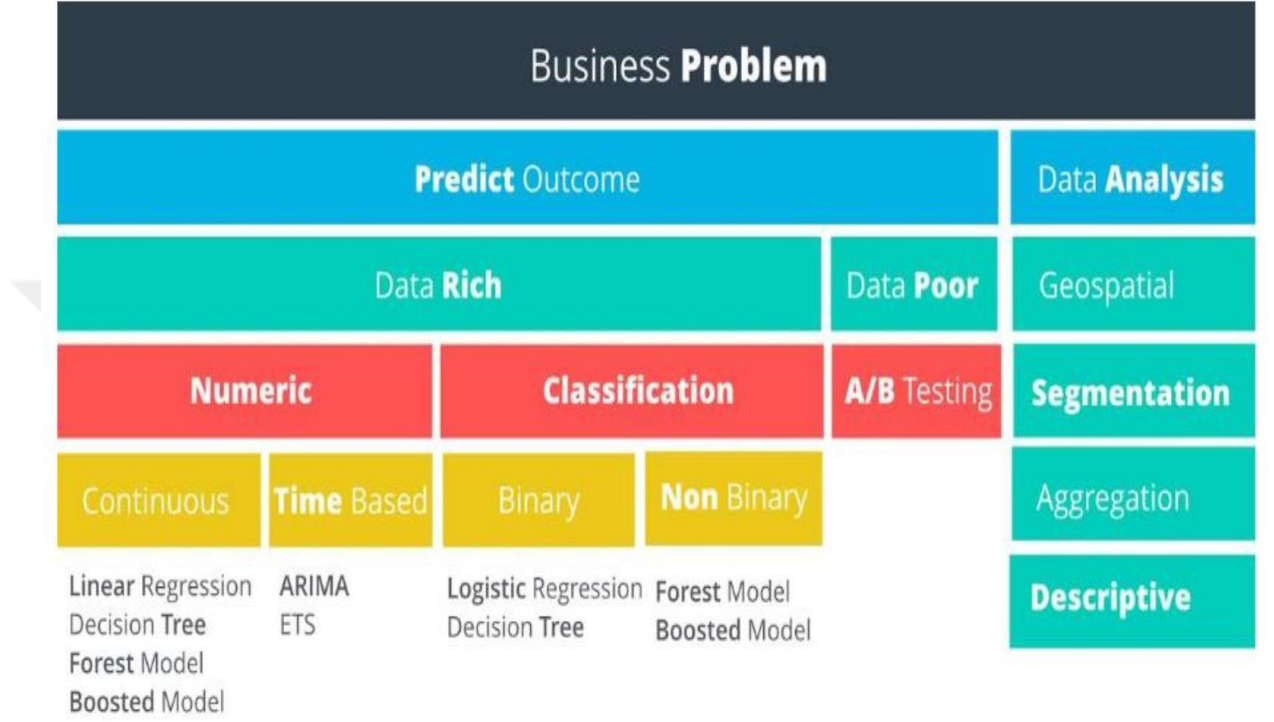
3.5.3. Yöntem

Çalışma da bağımlı değişken olarak belirlenen hâkim kararı “1-0” değerlerinden birini almaktadır. Literatür ve genel makine öğrenmesi kaynakları incelendiğinde bağımlı değişkenin kategorik değişken olmasından ötürü lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. İstatistiksel modelleme öncelikli olarak verinin karakteristiğini anlamaya ve modelin çıkarımlarına odaklanmaktadır. Veri madenciliği ise istatistiksel prensipleri kullanmak suretiyle büyük veri desenini keşfetmek için kullanılmaktadır. Algoritmalar verilerdeki ilişkileri, deseni bulmak için kullanılır ve bu bilgiler ışığında tahminleme yapılır. Yani veri madenciliği algoritmalar vasıtasıyla insanların ihtiyacı olan data desenini ortaya koyarken, makine öğrenmesi ise tüm bu süreci otomatize etmek için gerekli yapıyı oluşturur (Hurwitz, Kirsch, 2018, 11-12).

3.5.3.1. Büyük Veri Çözümlemesi

Lojistik ve lineer olmayan (doğrusal olmayan) regresyon analizi yöntemleri özellikle makine öğreniminde yapay sinir ağı modellerinin bazıları ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle istatistik disiplininin gelen kişilerin makine öğrenimi tekniklerine aşina olabilmesi için, lojistik regresyon analizi yöntemini bilmesinde yarar bulunmaktadır (Akpınar, 2014, 187). Çalışmaya konu olan veri seti yaklaşık 21000 satırdan 25 kolondan ve toplamda 500.000'i aşkın hücreden oluşmaktadır. Büyüklük dikkate

alındığında büyük veri olarak sınıflandırdığımız verinin Şekil 1’deki bilgiler ışığında Lojistik Regresyon, Karar Ağaçları gibi ikili algoritmalarla analiz edilmesi gerektiği görülmektedir (Chow, [20.03.2020]). Daha önce de ifade ettiğimiz şekliyle veri setinin desenine en uygun algoritma olarak lojistik regresyon tercih edilmiştir.

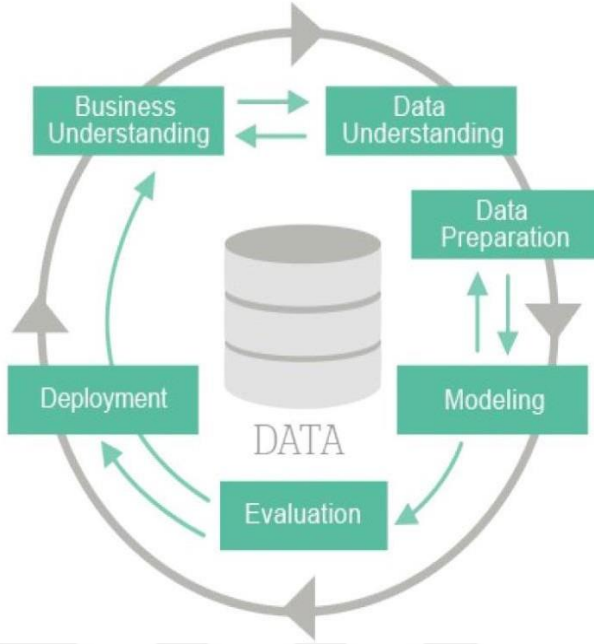

Şekil 1: Tahmin Yöntemi Tercihi

Chow, William. [20.03.2020]. Predicting Catalog Demand. <https://williamchow.io/work/predicting-catalog-demand/>.

Büyük veri ile çalışmaya başlarken Şekil 2’de yer alan veri madenciliği adımları sırasıyla gerçekleştirilmiştir. CRISP-DM (Cross Industry Standard Process for Data Mining), veri madenciliği süreç modeli veri madenciliği problemlerinde tahmin yönteminin belirlenmesi için takip edilmesi önerilen bir çözüm sunar. (Akpınar, 2014, 73). Verilerin ilgili kaynaklardan temin edilmesinden sonra model seçimi gerçekleştirilmiş ve veri üzerindeki missing value (eksik değer) ve outlier (uç değer) değerlere dair kontroller gerçekleştirilmiştir.

(CRISP: Cross Industry Standard Process for Data Mining)

Şekil 2: Veri Madenciliği Süreç Modeli

Akpınar, Haldun. 2014. **Data**. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Mevcut veri setinin büyüklüğü ve bağımsız değişkenlerin fazlalığı dikkate alındığında doğru alt kümelerin tespit edilmesi ve modelin anlamlılık düzeyinin sağlanması oldukça zor görünmektedir. Bu bağlamda veri seti rassal olarak %20 test ve %80 eğitim verisi şeklinde iki kümeye ayrılmıştır. Makineye toplam veri setini %80'ini kapsayan eğitim verisi algoritma çıktısı olan model öğretilmiştir. Bu modelle birlikte kalan %20 test verisi çıktıları tahminlenmiştir.

Mevcut çalışmalardan farklı olarak bu aşamadaki subsetlerin tahmini manuel olarak gerçekleştirilmeyip tüm alt kümeler kendi içinde makine öğrenmesi ile tahminlenmiş, çıkan sonuçlar tahminlemenin temel metrikleri olan Accuracy, AUC, F measure üzerinden sıralanmış bu sıralamalardaki değer kırılımlarının olduğu alt kümeler üzerinden tespit edilmiştir.⁴

⁴ Accuracy; bir tahminin performansını ölçmek için kullanılan geleneksel yollardan biridir. True Pozitive ve True Negative toplamın tahmin kümesine oranıdır. Area Under Curve (AUC) modellerden hangisinin sınıfları en iyi tahmin ettiğini belirlemek için sınıflandırma analizinde kullanılır. F ölçümü (F1 veya F puanı), bir testin doğruluğunun bir ölçüsüdür ve testin hassasiyetinin (sensivity) ile hatırlanmasının (recall) ağırlıklı harmonik ortalaması olarak tanımlanır.

Tablo 1’de detaylandırıldığı üzere başlangıçta 24 bağımsız değişken $C\binom{24}{1} + C\binom{24}{2} + \dots + C\binom{24}{24} = 2^{24} - 1 = 16777215$ farklı subset oluşturulmaya çalışılmış fakat teknik olarak hesaplama süresinin çok yüksek olmasından ötürü bağımlı değişkenler kendi grupları içerisinde 3 farklı alt kırılda bu işleme tabi tutularak;

i) Politik Değişkenler+ Diğer Değişkenler=11+2=14

$$C\binom{14}{1} + C\binom{14}{2} + \dots + C\binom{14}{14} = 2^{14} - 1 = 16383$$

ii) Demografik Değişkenler=4

$$C\binom{4}{1} + C\binom{4}{2} + \dots + C\binom{4}{4} = 2^4 - 1 = 15$$

iii) Ekonomik Değişkenler=6

$$C\binom{6}{1} + C\binom{6}{2} + \dots + C\binom{6}{6} = 2^6 - 1 = 63$$

kombinasyon üzerinden tüm ihtimaller içerisinde Accuarcy, AUC, F_meas değerleri değerlendirilerek en uygun alt modeller belirlenmiştir. Küçük kümelerle eğitim (mini batch) büyük ölçekli makine öğreniminde standart bir uygulamadır. Bu yöntem öğrenme kombinasyonlarının oluşmasındaki etkinlik kaybının yanında büyük operasyonel maliyet gerektiren modellerde paralel işlem yapmaya müsaade etmesi münasebetiyle avantaj sağlamakta ve kullanılmaktadır (Morishita ve diğ., 2017, 61).

İkinci aşamada Politik Değişkenler + Diğer Değişkenlerden 9, Demografik Değişkenlerden 2, Ekonomik Değişkenlerden 6 bağımlı değişken belirlenmiş, bu 17 değişken içerisinde üç alt kümede en iyi sonuçları veren kümeler birleştirilmiş,

iv) Politik+Diğer+Demografik+Ekonomik Değişkenler =9+2+6=17

$$C\binom{17}{1} + C\binom{17}{2} + \dots + C\binom{17}{17} = 2^{17} - 1 = 131071$$

farklı kombinasyon aynı işleme tabi tutularak Accuarcy, AUC, F_meas değerleri değerlendirilerek en uygun model belirlenmiştir. Söz konusu değerler Tablo 2 ve

Tablo 3’de modelle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca ROC modellere ilişkin ROC grafikleri ve istatistikleri Ek 1’de görülmektedir.

3.5.3.2. Algoritmanın Uygulanması ve Çıktılar

Algoritma uygulama aşamasında 24 parametreyi modele dahil etmek ve bu 24 parametrenin tahmin değerleriyle anlamlılık düzeyi en yüksek kombinasyonu üzerinden devam etmek istenmiştir. Böyle bir durumda $2^{24}-1=16.777.215$ adet farklı kombinasyon çalıştırılması gerektiğinden ve mevcut imkanlar ile böyle bir sonucun elde edilmesi mümkün olmadığından gruplama metodu kullanılarak Tablo 2’de tüm değişkenlere genel bir bakış açısı ile bakılmış, Tablo 3’de, mevcut veri seti içerisinde test verisini en iyi değerlerle tahminleyen parametreler seçilmek suretiyle model oluşturulmuştur. Bu bağlamda, Tablo 2’deki modelleri aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz;

Model_G: Herhangi bir kısıt olmaksızın analizi Politik, Diğer, Sosyo-Demografik ve Ekonomik değişkenlerin tamamını kapsayan modeldir. Değişkenlerin hakim kararlarına olan genel etkisini gözlemlemek için hesaplanmıştır.

Model_PD: Herhangi bir kısıt olmaksızın analizi Politik ve Diğer değişkenleri kapsayan modeldir. Söz konusu başlıkta yer alan değişkenlerin hakim kararlarına olan genel etkisini görmek üzere hesaplanmıştır.

Model_S: Herhangi bir kısıt olmaksızın analizi Sosyo_Deografik değişkenleri kapsayan modeldir. Söz konusu başlıkta yer alan değişkenlerin hakim kararlarına olan genel etkisini görmek üzere hesaplanmıştır.

Model_E: Benzer şekilde herhangi bir kısıt olmaksızın analizi Ekonomik değişkenleri kapsayan modeldir. Ekonomik değişkenlerin hakim kararlarına olan genel etkisini görmek üzere hesaplanmıştır.

Tablo 2: AIHM Çıktıları (Genel Parametreler)

	HK	Model_G	Model_PD	Model_S	Model_E
Bağımsız Değişkenler	P_HM	0,005788	0,1285 (*)	---	---
	P_MK	4,546 (***)	4,548 (***)	---	---
	P_DcB	-0,4636 (***)	-0,4265 (***)	---	---
	P_DcAB	-0,004081	-0,02757	---	---
	P_DIAB	-0,09095	-0,01859	---	---
	P_DcABB	-1,124 (***)	-1,232 (***)	---	---
	P_DIABB ⁵	---	---	---	---
	P_DcHHA	0,2698 (**)	0,2694 (**)	---	---
	P_DcHHT	-0,02242	-0,01442	---	---
	P_DIHHA	-0,3428 (***)	-0,2957 (**)	---	---
	P_DIHHT	-0,2218 (*)	-0,1976 (*)	---	---
	P_GY	0,0002440 (***)	0,0002090 (***)	---	---
	D_DcG	2,570 (***)	1,407 (**)	---	---
	D_DIG	-2,857 (***)	-1,935 (***)	---	---
	S_C	0,1230 (.)	---	0,03256	---
	S_H	0,2122	---	0,2098 (**)	---
	S_U	0,2613 (***)	---	0,1094 (**)	---
	S_Y	0,00001675	---	-0,000006237	---
	E_DcI	-0,001099	---	---	-0,001532 (**)
	E_DcE	0,001045	---	---	-0,003265 (***)
	E_DcG	-0,5976 (***)	---	---	-0,6936 (***)
	E_DII	0,004332 (***)	---	---	0,002065 (***)
	E_DIE	-0,0004724	---	---	0,002407 (***)
	E_DIG	0,2650e-01	---	---	-0,3584 (***)
	Intercept	-1,935 (**)	-1,281 (**)	0,00001779	0,8223 (***)
Tahmin Parametreleri	Accuarcy	0,90029	0,90029	0,56556	0,58213
	AUC	0,899	0,899	0,50	0,5389
	F_meas	0,91160	0,91160	0,72250	0,70153
		Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1			

⁵ P_DIABB ve P_DcABB arasında yüksek korelasyon bulunduğundan sadece P_DcABB değişkeni hesaplamaya dahil edilmiştir.

* iv nolu adımdan sonra max %10'luk anlamlılık düzeyindeki parametrelerle v nolu model oluşturulmuş ve her adıma ilişkin çıktılar Tablo 3'de paylaşılmıştır. Bu bağlamda, Tablo 3'deki modeller aşağıdaki şekilde ifade edebilir;

Model_TPD: Politik ve Diğer değişkenlerin içerisinde tahmin oranı en yüksek olan değişkenlerin hakim kararlarına olan etkisini gözlemlemek üzere hesaplanmıştır.

Model_TS: Sosyo-Demografik değişkenlerin içerisinde tahmin oranı en yüksek olan değişkenlerin hakim kararlarına olan etkisini gözlemlemek üzere hesaplanmıştır.

Model_TE: Ekonomik değişkenlerin içerisinde tahmin oranı en yüksek olan değişkenlerin hakim kararlarına olan etkisini gözlemlemek üzere hesaplanmıştır.

Model_TG: Politik ve Diğer, Sosyo-Demografik ve Ekonomik olarak üç ayrı şekilde kümelenmiş olan değişkenlerin kendi içerisinde en iyi tahmin sonuçlarını veren değişkenler (**Model_TPD+ Model_TS+ Model_TE**) birleştirilmek suretiyle oluşturulmuş modeldir. En iyi tahmin sonuçlarına sahip alt kümelerin birleşiminin hakim kararlarına olan genel etkisi gözlemlemek üzere hesaplanmıştır.

Model_TG*: Model_TG ile elde edilen sonuçlar içerisinde %10'luk anlam düzeyinde çıkan sonuçların birlikte olan etkisi gözlemlenmek üzere oluşturulmuş bir modeldir. Bu model tahminleme gücü en yüksek değişkenlerin içerisinde, istatistiki olarak anlamlılık derecesi en yüksek değişkenler birleştirilmek suretiyle oluşturulmuş model olması münasebetiyle analiz piramidinin en üst kısmını oluşturmaktadır.

Tablo 3: AIHM Model Çıktıları (Optimal Parametreler)

	HK	Model_TPD	Model_TS	Model_TE	Model_TG	Model_TG*
Bağımsız Değişkenler	P_HM	---	---	---	---	---
	P_MK	---	---	---	---	---
	P_DcB	-0,4733 (***)	---	---	-0,5286 (***)	-0,5284 (***)
	P_DcAB	-0,01783	---	---	0,04057	---
	P_DIAB	0,09037 (.)	---	---	-0,07361	---
	P_DcABB	0,1316	---	---	0,21	---
	P_DIABB ⁶	---	---	---	---	---
	P_DcHHA	0,05737 (.)	---	---	0,05754 (.)	0,05786 (.)
	P_DcHHT	-0,09131 (.)	---	---	-0,01396	---
	P_DIHHA	---	---	---	---	---
	P_DIHHT	0,09591 (.)	---	---	---	---
	P_GY	-0,00007897 (**)	---	---	-0,00005033 (.)	-0,00005109 (.)
	D_DcG	---	---	---	---	---
	D_DIG	-5,152 (***)	---	---	-5,166e (***)	-5,392 (***)
	S_C	---	---	---	---	---
	S_H	---	0,2229 (**)	---	0,1720 (*)	0,1748 (*)
	S_U	---	0,1034 (**)	---	---	---
	S_Y	---	---	---	---	---
	E_DcI	---	---	-0,001532 (**)	-0,002329 (***)	-0,002374 (***)
	E_DcE	---	---	-0,003265 (***)	-0,003372 (***)	-0,003474 (***)
	E_DcG	---	---	-0,004335 (***)	-0,7987 (***)	-0,7667 (***)
	E_DII	---	---	0,002065 (***)	0,003950 (***)	0,003950 (***)
	E_DIE	---	---	0,002407 (***)	---	---
	E_DIG	---	---	-0,002327 (***)	---	---
	Intercept	5,055 (***)	-0,006043	0,8289 (***)	5,559 (***)	5,713 (***)
Tahmin	Accuarcy	0,59945	0,56556	0,58213	0,62864	0,62543
	AUC	0,56449	0,50	0,53894	0,59914	0,59570
	F_meas	0,70123	0,7225	0,70153	0,71512	0,71293
		Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1				

⁶ P_DIABB ve P_DcABB arasında yüksek korelasyon bulunduğuundan P_DcABB değişkeni hesaplamaya katılmıştır.

3.5.4. Bulgular

Yasaların uygulayıcısı olan yargıçların kararlarını beşeri etkenler ve zayıflıklardan ayrı düşünmemek gereklidir. Bu nedenle hukuki karar verme eylemine ilişkin kapsamlı ve doğru bir anlayış için, insanın psikolojik ve toplumsal özelliklerine yönelik bilimsel gerçekler de hesaba katılmalıdır (Bradley, 2018, 17). Bu bağlamda matematiksel sonuçlardan ziyade davranışsal analiz yapılması için insan davranışlarının temel ilkeleri dikkate alınmalıdır.

Tablo 2, farklı gruplarda yapılan analiz sonuçları ile modelde yer alan tüm değişkenlerle yapılmış olan analiz sonuçlarının karşılaştırılması amaçlanarak hazırlanmıştır. Benzer şekilde Tablo 3'te ise en iyi tahminleme sonuçlarına sahip alt kümelerin, birleşimlerinin ve birleşimleri sonucu anlamlılık düzeyi en yüksek değişkenlerin birlikte analizinin gerçekleştirilmesi ve yatayda değişkenlerin değişimlerinin izlenmesi amaçlanmıştır. Yalnız bu açıklayıcı değişkenlere ilişkin değerlendirmeler yapılırken, logistic regresyonun doğası gereği, elde edilen katsayıların bağımlı değişkenle olan ilişkisinin yönünü belirttiği, sayısal büyüklüklerin bu etkinin şiddeti ile ilgili yorumlanmayacağını ifade etmek gerekmektedir (Wooldridge, 2001, 459) .

3.5.4.1. Politik ve Diğer Değişkenlere İlişkin Bulgular

Tablo 2'de incelenen **Davanın itiraz yoluyla Büyük Daire'ye taşınıp taşınmadığı** (P_HM) değişkeni incelediğinde itiraz yoluyla (AİHS 43. Madde) Büyük Daire'ye taşınmış davalarda, hâkimlerin ihlal kararı verme eğiliminin yüksek olduğu görülmüştür. Bu hâkimlerin mesleki özellikleri ve hukuki temayül gereği tarafların hak arama faaliyetlerine olumlu baktığını ve taraflarının haklarının, iadesi noktasında önemli ve işlevsel bir konumlarının bulunduğunu göstermektedir. Tablo 3'de ise söz konusu parametreye rastlanmamıştır. Bu bağlamda düşük etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 2'de yer alan **Mahkeme kararı** (P_MK) değişkeni incelediğinde ise mahkemelerin kararlarının hâkim kararlarını etkilediği açıkça görülmüştür. Söz konusu durum Román, Moral, Matute (2015) çalışmasıyla uyumlu olarak, benzer ortamlarda yer alan hâkimlerin kararlarının birbirlerini etkilediği sonucuyla örtüşmüştür. Mahkemenin ihlal kararı verme yaklaşımı, mahkemedeki diğer hâkimlerin ihlal kararı vermesi ihtimalini pozitif etkilemektedir. Model_G'nin tahmin

sonuçlarına bakarak söz konusu değişken Tablo 3'ün modellerine dahil edilmemiştir. Çünkü söz konusu değişken modeli domine etmektedir.

Tablo 2'de yer alan **Davacının birey olup olmadığı** (P_DcB) değişkeni incelendiğinde yüksek anlamlılık düzeyinde hâkimlerin bireylerin yapmış olduğu taleplerde ihlal olmadığı yönünde karar verdikleri görülmüştür. Lagona, Maruotti, Padovano (2011)'ya ait çalışmada özellikle seçim öncesi örgütlenmiş kurumsal seçmen taleplerinin yasama organlarınca daha fazla dikkate alındığı ifade edilmektedir. Buna ek olarak Brennan, Epstein, Staudt (2009)'un çalışmasında ortaya konduğu üzere hâkimlerin kararları ve seçmenlerin tercihleri, performans değerlendirmeleri çerçevesinde benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar birlikte ele alındığında hâkimlerin bireylere ilişkin davalarda ihlal kararlarına sıcak bakmayıp tersine kurumların ve devletlerin başvuran tarafta olduğu davalarda ise ihlal kararları verme yönünde davranmaları hakimlerin kararlarında kurumsal çerçeveyi dikkate aldıklarının açık göstergesidir. Söz konusu durum Tablo 3'de yer alan modeller incelendiğinde güçlü şekilde paralellik göstermiştir. Etik beklenti, kuruluş amacı insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi olan bir kurumun başvurucunun, birey olması durumunda bir takım pozitif ayrımcılık tanınması yönündedir. Fakat her iki tablodaki hipotezler birlikte incelendiğinde sonuçlar bu beklentinin tersine hakim kararlarında kurumların bireylere göre etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Tate, Sittiwong (1989), Frank (2008), Garoupa, Pomar, Grembi (2013), Pişkin (2017) çalışmalarında hakim kararlarının yürütme erki ile olan yakın ilişkisini ortaya koymuştur. Fakat Tablo 2 ve Tablo 3'te yer alan **Karar anında davacının AB üyesi olup olmadığı** (P_DcAB) ve **Karar anında davalının AB üyesi olup olmadığı** (P_DlAB) değişkenleri incelendiğinde söz konusu değişkenlerden anlamlı bir sonuç çıkarılamayacağı görülmüştür. Bu bağlamda davacı veya davalı tarafların AB üyesi olmasının hâkimlerin kararlarına anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Bu sonuçlar hakimlerin kararlarında, bireyleri ait olduğu organizasyonlardan ziyade bireylerin kendisini merkeze koydukları şeklinde açıklanabilmektedir. Keza mahkemenin yapısı incelendiğinde, hakimlerin temel yargılama ilkeleri kapsamında güçlü bir korumaya sahip olmaları beklentilerle uyumlu olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 2'de yer alan **Karar anında davacının AB dönem başkanı olup olmadığı** (P_DcABB) değişkeni incelendiğinde hâkimlerin ihlal kararı vermesinde davacının ülkesinin, AB dönem başkanı olmasının negatif etkisi olduğu görülmektedir. Bununla

birlikte, Tablo 3’de çıkan değerlerin farklı yönlü olmasının etkisiyle anlam düzeyi düşük sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu da bir önce parametreyle benzer olarak literatürde bahsedilen, hakim kararlarının yürütme erkiyle olan yakın ilişkisinin tersine, mahkemenin konumu itibarıyla AB dönem başkanlığının hakim kararları üzerinde anlamlı bir etkisini olmadığı sonucunu beraberinde getirmiştir.

Geçmiş dönem analizlerde siyasi unsurların hakim kararları üzerinde etkili olduğuna dair birçok bulgunun var olduğu görülmektedir (Tate, Sittiwong, 1989; Franck, 2008; Lagona, Maruotti, Padovano, 2011; Garoupa, Pomar, Grembi, 2013; Pişkin, 2017). Yapmış olduğumuz analizde de siyasi etmenlerin hakim kararları üzerinde etkisi olduğuna dair bulgular söz konusu olmakla birlikte değişkenlerin tümü için aynı ölçüde güçlü bir etkinin varlığından bahsetmek mümkün görülmemektedir.

Karar anında davacı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DcHHA) değişkeni Tablo 2’de incelendiğinde söz konusu durum, hâkim kararlarının ihlal olduğu yönünde gerçekleşmesine pozitif etki etmektedir. Tablo 3’te yer alan modeller de bu etkiyi güçlü şekilde destekler sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Söz konusu sonuçlar literatürde de kendine büyük yer bulan ve yapılan bütün çalışmalarda benzer sonuçların ortaya çıktığı, politik değişkenlerin iskeletini oluşturan siyasi görüş değişkeninin etkisinin gözlemlenmesi açısından son derece önemlidir. Bu durum hâkimlerin kendine yakın siyasal görüşlere sahip ülkelerden gelen taleplerde ihlal kararı verme yönünde eğilim gösterdiğini ortaya koymuştur.

Bir önceki değişkenle benzer olarak; Tablo 2’de yer alan P_DcHHT değişkeni incelendiğinde, karar anında davacının hükümeti ile hâkimin karar anında temsil ettiği ülkenin hükümeti aynı siyasal görüşte olması durumunun hâkim kararlarına istatistiki olarak anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Tablo 2’nin tersine Tablo 3’te, Model_TPD modeli sonucu söz konusu durumun hâkimin ihlal kararı yönünde olumsuz etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda davacı tarafında **Karar anında davacı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DcHHA)** ve **Karar anında davacı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin karar anında temsil ettiği ülke siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DcHHT)** değişkenlerini beraber incelemek daha doğru olacaktır. Hâkim kararlarında hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşü, karar anında hâkimin temsil ettiği ülkenin siyasi görüşünden istatistiki olarak daha anlamlı politik

sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Hâkimler bu bilgiler ışığında, istatistiki olarak atandığı dönemin hükümetinin ideolojik görüşüne bağlılık göstermekle birlikte karar anında hükümetlerinin ideolojik görüşüyle anlamlı bir bağlılık ilişkisi kurmamaktadırlar. Sonuçlar bu çerçevede incelendiğinde literatüre katkı sağlayacak şekilde hâkimlerin kararlarında ortaya çıkan siyasal etkinin, konjektürel olmadığı, aksine ideolojik olduğu söylenebilir.

Önceki paragraflarda yer alan analizlerden yola çıkarak davalı tarafına geçtiğimizde durum temsil edilen ülke değişkeninde farklılık göstermiştir. Tablo 2’de yer alan **Karar anında davalı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DIHHA)** ve **Karar anında davalı hükümetinin siyasi görüşü ve hâkimin karar anında temsil ettiği ülke siyasi görüşünün aynı olup olmadığı (P_DIHHT)** değişkenlerine ilişkin değerler, hâkimlerin karar anında davalının karar anındaki görevdeki hükümetin görüşü ile hâkimin atandığı tarihteki veya karar anında temsil ettiği ülke hükümetinin siyasi görüşünün aynı olmasının ihlal kararı vermesinde negatif etkisi olduğunu göstermiştir. Burada davacının durumundan farklı olarak davalıya ilişkin kararlarda atandığı tarihteki hükümetin siyasi görüşü gibi karar anında temsil ettiği ülkenin de etkisi olduğu görülmüştür. Tablo 3’te yer alan sonuçlarda bu etkiyi istatistiki olarak aynı yönlü olarak doğrulamaktadır. Birçok farklı parametre olmasının yanında hâkimlerin ideolojik görüşlerine ek olarak Segal, Cover (1989)’ın çalışmasında bahsedildiği üzere kariyer beklentileri gibi bir kısım tercihlerin etkili olabileceği savunulabilir. Aynı değişkenler için Tablo 3 incelendiğinde anlamlı bir sonuç elde edilememiş olmakla birlikte söz konusu değişkenlerin tahmin modeline makul bir etkisi olmadığı söylenebilir.

Karar anında hâkimin AİHM’de görev yılı (P_GY) değişkeni ile alakalı olarak Tablo 2’de yer alan değerler ile Tablo 3’te yer alan sonuçlar farklı yönlü olmakla birlikte, Tablo 3’te ortaya çıkan değerler istatistiksel olarak daha güçlü etkiye sahip olduğundan hâkimlerin görev yıllarının, ihlal kararı vermeleri açısından negatif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Tate, Sittiwong (1989), Slazberger, Fenn (1999)’in çalışmalarıyla paralel olarak bu durum da hâkimlerin görev yıllarıyla orantılı olarak mahkeme sonrası kariyer beklentileri doğrultusunda başta temsil ettiği ülke olmak üzere tüm üye ülkelerle uyumlu gittiği şeklinde yorumlanabilir.

Davacı ülkesinde karar anında İnsani Gelişmişlik Endeksi (D_DcG) değişkenini, Tablo 3'te yer almamasına karşın Tablo 2'de yer alan sonuçlarla incelediğimizde insani gelişmişlik endeksi yüksek olan davacı ülkelere dair ihlal kararlarını, pozitif olarak destekler nitelikte bir etkisi olduğu görülmüştür. **Davalı ülkesinde karar anında İnsani Gelişmişlik Endeksi (D_DIG)** değişkeni de benzer şekilde hem Tablo 2, hem de Tablo 3'te yer alan sonuçlar ışığında davalı ülkelerin insani gelişmişlik endeksi yüksek olmasının, ihlal kararına negatif etki ettiği görülmüştür. Bu durum Brennan, Epstein, Staudt (2009) çalışmasında ekonomik değişkenlerde de karşımıza çıkacağı üzere hakim kararlarının seçmen davranışlarıyla paralel olarak şekillendiğinin açık göstergesidir. İnsan olarak kararlarımızda taraflara ilişkin yargıların ne denli etkili olduğunun açık bir kanıtı olarak ortaya çıkmıştır.

3.5.4.2. Sosyo-Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Modellerde kullandığımız 4 adet değişken, Tablo 2 ve Tablo 3'te incelendiğinde hâkimin yaşı ve hâkimin cinsiyeti parametrelerinden anlamlı sonuçlar çıkmadığı görülmüştür. Fakat özellikle Tablo 3'te yer alan sonuçlar ışığında istatistiki olarak hâkimlerin **hukuk mezunu olmaları (S_H)** veya **hâkimlerin akademik unvana (S_U)** sahip olmaları hâkimlerin ihlal kararı verme olasılığını arttırmaktadır. Özellikle hukuk mezunu olan hâkimler için bu durum her modelde sağlanmıştır. Tate, Sittiwong (1989) çalışmasında yer alan bulgularla uyumlu olarak, kariyer hâkimlerinin kararlarını verirken daha teorik bilgiler ışığında, daha idealist ve özgürlükçü çerçevede karar verir yorumu yapılmaktadır.

3.5.4.3. Ekonomik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Yapmış olduğumuz literatür incelemesinde ekonomik durum ile hakim kararları arasındaki ilişkiye dair bulguların olduğu görülmüştür (Brennan, Epstein, Staudt, 2009; Román, Moral, Matute, 2015; Pişkin, 2017). Söz konusu çalışmalarda özellikle ekonomik bunalım dönemlerinde hakim kararlarının toplum lehine/hükümet aleyhine gerçekleşme olasılığının arttığı gözlemlenmiştir. Yapmış olduğumuz analizde de literatürle uyumlu olarak hakim kararlarının ekonomik unsurlardan ekilendiğine dair bulgular elde edilmiştir. Ancak elde edilen sonuçlar davalı açısından bakıldığında geçmiş analizlerle benzer sonuçlar sergilerken davacı açısından bakıldığında etkinin yönü itibariyle literatürden farklılık göstermektedir.

Tablo 2 ve Tablo 3’de yer alan ekonomik parametrelere ilişkin alt kümelere baktığımızda iki tarafında aynı değişkenlerden oluştuğu görülmüştür. Bu da tahmin parametreleri anlamında tüm değişkenlerin, yüksek anlamlılık düzeyinde olduğunu göstermiştir. Yüksek istatistiki anlamlılık düzeyi ise modelimizi ayrıca kuvvetlendirmektedir. Bu durum modelimizdeki ekonomik değişkenlerin hâkim kararlarıyla olan yüksek ilişkisinin bir kanıtı olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca bu durum analiz sürecimize ağırlıklı olarak Tablo 3 üzerinden devam edebilmemize olanak sağlamaktadır.

Davacı tarafından değerlendirildiğinde, **Davacı ülkesinde işsizlik oranı** (E_DcI) değişkeni incelendiğinde işsizliğin yüksek olması hâkimin davacı lehine bir durum olan, ihlal kararı verme olasılığını azaltmaktadır. Benzer şekilde **Davacı ülkesinde enflasyon oranı** (E_DcE) değişkeni de aynı sonuca ulaşmamıza, yani enflasyonu yüksek ülkelerden yapılan başvuruların, karar anında hâkimin ihlal kararına negatif etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat **Davacı ülkesinde GSMH değeri** (E_DcG) değişkenine bakıldığında, kişi başına düşen GSMH ile ilgili bu öngörünün dışında bir sonuca ulaşılmaktadır. Diğer bir anlatımla, bu bilgiler ışığında ülkedeki kişi başına düşen GSMH’nın yüksek moraliye kaynağı olmasına rağmen hâkimin ihlal kararına işsizlik ve enflasyonla paralel olarak negatif etki ettiği şeklinde ifade edilebilir. Bu durum, AIHM’e yapılan başvuruların yani davacı konumunda olan kişilerin veya ülkelerin AB dışındaki ülkelerden de olabilmesi durumuyla açıklanabilir. Çünkü AB üyesi ülkeler ekonomik anlamda belli bir hacim ve gelişmişlik düzeyine sahipken bunun dışındaki ülkeler özellikle göç veren ülkeler olarak bu gruptan ötesinde yer almaktadır. Davaların konusu insan hakları olması münasebetiyle, göçmen haklarına ilişkin davalar büyük yer tutmaktadır. Bu bağlamda davacı tarafında tüm dünyayı kapsayan bir başvuru imkânı, özellikle göç veren ülkelerdeki ve tüm dünyada kişi başı GSMH kalemine ilişkin heterojenliğin, işsizlik ve enflasyona göre daha ayırt edici olması, kişi başına düşen GSMH değişkeninin etki yönünün beklentiden farklı olmasını açıklamaktadır. Fakat işsizlik ve enflasyon değerleri Brennan, Epstein, Staudt (2009) ve Lagona, Maruotti, Padovano (2011)’nin çalışmalarında elde edilen sonuçlarla uyumlu olarak seçmen davranışları ile paralellik göstermiştir.

Davalı tarafından baktığımızda ise davacı tarafa benzer şekilde **Davalı ülkesinde işsizlik oranı** (E_DII) ve **Davalı ülkesinde enflasyon oranı** (E_DIE) değişkenlerinin incelenen sonuçları, işsizliğin ve enflasyonun davalının aleyhine bir durum olarak,

ihlal kararı verilme olasılığını arttırmaktadır. **Davalı ülkesinde GSMH değeri** (E_DIG) değişkeni ile ilgili olarak, kişi başına düşen GSMH'nın yüksek olması ise Brennan, Epstein, Staudt (2009) ve Lagona, Maruotti, Padovano (2011)'nin çalışmalarıyla uyumlu olarak ihlal kararı verme olasılığını azaltmaktadır. Davacı tarafında görülen bu beklenti dışı durum davalı tarafında görülmemektedir. Zira sözleşmeye taraf ülkeler sınırlı ve ekonomik anlamda büyük farklılıkların olmadığı bir grup olarak göze çarpmaktadır. Davacı tarafındaki, uyruk farklılaşması davalı tarafında yaşanmadığından daha stabil ve beklentilerle uyumlu bir tablo oluşturmuş ve söz konusu durum çift taraflı olarak doğrulanmıştır.

Ayrıca Model_TG modeli incelendiğinde davacı işsizlik, enflasyon ve kişi başı GSMH ile davalı işsizlik değişkenlerine ilişkin katsayıların tahminleme parametreleri tarafında anlamlı çıkması, hâkim kararlarında, ekonomik değişkenlerin davacı tarafında daha etkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Tahmin edilen model, literatürdeki çalışmalarda yer alan tespitlere katkı sağlayacak şekilde göstermektedir ki; hâkimler karar verirken davalı tarafının ekonomik değişkenlerine göre, davacı tarafın ekonomik değişkenlerinden daha fazla etkilenmektedir.

3.6. Sonuç

Hâkimlerin kararlarının, nüfus alanı itibariyle kurumsal, kararlı ve tutarlı bir çerçeve içerisinde olduğu tartışma götürmez bir konudur. Fakat konusu insan olan her eylemde olduğu gibi bu durum da insani parametrelerden ayrı değerlendirilmemelidir. İnsanların gündelik hayatlarında vermiş olduğu kararlarda, taraflar hakkında sahip oldukları ön bilgi ve edindikleri ilk intiba yoğun şekilde etkili olmaktadır. Hâkimler özelinde bu durum teoride kural içi boşluk ve kural dışı boşluk olarak tanımlanmaktadır. Hâkimler herhangi bir hukuki anlaşmazlığa ilişkin karar alırken elde edindikleri bilgileri belli çerçevede yorumlayarak takdir hakkını kullanmakla yükümlüdürler. Ancak verilen kararların tamamen objektif ölçülerle verildiğini ve mutlak adil olduğunu söylemek tam olarak mümkün gözükmemektedir.

Çalışma kapsamında toplumun geneli itibariyle anlamlı olan politik, sosyo-demografik, ekonomik ve ilgili diğer değişkenler tercih edilmek suretiyle, söz konusu değişkenlerin hâkim kararlarına olan manipülasyon etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Tablo 2 ve Tablo 3'ü birlikte incelediğimizde tüm bu değişkenlerin etkileri genel olarak literatürle uyumlu olarak sonuçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar hakim

kararlarının politik, sosyo-demografik ve ekonomik değişkenler ile alakalı olarak literatürde yer alan çalışmaları derinleştirmesi anlamında önemli tespitler ortaya koymuştur. Politik değişkenlerin hakim kararları üzerinde etkisi kurumsal ereve, kariyer beklentileri ve ideolojik tercihler etrafında yoğunlaşırken, ekonomik değişkenlere ilişkin etki davacı tarafta daha fazla hissedilmektedir. Burada davacının birlik dışından olması ve birlik üyelerinden birinin dava edilmesinin karar verme esnasında yanlı bir sonuç çıkmasına yol açmış olabileceği öngörülmektedir. Sosyo-demografik değişkenler ise kariyer hâkimlerinin kararları üzerindeki etkiyi açıkça ortaya koymuştur.

Makine öğrenmesi akışı kullanılarak elde edilen, %62'lik karar tahmin yüzdesi ise hâkim kararlarını etkileyen kanuni, teknik parametrelerden ziyade sübjektif parametrelerle yapılan bir analiz için ciddi bir tahmin yüzdesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya konan yaklaşıma uygun olarak teknik değişkenler modele dahil edildiğinde ve yeni eklenen değişkenlerle yapay zekâ adımlarının uygulanabileceği teknolojik imkanlar dahilinde projelendirilecek çalışmalarla daha olgun ve daha stabil platformlar inşa edilebilecektir.

Esas olarak emek yoğun çalışma alanlarının merkezinde yer alan yapay zekâ ve makine öğrenmesinin hayat içerisinde tüm alanlarda ve tartışma konularının odak noktası olan insanların karar alma süreçlerinde uygulama alanı bulması ile gelecek dönemde insanlık birçok yeni kavram ve sistemle karşı karşıya kalacaktır. 21. yüzyıl veri toplamanın yoğun yaşandığı bir dönem olarak, bundan sonraki süreçte, oluşturulan veri setinin işlenmesi konusunda yeni adımlar atılmaktadır. Genel anlamda başta ekonomik olmak üzere bir kısım parametrelerin insanların kararlarına etkisinin ampirik olarak ortaya konması, en geniş çerçevede hükümetlerin ve tüm kurumsal yapıların alacağı kararlarda yol gösterici olacaktır. Bir etki analizi yapılmaksızın alınacak kararlar hedefine ulaşmayabileceği gibi, bu tip çalışmalar olmadığı durumlarda amacına ulaşıp ulaşamayacağı noktasında da kesin bilgi sahibi olunamayacaktır. Sosyal bilimlerde, varolan tecrübelerle elde edilecek bilginin kullanılması ilerleyen süreçte istatistiksel olarak en doğru kararların alınmasına zemin hazırlayacak süreçlerin tasarlanmasına ön ayak olacaktır. Kurumların bu çerçevede farkındalık kazanması ve tahmin edilmesi en zor unsur olarak insan davranışlarını etkileyen parametrelerin belirlenmesi büyük kazanım olacaktır.

4. AVRUPA BİRLİĞİ DIŞ TİCARETİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

4.1. Giriş

Uluslararası ticaret yeni bir kavram değildir. Tarih boyunca farklı ölçeklerde ve mesafelerde varlığını sürdürmüştür. Ancak makineleşme ve modern tekniklerin kullanımına bağlı olarak hızla genişleyen üretim imkanları, sermayenin küreselleşmesiyle ortaya çıkan ileri finansman olanakları, hammadde ve sermaye mallarının ticarileşmesi ve ileri taşıma teknikleri sayesinde ivme kazanmış ve 20. yy. boyunca hızla büyümüştür. Ticaret, ihtiyaçların karşılıklı olarak karşılanması için bir zorunluluktur. Zira insanın sınırsız bir ihtiyaç listesi bulunmaktadır. Ayrıca ticaret sadece para kazanma çerçevesinde değerlendirilmemeli aynı zamanda bir sosyal faaliyet olarak görülmelidir.

Dış ticaretin hem maddi hem de sosyal çerçevesi hükümetleri bir kısım düzenlemeler yapma yoluna itmiştir. Bunların en başında ülkelerin kendi içinde kurdukları bir kısım siyasi ve ekonomik birliktelikler gösterilebilir. Avrupa Birliği öncelikli olarak bir siyasi birlik gibi görünmekle birlikte aynı zamanda güçlü bir ekonomik iş birliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Ülke liderlerinin uluslararası anlaşmalarda attıkları imzalar ülkeleri için bir kısım hak ve yükümlülükler doğurur. Fakat atılan bu imzaların geçerlilik kazanması için ülkenin yasama organınca kabul edilmesi gerekmektedir. Bir kısım imtiyazlar tanınmakla birlikte, bu şekliyle normlar hiyerarşisinde milletlerarası sözleşmelere kanun hükmünde bakmak doğru olacaktır. Bu yönüyle yapılan milletlerarası sözleşmelerin her biri karşımıza bir regülasyon olarak çıkmaktadır.

Politik ekonominin ilgi alanı olarak alınan ekonomik kararların politikayla ve seçmen davranışlarıyla olan yakın ilgisi söz konusu regülasyonların etkinliğinin sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Günümüz siyasi yaklaşımı içerisinde algı yönetimi ve ideolojik kavramlar ön planda görünse dahi, insanların ekonomik durumları tüm diğer etkenleri baskılayacak bir parametre olarak ön plana çıkmaktadır. Ülkelerin zenginlikleri ise bir kısım coğrafi ve beşeri kaynaklarına bağlıdır. Yakın

tarihimizde iyi bir karar alma mekanizması ile yönetim ve strateji derinliğinin, yerle bir olmuş devletleri nasıl tekrardan zirveye çıkardığı gerçeği göz ardı edilemez. Bu yönden bakıldığında insanların refah içerisinde yaşamasını ve hükümetlerin siyasi geleceğinin verilen politik kararlarla ve regülasyonlarla yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda bir regülasyon olarak Avrupa Birliğine ve Avrupa Para Birliğine giren ülkelerin almış olduğu regülatif kararların, kendi refah düzeyinde yaratmış olduğu etkinin bir kısım sayısal yöntemlerle araştırılması çalışmanın ana hatlarını oluşturmaktadır. Önceki çalışmalar incelendiğinde dış ticaretin enflasyon, istihdam, popülasyon ve işsizlik değişkenleri ile olan ilişkisinin tek yönlü ele alındığı göze çarpmaktadır. Çalışmada bu kurgu genişletilerek, Avrupa Birliği'ne ve Avrupa Para Birliği'ne üye olan ülkelerin kendi aralarındaki ithalat ve ihracat rakamlarına, söz konusu regülasyonlarla birlikte enflasyon, istihdam, popülasyon ve işsizlik değişkenlerinin etkisi bir bütün olarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz ve değerlendirmeler bu yönüyle önceki literatürden farklılaşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde dış ticaret kavramına hakkında temel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde ele alınan dış ticaret teorileri ile kavramsal bir bütünlük oluşturulmuştur. Sonraki bölümde dış ticaret eksenli bu çalışmaya yönelik ilgili literatür yer almaktadır. Son olarak AB üye 28 ülkenin kendi içindeki dış ticaret rakamlarının Avrupa Birliği ve Avrupa Para Birliğine üyeliği regülasyonları ve literatür çevreğinde belirlenen temel makro değişkenleri ile olan ilişkisi analiz edilmeye çalışılmıştır.

4.2. Dış Ticaret

Bilgi, sanayi devriminden itibaren sürekli artan bir birikim hızıyla, tarım ve sanayi toplumundan sonra ortaya çıkmış olan sosyo-ekonomik yapıya adını vermiştir. Bu yeni yapıda, üretim sürecinde var olan klasik üretim faktörlerine önemli derecede etki eden bir parametre olmuştur (Bayraktutan, 2003, 176). Özellikle artan bilgi ile üretim tekniklerinde ve metotlarında yaşanan gelişmeler oluşan ürün fazlasının daha etkili bir şekilde değerlendirilmesine ve diğer coğrafyalara aktarılmasına olanak sağlamıştır. Dış ticaret denilince ürün ticareti akla gelse dahi çoğu dış ticaret hacmi piyasada, mağazalarda veya dükkânlar da gördüğümüz ürünlerden değil, bu ürünlerin yapılması için gerekli olan ara mallardan oluşur.

Uluslararası ticaret, her ülkenin ekonomik gelişimi için çok önemli hale gelmiştir ve ticaret pozisyonunun iyileştirilememesi her zaman endişe kaynağı olmuştur (Acharya, 2013, 14). Hatta geçmişten günümüze ticaret kavramı birçok devlet için öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Dış ticaret, üretim sonucunun yanı sıra bu üretilen ürünler için oluşturulan uluslararası satış ağı itibariyle küreselleşmenin en önemli araçlarından biri olarak göze çarpmaktadır.

Ülkelerin kendi üretim faktörleri ile yarattığı katma değer, başka bir ülkenin kaynaklarının transferi için kullanılıyor olmasının bu eylemi cazip kılan önemli bir etmen olduğu belirtilebilir. Dış ticaretin ülkenin refahına olan bu direkt etkisi hükümetlerin bu yönde bir kısım regülasyonlar yapmasına ve politikalar üretmesine sebep olmaktadır. Politik Ekonomi, ekonomik sistem ve politik sistem arasındaki etkileşimi açıklamaya çalışan bir kavramdır. Politik ekonomi modeller hükümetlerin karar verme sürecini daha dikkatli bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Bugün dünyada hükümet yetkilileri büyük çoğunlukla seçimle belirlenmektedir. Hükümet yetkililerinin tekrar seçilme sürecine yaklaşımı ve ilgisi hükümetlerin karar verme süreçlerini büyük oranda etkilemektedir (Suranovic, 2010, 594)

Bir ülkenin uluslararası ticaretteki konumu sürekli değişmektedir. Hızla değişen uluslararası ticari çerçevede, politika yapıcılar güncel ticari işbirliği modelleri düşünmek zorundadır (World Trade Organization, World Trade Report 2013: Factors shaping the future of world trade, 2013, 292-293). Siyasi nedenlerle kurulan birçok uluslararası birlik mevcut olmasına karşın, hepsinin özünde ticari birlikteliğin sağlanması amacı kaçınılmazdır. Gümrük birlikleri, serbest ticaret bölgeleri, kotalar, muafiyet ve istisnalar bu uygulamaların sadece birkaç tanesi olarak göze çarpmaktadır.

4.3. Dış Ticaret Teorileri

4.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Mutlak Üstünlük Teorisi uluslararası düzeyde her türlü üretim ve iş yükünde belirlenecek uzlaşmanın önemini ortaya koyan ticaret teorisi olarak tarif edilmektedir. Adam Smith tarafından ilk kez 1776'da yayınlanan 'The Wealths of Nations' adlı kitabında geliştirdiği fikirlere dayanmaktadır. Mutlak üstünlük teorisinde ülkelerin coğrafya bazlı stratejik önemine vurgu yapılmaktadır. Adam Smith, üretimde en iyi makine, el becerisi ya da mükemmel iş bölümü olması halinde bile ekonomik kar

kazancını coğrafi niteliklere yüklemektedir. Ona göre, marangoz işlerinde ve daha büyük bir dolap işinde, arazinin iyileştirilmesinin sonucu olarak, kerestenin gerçek fiyatında gerekli artış, en iyi makineden en büyük el becerisinden, işin en uygun şekilde bölünmesi ve dağılmasından elde edilebileceğinden daha fazla avantaj sağlayacaktır (Smith, 1976, 260). Ülkeler ekolojik denge kapasiteleri ya da toprak drenajları bakımından küresel çapta ayrıcalığa sahip olabilmektedir. Bir malın üretiminde, bir diğer ülkelere göre daha az kaynak (iş gücü, zaman, materyal, teknoloji vb.) kullanıyorsa o malı üretmek için avantaj sahibi olduğu düşünülmektedir. Bu durum söz konusu ülkeye mutlak bir avantaj sağlamaktadır. Dünya ticaret pazarlarının genişlemesiyle kaynaklarını verimli kullanan ülkeler arasında iş bölümü yapılmaktadır. Üretimdeki avantajı sadece toprak bazlı düşünmemek gerekmektedir. Yeraltı kaynaklarının çokluğunun yanı sıra, sondaj veya ulaşılamaz düzeyde yüksek teknoloji gerektirmeyen boyutta olması da önem arz etmektedir. Ayrıca mutlak avantaj sadece bir ülkenin bir üründen elde edeceği maksimum fayda içeriğine göre tasarlanmamaktadır. İhtiyaç duyulan malın üretiminde diğer ülkelere göre yüksek verim ve daha az kaynakla üreterek tarafların mutlak avantaj sağlaması amaçlanmaktadır. Smith, faydaya sahip olan metalar, değerlerini kıtlıklarından ve bunları elde etmek için gerekli olan emek miktarından almaktadırlar, ancak bazı ürünler vardır ki; hiçbir emek bu tür malların miktarını arttıramaz ve bunların değeri artan arzla düşürülemez olduğunu ifade etmektedir (Ricardo, 1821, 9). Bu ürünlerden biri sadece belirli toprakta yetiştirilen üzümünden yapılmış şarap olarak gösterilmektedir. Guatemala'nın kahve yetiştirmek için en uygun bölge olması ya da Suudi Arabistan'ın petrol rezervlerinin çıkarılmasında minimum enerji harcanması örnek gösterilmektedir. Ancak, mutlak üstünlük teorisi, taraftarların ekonomik kazanç sağlamak için üretim şekillerini diğer ülkenin ekonomi politikasına göre düzenlemesiyle kabul edilebilirdir. Ülkelerin ilişkisel iletişimle kurulan bir stratejiye ihtiyaç duydukları bir gerçektir. Dolayısıyla, bir ülkenin söz konusu üretimde diğerlerine göre avantajlı olan ekonomik kazancı, zincirleme olarak öteki ülkelerin kazancını da gerektirmektedir. Mesela avcı bir toplumunda kunduz avlamak, bir geyiği avlamaktan iki kat fazla emek gerektiriyorsa, bu durumda bir kunduz, iki geyik değerinde olacak, iki geyikle takas edilebilecektir. Tabii ki emek türü farklılıkları da hesaba katılacaktır. Yani zor bir işteki bir saatlik emek, kolay bir işteki bir saatlik emekle aynı değerlendirilmeyecektir (Erim, Yasa, 2010, 32). Ancak kotalar, gümrük vergileri, taşıt giderleri ve kısıtlamalar hesaba katılmadan mükemmel ekonomiye

sahip bir ülke modeli varsayılmaktadır. Oysaki dünya ticareti sorunsuz işleyen durağan yapıda değildir. Mutlak avantaj, başka bir ülkelerden daha verimli ve düşük maliyetli üretimi idealize ederken, karşılaştırmalı üstünlük, bir ülkenin diğerinden ne kadar verimli ve düşük maliyetle üretildiğini amaç edinmektedir.

4.3.2. Kar ıla tırmalı  st nl kler Teorisi

Kar ıla tırmalı  st nl k Teorisi ülkelerin, hangi istek ürünleri üretmesi gerektiği konusunda uzmanlaşmaya gidilmesinin zorunluluğunu savunan ticaret teorisi olarak tarif edilmektedir. Bu teoride amaç üretim sürecinde hangi mal ve hizmetin  retilereği belirlenerek dünya üretiminin arttırılmasıdır. David Ricardo'nun, 1819'da yayınlanan 'Politik Ekonomi Prensipleri' adlı kitabı karşılaştırmalı üstünlük teorisiyle ilişkilendirilmektedir. Ekonomik ve üretimsel avantajın karşılıklı kazanımı için iki iyi ülke ve bu ülkelerde yetiştirilen iki ürün olduğu varsayılmaktadır. Düşük fırsat maliyeti ve diğer ülkeye göre daha az kaynak kullanılan ülke iyi üretim için tercih edilmektedir. Kıt kaynakların tahsisinde ürünün değerine göre belirlenen fiyatın; verilen emek, sermaye, teknolojik çaba açısından değerini yansıtıp yansıtmadığına bakılmaktadır. Ayrıca teoride, her ülkenin hangi mal üretiminde avantajlıysa o malın üretiminde uzmanla ıp ihtiya ı olan diğer ürünleri başka ülkelerden alması amaçlanmaktadır. Ricardo'nun mısır yasaları çıkarımı bu söylemleri destekler niteliktedir. Ricardo'nun arazi kiralari konusunu ke fetmedeki amacı, Mısır Yasaları adı verilen İngiliz yasalarıdır. 181'de kabul edilen bu yasayla, Fransız donanmasının İngiliz limanlarına ambargo uyguladığı Napolyon savaşları sırasında ortaya çıkan İngiliz tarım ürünleri için yükselen fiyatları korumaya çalıştığı ve başka yerlerde yetiştirilen gıdaların İngiltere'ye ithalatını yasakladığı bilinmektedir. İngiltere nüfusunu beslemek için kendi topraklarından daha fazlasını kullanmak zorunda kalmıştır. Bu durum, mahsul fiyatlarının ve dolayısıyla arazi kiralariının savaş döneminde hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Korumacı Mısır Yasaları, Napolyon'un yoksunluğu ve barı ıl koşullara dönmesinin ardından tarımsal statükoyu koruma girişimidir (Formaini, 2004, 3). İngiltere'ye uygulanan ambargo sebebiyle, başka ülkelerden alması gereken ürünleri alamayıp kendi topraklarında yetişmesi maliyetli olan ürünleri yeti tirmesiyle ürün fiyatlarında artış söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Ricardo'nun teorisine göre, iki ülke çok verim ve az maliyetle üretebileceği ürünlerde uzmanla ıp karşılıklı avantaj noktalarını tespit ederek dış ticareti canlandırmayı amaçlamalıdır. Küresel çapta i  bölümü kıt kaynakların fırsat

maliyetine katkı sağlamaktadır. Bir birey veya ülke, bir ürünün üretiminde başka bir birey veya ülkeden görece olarak daha verimli ise, o malın üretiminde nispeten avantajlı olmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlük, göreceli büyüklükler noktasında verimliliği ölçmekle ilgilenmektedir. Ülkeler yapıları itibriyle sınırlı kaynak ve teknoloji seviyesine sahip oldukları için, karşılaştırmalı olarak üstün oldukları ürün ve hizmetlere yönelmektedirler. (Kılıç, 2002, 3). Ancak söz konusu teoride iki iyi ülke varsayılmasına rağmen ülke ekonomilerin bu kadar sorunsuz olmadığı görülmektedir. Tüm ülkelerin mükemmel düzeyde rekabetçi olduğunu düşünerek taşıma maliyetini hesaba katmamaktadır.

Faktör Donanım'ı teorisi klasik dış ticaret teorilerinin izlerini taşımasının yanı sıra, Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nin üstüne farklı olarak emek ve sermaye konularından bahsetmektedir. Faktör Donatım Teorisi'nin merkezinde, hiçbir ülkenin tam anlamıyla uzmanlaşmadığı bir durumun analizi yatmaktadır. Teoride varsayılan duruma yol açan nedenler söz konusu görüşü destekleyen iki teoreme özetlenebilir. Bunlar, emtia fiyatlarındaki değişiklikleri faktör kiralamalarındaki değişikliklerle ilişkilendiren ve esas olarak tarifelerin etkilerinin analizinde kullanılan Stolper-Samuelson ve sahip olunan faktör birleşimindeki değişiklikleri çıktılardaki değişikliklerle ilişkilendiren ve görece daha büyük sermaye birikimine sahip ülkenin sermaye yoğun malları ihraç edeceğini belirten Rybczynski teoremleridir (Petith, 1976, 57). Faktör Donanım Teorisi, farklı faktör donatımları olan ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdiği endüstriler arası dış ticareti alternatif yorumlar sunarak dış ticaret teorisine katkı sağlamıştır (Deviren, 2004, 1). Uluslararası düzeyde faktör donatımlarını merkeze alınması halinde gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen bir ticaret teorisi oluşturmaktadır. Faktör yoğunluğu ve faktör donatımına paralel ürün tesisi fiyat konusunda dünya ticaretine katkı sağlamaktadır.

4.3.3. Uluslararası Değerler Teorisi

Uluslararası Değerler Teorisi temelde J.S. Mill'in, faydalı olan emek ve faydalı olmayan emek ayrımından oluşmaktadır. Bir emeğin üretkenliği somut niceliksel bir boyut olmaktan öte manevi bir üretkenliği de içine alması bakımından kendisinden önceki ticaret teorilerinden ayrılmaktadır. Her türlü maliyet değerleri piyasada düzenleyici etken oluşturduğu sürece tercih edilmektedir. Değer ve fayda arasında pozitif korelasyon vardır. Çünkü ticari bir ürün kazandığı değer ölçüsünde faydalı

olmaktadır. İnsanın ekonomik alan tesis ettiği kabulüyle; sermayenin, emeğin, faydanın, maliyetin hem üretici hem tüketici rant kollarının maksimum faydasını ele alan çoklu teoridir. Mill, klasik iktisat anlayışının evrensel geçerliliğine inanmış bir düşünürdür (Doğruyol, Cicioğlu, 2013, 103). Ülkeler arasındaki verimli ürünlerin takasını belirleyecek olan arz olup, söz konusu ürünlerin uluslararası ticaret akışında yerini alabilmesi için emek talep edilmesi gerekmektedir bu ayrıca emeğin maliyetinin belirlenmesinin de bir sonucu olarak ifade edilmektedir. Ancak aynı ekonomik değişkenlere sahip olan ülkelerin birbirine üstünlükleri kalmayacağından ve dış ticaret gerçekleşmeyecektir.

4.3.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Klasik dış ticaret teorilerinin açıklamakta yetersiz kaldığı ticari ilişkilere dikkat çekmesi bakımından yeni dış ticaret teorileri önem arz etmektedir. Ülkelerin verimli ve düşük maliyetli ürünlerde uzmanlaşma esası; aynı özellikteki iki ülkenin ticari ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla yeni ticaret teorileri gerçekçi dünya ticareti meselelerine değinmesi açısından uygulanabilir bulunmaktadır. Teknolojik gelişmelerin ticarete etkisi, kıt kaynakların bölümlere ayrılması, ölçek ekonomileri gibi konularda ülkelerin ekonomideki rekabetçi yönüne vurgu yapmayı amaçlamaktadır. Yeni dış ticaret teorileri ise temelde beş ayrı başlıkta toplanmaktadır. Bunlardan ilki, Teknoloji Açığı Teorisi, 1961 yılında M.V.Posner 'in ticarete gelişime açık firmaların üretim yöntemlerini yeni ürün niteliğine uygun olarak düzenlemeleri esasına dayanmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki, özellikle ABD'deki girişimciler, yüksek gelirli tüketicilerin zevklerine hitap eden yeni ürünler ve emek tasarrufu sağlayan teknolojiyi destekleyen endüstriyel süreçler sunma eğilimindedir. Üretim süreçlerinin standardizasyonu ve daha geniş pazarlama tesislerinin kurulmasıyla, firmaların daha uzun üretim çalışmaları nedeniyle ölçek ekonomilerine ulaşmaları sağlanır (Lowinger, 1975, 224). Sanayisi gelişmiş ülkelerin öncülüğünde yenilikçi yöntemle yeni ürün tahsisi gerçekleştirilmektedir. Ancak iş gücü maliyeti ucuz olan ülkelerin taklitine dayanan bir üretim süreci yenilikçi firmaların üretim patenti haklarına olumsuz yansımaktadır.

R. Vernon, Ürün Dönemleri Teorisi ile Teknoloji Açığı Teorisinin açıklarını kapatmaya çalışmıştır. Yeni ürünlerin yenilikçi firmalar tarafından üretilmesi sanayisi gelişmiş ülkelerle ilişkilendirilmektedir. Eski ürünler ise ekonomisi gelişmemiş

lkeler tarafından daha uzun süre üretilmektedir. Dolayısıyla bazı ülkeler eski bazı ülkeler yeni ürünlerin üretiminde uzmanlaşmalıdır. Böylece yeni teknolojik üretim süreçleri sürekli güncellenmekte, ucuz kaynak ve iş gücüne sahip ülkelerin araştırma-geliştirme süreçleri hızlandırılmaktadır. Aksi halde yenilikçi firmaların ürünleri taklitçi firmalara doğru evrilmektedir.

Bir diğer dış ticaret teorisi Steffan B. Linder tarafından sanayi ürünleri üzerine geliştirilmiş olup, dış ticaretin aynı ekonomik seviyeye sahip iyi ülkeler arasında sanayi ürünlerinin alışverişi olarak tanımlanmasıyla gelişeceği ne sürülmektedir. şirketlerin ihracat maliyetini düşürmesinin bir yolu da iç pazara benzer bir tercih yapısına sahip ülkelere ihracat yapmak olacaktır. Bu durum, uygun ürünlerin yerel tercihlere transfer maliyetini azaltacaktır. lkeler, transfer maliyetlerini azaltmak için ticaret bağlantıları oluşturmaktadır (Bohman, Nilsson, 2006, 4). Kendi iç ticaretine ürün tesis eden sanayi ülkeleri aynı nitelikteki başka ülkeye de aynı ürünü ihraç ederek ticarete talep ilişkisine dikkat çekmektedir. Arza göre şekillenen teknoloji açığı teorisi ve ürün dönemleri teorilerinden bu yönü sebebiyle ayrılmaktadır.

Yeni dış ticaret teorilerinden lek Ekonomisi Teorisi içsel ve dışsal ölçek olarak ikiye ayrılmaktadır. Paul R. Krugman ve Elhanan Helpman içsel ölçek savunucuları iken, Kemp ve Negishi dışsal ölçekli bir ticaret anlayışı geliştirmektedirler. Temelde lkeler kendi iç piyasalarındaki hakim ürünler içinde getirisi yüksek olanları ihraç ederek ülke ekonomisine pozitif girdi sağlamaktadır. Dolayısıyla fiyatı düşük olan mallar ithal edilmektedir. Ancak, yüksek endüstri içi ticareti, daha az gelişmiş ülkelere ihracatta başarının belirleyicisi olarak öngörülmemektedir. Bu tür ihracatların daha geniş göreceli avantaj modellerine bağlı olduğu varsayılmaktadır (Ayal, 1981, 92). Ölçek ekonomisiyle gelirlerin arttırmasının yanı sıra bir ürünün farklı ülkelerdeki çeşitliliği arasında seçim yapma imkânı sunması beklenmektedir.

Son olarak, Chamberlin ve Robinson tarafından geliştirilmiş olan Tekelci Rekabet Teorisinde ifade edildiği üzere, firmaların artan verimler koşullarında üretim yaparken bir yandan da rekabet avantajını arttırmak amacıyla ürün farklılaştırmasına gitmeleri piyasa da tekelci rekabet şartlarını ortaya çıkarmaktadır (Yüksel, Sarıdoğan, 2011, 202). Eksik rekabet piyasalarının açıklanması için teknolojik gelişmeler, taşıma değerleri göz önünde bulundurularak ürün farklılaştırılması ve endüstri içi ticaret açıklanmaya çalışılmaktadır.

4.4. Literatür

Uluslararası ekonomi, uluslararası pazarların hızlı entegrasyonu ile önemi giderek artan bir çalışma alanı olarak öne çıkmaktadır. Piyasada yer alan ve günlük ekonomik faaliyetler içerisindeki her değişken bu bütünün bir parçasıdır. Ekonomistler bu ekonomik bütünü tüm yönleri ile görebilmek için bir kısım matematiksel modeller ve teoriler kullanmaktadırlar (Suranovic, 2010, 4-5). Çalışmaya konu olan parametreler birlikte veya bağımsız olarak farklı zaman dilimleri ve farklı ülkeler için analiz edildiğinden birbirinden farklı sonuçların çıkmış olması kaçınılmazdır. Bu bölümde analize konu olan değişkenlerin davranış biçimlerinin anlaşılması ve literatür de yer alan yayınların bu farklılıklara bakış açısının tespit edilmesi, amaçlanmıştır.

Slaughter (1997) çalışmasında ABD’de 1960-1990 yılları arasında dış ticaret ile iş gücü esnekliği arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle değerlendirmiş olup 3 temel sonuca ulaşmıştır. İlki, zaman içinde üretim emeğine olan talep genel olarak imalat ve imalat içindeki çalışmaya konu sekiz endüstriden beşinde daha esnek hale gelmiştir. İkincisi, üretim dışı emek talebi, genel olarak imalat ve imalat içerisindeki çalışmaya konu herhangi bir endüstride daha esnek bir görünüm çizmemiştir. Son olarak, ticaretin emek talebi esnekliğinin artmasına katkıda bulunduğu hipotezine en iyi ihtimalle kısmi destek verilmiştir.

Greenaway, Hine, Wright (1998) çalışmasında Birleşik Krallık’ta 1979-1991 yılları arasında ihracat ve ithalat rakamları ve istihdam arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiş olup, hem ithalat hem ihracat için artan ticaret taleplerinin iş gücü talebi düzeyinde azalmaya sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bernard, Jensen (1999) çalışmasında ABD’de 1984-1992 yılları arasında ihracat yapan firmalarla, ihracat yapmayan firmaları panel veri analizi yöntemi ile belli temel ekonomik değişkenler (toplam istihdam, sevkiyat, işçi başına katma değer, üretim dışı toplam işçi, ortalama ücret, üretim ücreti, üretim dışı ücret, işçi başına sermaye yoğunluğu) üzerinden değerlendirmiştir. İhracat yapan firmalarda istihdam, ücret, sevkiyat, verimlilik ve sermaye yoğunluğunun her zaman ihracat yapmayan firmalara göre yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Duasa (2009) çalışmasında 1999-2006 yılları arasında Malezya’nın aylık verilerini kullanarak ihracat ve ithalat fiyatları üzerinde kur şoklarının etkisini VAR yöntemiyle

incelemiş olup, kur şoklarının ithalat değerleri üzerinde kesin etkisi olduğu görülmüştür.

Polat, Uslu, Aydemir (2011) çalışmasında Türkiye’de 2003-2008 yılları arasında istihdam ile imalat sanayi dış ticaret rakamları arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemiyle incelemiş olup, dış ticaretin istihdam üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu durum değişen piyasa koşulları neticesinde sanayi üretiminin emek yoğun yapıdan sermaye yoğun bir yapıya evrildiği şeklinde açıklanmıştır.

Karaçor, Saraç (2011) çalışmasında Türkiye’de 1963-2009 yılları arasında sanayi sektörü istihdam oranı, ithalatın ve ihracatın GSMH oranı arasındaki ilişki sınır testi eş bütünleşme yöntemi ile incelenmiş olup, sonuçlar kısa dönemde istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Uzun dönemde ise hem ithalatın hemde ihracatın GSMH’ya oranı ile sanayi istihdamı arasında pozitif ilişki ortaya çıkmıştır. Bu durum mevcut sanayi istihdamı politikası ile sektörün kısa dönemde ihtiyacı karşılayamadığı, ihtiyaçlara uzun dönemde adapte olduğu şeklinde açıklanmış, bunun yanında ithalatın GSMH’ya oranının etkisinin yüksek olması yatırımların ithalata bağlı olduğu şeklinde açıklanmıştır.

Paweenawat, Rangakulnuwat, Ko (2015) çalışmasında 1991-2012 yılları arasında ASEAN5’lisinin (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland) kendi içindeki ihracat ve ithalat rakamları ile dünyayla olan ithalat ihracat rakamlarının istihdam oranı ile ilişkisi panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Uluslararası ticaretin her iki durumda da istihdam üzerindeki etkisinin ilgili ticaretin türüne bağlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. İlk durumda ASEAN5’lisinin iç ithalatı istihdam değerleri ile negatif bir ilişkiye sahipken, iç ihracat istihdam değerleri arasında anlamlı bir etkileşim tespit edilememiştir. İkinci durumda ASEAN5’lisinin dünyaya olan ithalatı istihdam değerleri ile pozitif bir ilişkiye sahipken, dünyadan yaptığı ihracat ise istihdam değerleriyle negatif bir ilişkiye sahiptir. Bu sonuçlar, ASEAN5 dünya ithalatı çoğunlukla ara mallar olduğunu, ihracatının ise sermaye yoğun mallar olduğu gerçeğini desteklediği şeklinde açıklanmıştır.

Dubravska, Sira (2015) çalışmasında Slovakya Cumhuriyet’inin Avrupa Birliği üyesi ülkelerle yaptığı uluslararası ticaret kapsamındaki, dış ticaret rakamlarının Döviz kuru, rekabet gücü ve bir trend olarak küreselleşme ile olan ilişkisi incelenmiş olup,

Slovakya'nın Euro Birliğine dahil olmasının dış ticaretine olumlu etki ettiği görülmüştür. Dış ticaret rakamları ile küreselleşme eğilimi arasında anlamlı istatistiksel bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak Slovakya'nın rekabet gücündeki Avrupa Birliğine giriş sürecinde vergi ve tarife uygulamalarından muaf tutulmasıyla rekabet gücünde artış olmuş bu durum dış ticaret rakamlarına olumlu etki etmiştir.

Galal, Lan (2017) çalışmasında Mısır'ın ekonomisinde dış ticaret rakamlarının enflasyonla olan ilişkisini iki değişkenli bir VAR yöntemiyle incelemiş olup, analiz neticesinde enflasyon ve dış ticaretin karşılıklı olarak birbirini etkilediği tespit edilmiştir. Mısır ekonomisini güçlendirme çabasındaki hükümet politikalarının çeşitli ekonomik araçlar vasıtasıyla enflasyonla mücadeleyi ilk sıraya alması gerektiği belirtilmiştir.

Petek, Çelik (2017) çalışmasında 1990-2015 yılları arası, Türkiye'de ihracat, ithalat, TÜFE ve döviz kuru verileri VAR yöntemiyle incelenmiş olup, kısa dönem için ihracattan döviz kuruna, ihracata ve ithalata doğru, ithalattan döviz kuruna ve ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu değişkenler arası ilişki analizi neticesinde uzun dönemde döviz kuru, ihracat ve ithalattan TÜFE'ye doğru tek yönlü nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu kapsamda bakıldığında literatürde yer alan çalışmalar, dış ticaret rakamlarının bir kısım makro değişkenlerle olan ilişkisini incelemiş olup, çalışmamızda bunlara ek olarak ülkelerin kurumsal çerçevelerinin oluşmasının neden ve sonuçları konumunda bulunan regülasyonların etkisinin eklenmesiyle bütüncül bir yaklaşım ortaya konulmuştur. İncelenen kurum olarak AB ekonomik, politik, siyasal ve hukuki anlamda kurumsal kalitesini ispatlamış olması yönüyle uygulanan regülasyonun etkisinin ölçümü olarak en iyi sonuçların elde edilebileceği aşikârdır. Gerek regülasyon etkisinin hesaba katılması gerekse iyi bir uygulama kümesi seçilmiş olması noktasında literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

4.5. Avrupa Birliği (AB) Dış Ticaretini Etkiyen Faktörlerin Analizi

Küreselleşme eğiliminin hızlı bir biçimde artmasıyla birlikte, ekonomilerin birbiriyle etkileşimi de artmıştır. Şüphesiz etkileşime konu olan değişkenlerden birisi de dış ticarettir (Özer, Kutlu, 2019, 229). Küreselleşme bir ekonomik fenomen olarak uluslararası ticaretin büyümesini önemli ölçüde etkilemiştir (Dubravka, Sira, 2015,

1210). Tarihte Stoacı okulun düşüncesinin temelini oluşturan kozmopolis kavramı, günümüzde küreselleşme kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1. Dünya savaşı ve sonrasında yaşanan kayıplar, ulus devletleri bir kısım değerler, menfaatler üzerinde mutabakat yapmaya zorlamıştır. Kozmopolis düşüncesinden farklı olarak ulus devletler, küresel bir süper gücü onaylama noktasında istekli olmamakla birlikte ve bunun yerine küresel manada sivil toplum veya içtimai meseleler ölçeğinde faaliyetleri gerçekleştiren ulus ötesi bağlantılar kurma yoluna seçmektedirler. Fakat bu tercihler farklı oluşumlar açısından farklı yelpazelerde ele alınarak gerçekleştirilebilmiştir.

Regülasyonlar temel anlamda bir kısım(güvenlik, çevre, sağlık vb) riskleri azaltmak amacıyla ortaya çıkan bir kavramdır. Fakat yapılan hiçbir düzeneleme bütün riskleri ortadan kaldırmaz. Bu durum regülatörleri en önemli konulara yoğunlaştırmıştır (Dudley, Brito, 2012, 80). İhtiyaçlar hiyerarşisinin en alt basamağı olan güvenlik ihtiyacıyla ortaya çıkan bu düşünce zamanla piramidin diğer bölümlerine de yansımıştır. Temel anlamda her bir oluşum bu ihtiyaçların bir veya birkaç tanesi merkezinde kurulmuşken Avrupa Birliği'ni bu oluşumlardan ayıran en önemli fark hukuk, ekonomi, siyaset, eğitim ve güvenlik vb. birçok alanı kapsaması ve üyelerinin bu kurumsal yapıyla olan katılımcı ilişkileridir. Bir regülasyon olarak Avrupa Birliğine dahil olan ülkelerin kendileri arasında oluşan dış ticaret rakamlarının bu birliktelikten nasıl etkilendiğinin araştırması, çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Avrupa Birliği'ne dâhil olmanın sonucunda ortaya çıkan Avrupa Para Birliğine dâhil olmak gibi bir kısım tali regülatif eylemler de incelenmek suretiyle Avrupa Birliğine iktisadi açıdan bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşılması hedeflenmiştir.

Etkileşimin ve iletişimin bu denli yüksek olduğu 21. yüzyıl dünyasında çalışmanın enflasyon, işsizlik vb. makro değişkenlerden ayrı tutulması düşünülmendiğinden literatür taraması ve temel makro teoriler ışığında tespit edilen değişkenlerin modele dahil edilmesi ile teorik çerçeve oluşturulmuştur. Avrupa Birliği en büyük genişlemesini 2004 yılında 10 ülkeyle yapmıştır. Oluşturulan veri seti 2000-2018 yılları arasında yer almakta olup, Avrupa Birliği açısından hızlı genişleme yıllarını kapsamı nedeniyle önemlidir. Bu anlamda global manada oluşturulan bir kısım regülasyonların, ülkelerin katma değer yaratma kaynağı olan dış ticaret rakamlarına etkisinin Avrupa Birliği'ne üye ülkeler kapsamında sayısal analizi gerçekleştirilmiştir.

4.5.1. Veri Seti

Veriler elde edilirken kaynağın güvenilirliğine ve söz konusu kaynağın tekil olmasına özen gösterilmiştir. Değişkenler kısmında detaylı şekilde ifade edileceği üzere bu şekilde değişkenlerin oluşturulma ve değerlendirilme kriterlerindeki bütünlük korunmaya çalışılmıştır. Analiz döneminde 2019 yılına ilişkin bir kısım iktisadi dataların oluşmamasından ötürü veri kümesi 2000-2018 yılları arasını kapsamaktadır. Bu kapsamda 28 Avrupa Birliği üyesi ülkenin 18 yıllık datası ile 504 satır, 2 bağımsız ve 6 bağımlı değişkenden oluşan 4032 hücreli bir data kümesi üzerinde çalışılmıştır.

4.5.2. Değişkenler

Yapılan literatür incelemeleri neticesinde Avrupa Birliği'ne üyelik ve Euro Zone dahil olma regülasyonlarının etkileşim içinde bulunacağı değişkenler titizlikle seçilmiştir. Hipotez bahse konu regülasyonların incelenmesi üzerine oluşturulduğu için kendi doğasından kaynaklı bir kısıtı beraberinde getirmektedir. Bu da söz konusu regülasyonların etki ettiği ülkelerin kendi içerisinde etkileşiminin incelenmesi olarak ortaya çıkmıştır.

Modelde bağımsız değişkenler bu etkiden uzak olarak global değişkenlerden oluşmaktayken, bağımlı değişken olan dış ticaret değerleri birliğe dahil olan ülkelerin kendi içerisinde yapmış olduğu ticaretle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'ne üye olmanın ve Avrupa Para Birliği'ne dâhil olmanın birliğe üye olan devletlerin ekonomilerine direk etkisinin ölçülmesi hedeflenmiştir.

Modeller de kullanılan toplam 2 bağımlı, 6 bağımsız değişkene ilişkin bilgileri Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4: Dış Ticaret Model Değişkenleri

Kodu	Değişken Adı	Değişken Açıklaması	Türü
I	İthalat	İthalat değerleri	Bağımlı
E	İhracat	İhracat değerleri	
EU	Avrupa Birliğine üye olup olmama	1--> AB üyesi 0--> AB üyesi Değil	Bağımsız
EZ	Avrupa Para Birliğine dahil olup olmama	1--> APB üyesi 0--> APB üyesi Değil	
INF	Enflasyon	Enflasyon oranı	
EII	Sanayi İstihdamı	Sanayi İstihdamı oranı	
POP	Popülasyon	Popülasyon	
UNE	İşsizlik	İşsizlik oranı	

4.5.2.1. Bağımlı Değişkenler

İthalat (I): Uluslararası ticaret, üreticilerin ve distribütörlerin yabancı ülkelerde üretilen ürünlere, hizmetlere ve bileşenlere ulaşmalarını sağlamaktadır (Seyoum, 2009, 7). Avrupa Birliği'ne tarihsel gelişimi sürecinde var olan ve dâhil olan 28 ülkenin kendi içerisinde domestic ithalat rakamlarının tutulduğu değişken olarak modelde yerini almıştır.

İhracat(E): Avrupa Birliği'ne tarihsel gelişimi sürecinde var olan ve dâhil olan 28 ülkenin kendi içerisinde domestic ihracat rakamlarının tutulduğu değişken olarak modelde yerini almıştır.

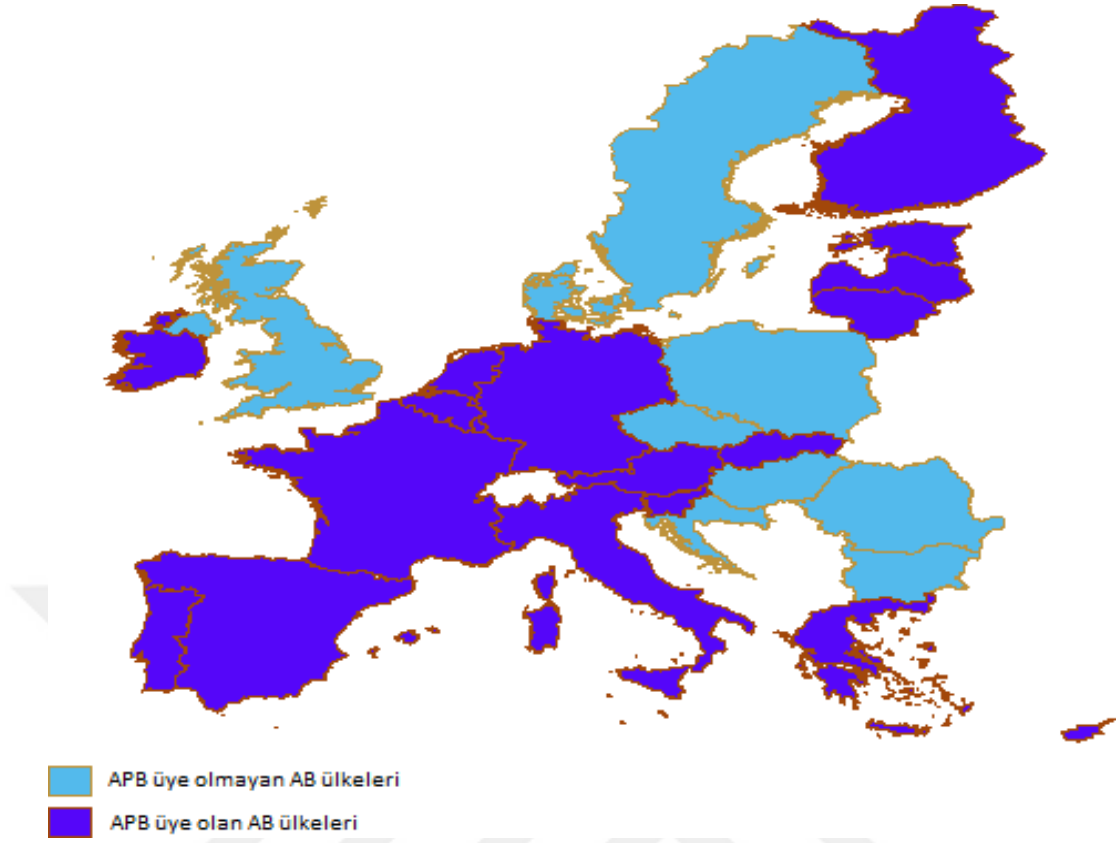
4.5.2.2. Bağımsız Değişkenler

Avrupa Birliğine üye olup olmama (EU): Çalışmamızda kullandığımız verinin sınırları olan 2000-2018 yılları arasında Avrupa Birliği 3 kez genişlemiştir. Bu genişlemeler sırasıyla 2004,2007 ve 2013 yıllarında gerçekleşmiştir.1 Mayıs 2004'te AB tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştirerek üye sayısını bir anda 15'ten 25'e yükseltmiştir. Genişlemeye konu olan bu 10 ülke; Kıbrıs, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya'dır. Ardından 1 Ocak 2007 tarihindeki genişlemesiyle bu ülkelerin arasında Bulgaristan ve Romanya eklenmiştir. Son olarak 1 Temmuz 2013'te Hırvatistan birliğe katılarak

AB'nin bugün de koruduğu 28 üyeli konuma ulaşmıştır⁷. Değişken kukla değişken olup ülkelerin AB'ye üye olduğu yıllar “1”, üye olmadığı yıllar “0” ile gösterilmiştir. Ekonomik ve parasal birlik olarak Avrupa Birliği, dünyanın en büyük ve avantajlı ekonomik entegrasyon modeli olarak ortaya çıkmıştır (Akça, Bal, Çağlayan, 2017, 14-15). Bir regülasyon olarak AB'ne üye olmanın yıllar içerisinde AB'ye dahil olan ülkelerin dış ticaret değerlerinde yarattığı etki ve değişim belirlenmek istenmektedir. Değişken kukla değişken olup ülkelerin AB'ye üye olduğu yıllar “1”, üye olmadığı yıllar “0” ile gösterilmiştir.

Avrupa Para Birliğine dahil olup olmama (EZ): Döviz kurunun uluslararası ticari ticaretin rekabet gücü üzerindeki etkisi, farklı ülkelerde farklı dönemlerde gerçekleştirilen birçok teorik ve ampirik analizde görülmüştür (Bostan, Toderascu, Firtescu, 2018, 2). Dış ticarete ülkelerin para birimleri arasındaki kur farkı, para birimi göreceli olarak güçlü olan ülkeler için ithalatı desteklerken, görece olarak zayıf olan ülkeler için ihracatı artırıcı etki oluşturmaktadır. Fakat söz konusu durum Avrupa Birliğine üye olan ülkeler için farklılık arz etmektedir. 1 Ocak 1999'da Avrupa Birliği üyesi ülkeler döviz kurlarını birbirlerine karşı sabitlemiş ve aynı zamanda Avrupa Merkez Bankası euro yönetiminin otoritesi olarak kabul edilmiştir (McCormick, 2008, 160). 1 Ocak 2002'de Yunanistan'da bu ilk 11 üye ülkeye katılmış euro resmi para birimi olarak yürürlüğe girmiştir. Avrupa Birliğine üye ülkelerin Avrupa Para Birliğine üyelik süreçleri birbirinden farklı ilerlemektedir. 1 Ocak 2015 tarihinde Litvanya'nın dâhil olmasıyla Avrupa Para Birliğine katılmış olan ülke sayısı 19 olmuştur. Bu ülkeler alfabetik sırayla; Almanya, Avusturya, Belçika, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan'dır. İngiltere ve Danimarka muhafazakâr yapıları itibariyle parasal birliğe katılmamışlardır.

⁷ İngiltere 1 Ocak 1973 tarihinde girdiği birliğe, 31 Ocak 2020 tarihi itibariyle veda etmiştir. Söz konusu çıkış çalışmamızın yapıldığı tarih aralığında gerçekleşmediğinden dikkate alınmamıştır.

Şekil 3: Araştırma Dönemi İçerisinde AB ve APB Üye Ülkeler

Bu birliğin nihai amacı tüm birlik üyelerinin euroyu kullanması ve bu sayede birlik içerisinde faktör geçişliliğinin maksimize edilmesi olmuştur. Bazı ülkelerin kendi tercihleri ile parasal birliğe dâhil olmamasının yanı sıra bazı ülkeler için bu durum Maastricht Dönüşüm Kriterleri olarak da adlandırılan bir kısım ekonomik kriterlerden kaynaklanmaktadır. Avrupa Para Birliği'ne katılmak isteyen ülkelere enflasyon oranı, uzun dönem faiz oranları, bütçe açıkları, hükümet borçları ve döviz kuru kapsamında bir kısım ön şartlar getirmektedir (Zestos, 2006, 56-57). Euronun ortak para olarak kullanılması birliğe dahil olan ülkelere fiyatlarda şeffaflık oluşturmuştur. Tüketiciler ortak para birimi ile satın alım yaptıklarından, bilgi akışı hızlanmış ve fiyat kıyaslaması daha efektif şekilde uygulanmıştır. Tüketicilerin bilinçli bilgiye dayalı tercihleri piyasada ürünlerin rekabet ortamını tetikleyerek fiyatların daha düşük seviyelerde tutulmasına katkı sağlamıştır. Bu durum beklendiği üzere tüketimi olumlu etkilemek suretiyle ekonomiye bütünsel bir katkı sağlamıştır (Özdeşer, 2015, 472). Bir önceki değişkenle benzer olarak, bir regülasyon olan Avrupa Para Birliğine girişin parasal birliğe dahil olan ülkelerin dış ticaretinde yarattığı etki ve değişim belirlenmek

istenmektedir. Değişken kukla değişken olup ülkelerin APB'ye üye olduğu yıllar "1", üye olmadığı yıllar "0" ile gösterilmiştir.

Enflasyon (INF): Enflasyonun döviz kurları ile olan yakın ilişkisi uluslararası ticareti etkilemektedir. Kurlar da yaşanan değişiklikler göreceli olarak maliyetleri buna bağlı olarak fiyatları değiştirir. Bu durum uluslararası mal ve hizmet piyasalarına yansır (Houck, 1979, 63). Döviz kuru politikalarının enflasyon ve dış ticaret dengesi için etkin olarak kullanılabilir (Özer, Kutlu, 2019, 230). Aslında durum çok nettir; ulusal para biriminin değer kaybetmesi ihracatın daha kolay hale gelmesini, ulusal para biriminin değer kazanması ithalatın daha kolay hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Fakat daha önce ifade edildiği gibi AB üyesi ülkelerin çoğunluğu ortak para birimine geçmiştir. Yalnız geçişlerin parçalanmış olarak gerçekleşmesi, AB üyesi ülkelerin hepsini kapsamaması ve ortak bir para birimi olmasına karşın fiyatlar genel düzeyindeki artışla birlikte gerçek dünyada rijit bir geçişkenliğin olamayacağı dış ticarete enflasyonist etkinin hesaba katılması gerekliliğini göstermektedir. Dünya Bankası İstatistiklerinden elde edilen değişken nümerik değişken olup, AB üye ülkelerin tarihsel gelişim içerisindeki enflasyon değerlerini barındırmaktadır.

Sanayi İstihdamı (EII): İstihdamın ekonomik büyüme ve resesyon ile ilişkisi analiz edildiğinde, uluslararası ticarete olan etkisi rahatlıkla tahmin edilebilir (Rowthorn, Wells, 1987, 26). Ülkelerin ithalat ve ihracat verileri incelendiğinde tarım, sanayi ve hizmet sektörü olarak 3 ana kırılım bulunmaktadır. Sanayi istihdamı oranı toplam istihdam içerisinde sanayi sektöründe çalışan insanları oranını vermektedir. Avrupa Birliği üyeleri olarak incelediğimizde ülkelerin dış ticaret rakamlarında tarım, sanayi ve hizmet sektöründe farklı ağırlıklandırmalar olsa da sanayi istihdamı ile ihracat rakamları arasında pozitif, ithalat rakamları arasında negatif ilişki beklenmektedir. Dünya Bankası İstatistiklerinden elde edilen değişken nümerik değişken olup, AB üye ülkelerin tarihsel gelişim içerisindeki sanayi istihdamı oranı değerlerini barındırmaktadır.

Popülasyon (POP): Ülkelerin popülasyonun yüksek olması emek gücü adına önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Popülasyonla içerisinde iş gücüne katılım oranı emek maliyeti ve buna bağlı sektörel rekabet gücüne olumlu etki etmektedir. Bu rekabet gücü özellikle dış ticaret değerlerine direkt yansıyacaktır. Çin örneğinin de görüldüğü üzere yüksek popülasyona bağlı olarak düşük emek maliyetleri Çin'i için en avantajlı durum olarak ön plana çıkmasının yanında, dünya sermayesi tarafından

bu ülkeyi cazibe merkezi haline getirmektedir. Dünya Bankası İstatistiklerinden elde edilen değişken nümerik değişken olup, AB üye ülkelerin tarihsel gelişim içerisindeki popülasyon rakamlarını barındırmaktadır.

İşsizlik (UNE): Üretimin istihdam ile ilişkisi düşünüldüğünde, faktör maliyetinden faktör kalitesine kadar çok geniş bir etki yüzeyi içerisinde işsizlik rakamlarının dış ticaret rakamlarıyla olan ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Heckscher-Ohlin teorisi istihdam dış ticaret ilişkisinin açıklanması noktasında önemli yere sahiptir. İşsizlik, eksik istihdam piyasalarında emek arzının emek talebinden fazla olması durumu olarak tarif edilmektedir. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler için istihdam rakamlarının etkisi farklılık göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerin üretim faaliyetleri daha çok emek yoğun bir özellik sergilemekteyken, gelişmiş ülkeler için bu durum sermaye yoğun bir tablo çizmektedir. Bu bağlamda emek faktörü tam istihdam noktasında dengeye gelmediğinden dış ticaret değerlerinin hem üretim hem tüketim noktasında etkileneceği görülmektedir. Bunun yanında serbest ticaret altında işsizlik uzun vadede artmaz. Tam tersine serbest ticaretin istihdam noktasında faydalı olduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır (Felbermayr, Prat, Schmerer, 2011, 34). Dünya Bankası İstatistiklerinden elde edilen değişken nümerik değişken olup, AB üye ülkelerin tarihsel gelişim içerisindeki işsizlik oranı değerlerini barındırmaktadır.

4.5.3. Yöntem

Yöntem belirlenirken öncelikli olarak verinin karakteristiği anlaşılmaya çalışılmış ardından hedeflenen çıktı doğrultusunda karar verilmiştir. Bu tezde hem zaman boyutu, hem de yatay kesit boyutun olması nedeni ile panel veri seti ile çalışılmış, modeller tahmin edilirken panel veri teknikleri kullanılmıştır.

4.5.3.1. Panel Veri

Panel veri regresyonu, normal bir zaman serisinden veya enine kesit regresyonundan değişkenler üzerinde iki etkiyi de barındırması yönüyle farklıdır (Baltagi, 2005, 12). Panel veri analizinin birçok avantajlı tarafı bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını; değişkenlerin tekil heterojenliklerinin kontrollü, daha fazla değişken dolayısıyla daha iyi bir analiz ve bu değişkenleri arasında daha az eşdoğrusallık(collinearity), dinamik çoklu değişkenlerin modellenmesinde daha başarılı sonuçlar, yatay kesit (cross-sectional) veya zaman serisi (time series) analizlerine göre belirlenemeyen etkilerin daha iyi ortaya çıkarılması, daha karmaşık davranışsal modellerin oluşturulması ve test

edilebilmesi, mikro panel data modellerinin aynı değişkenlerle oluşturulan makro panel data modellere göre daha kesin sonuçlar vermesi şeklinde sıralanabilir (Baltagi, 2005, 4-7). Panel veri günümüzde ekonometrik araştırmalarda artan bir şekilde kullanılmaktadır (Tarı, 2015, 475).

4.5.3.2. Modelin Uygulanması ve Çıktılar

Analiz bağımsız değişkenlerin, AB üyesi ülkelerin kendi içerisinde yaptığı ithalat ve ihracat değerleri olan ilişkisi üzerine oluşturulmuştur.

(Model 1)

$$\ln I_{it} = Q_{it} + EU_{it} X_{1it} + EZ_{it} X_{2it} + INF_{it} X_{3it} + EII_{it} X_{4it} + POP_{it} X_{5it} + UNE_{it} X_{6it} + e_{it}$$

(Model 2)

$$\ln E_{it} = Q_{it} + EU_{it} X_{1it} + EZ_{it} X_{2it} + INF_{it} X_{3it} + EII_{it} X_{4it} + POP_{it} X_{5it} + UNE_{it} X_{6it} + e_{it}$$

$$i = (1, 2, 3, 4, \dots \dots \dots 28)$$

$$t = (2001, 2002, 2003, \dots \dots \dots 2018)$$

Tablo 5: Dış Ticaret Model Çıktıları (İthalat)

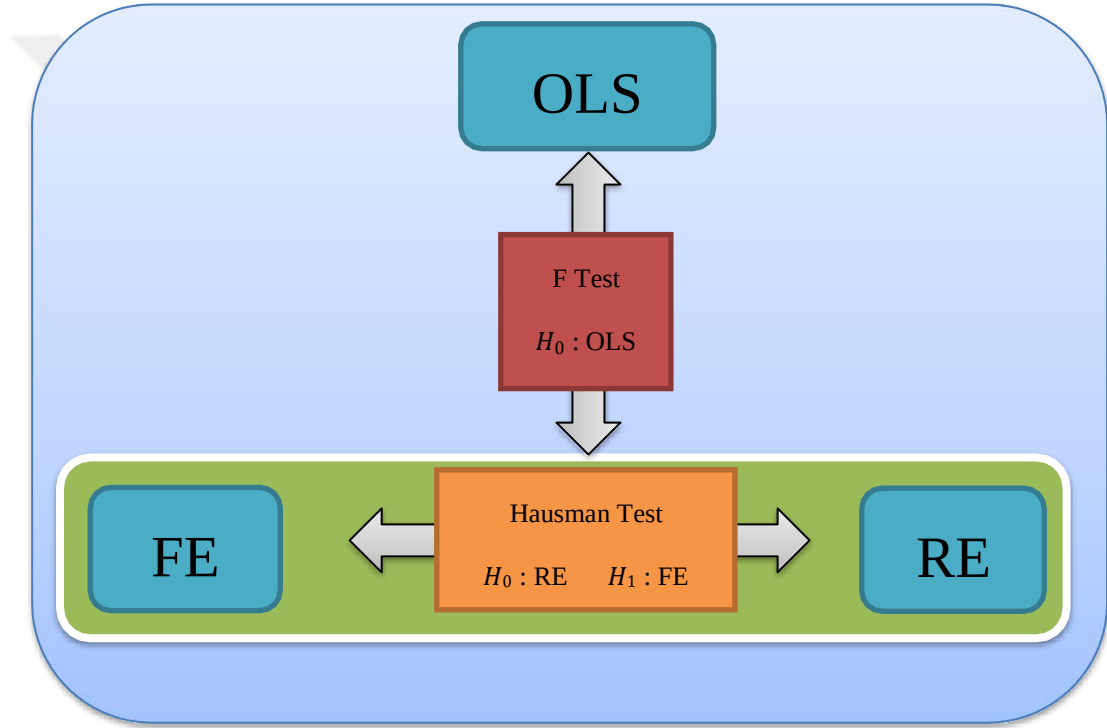
lnI	OLS	FE	FE(t)	RE	RE(t)
EU	1,049775 (***)	0,7236386 (***)	0,8345038 (***)	0,7286764 (***)	1,049775 (***)
EZ	0,1488606 (.)	0,188885 (***)	0,1312234	0,1934774 (***)	0,1488606 (.)
INF	-0,038652(**)	-0,0142663 (***)	-0,0405403 (**)	-0,0146114 (***)	-0,038652 (**)
EII	0,0005883	-0,0506322 (***)	0,0028109	-0,0481538 (***)	0,0005883
POP	0,0000000423 (***)	3.72e-08 (**)	0,0000000427 (***)	0,000000042 (***)	0,0000000423 (***)
UNE	-0,0443004 (***)	-0,0461923 (***)	-0,04879 (***)	-0,0455002 (***)	-0,0443004 (***)
cons	16,34443 (***)	18,00739 (***)	16,52369 (***)	17,84279 (***)	16,34443 (***)
Root MSE	0,81861				
sigma_e		0,21266442	0,81766551	0,21266442	0,81766551
rho		0,94371526	0,04423535	0,94100945	0
sigma_u		0,87080318	0,17590773	0,84937724	0
TDtest					
Corr (u_i, Xb)		0,0311	0,117	0 (kabul edilebilir)	0 (kabul edilebilir)
F		0	8,3834		
R ²	0,6577				
R ² with		0,6944	0,65	0,6943	0,6482
R ² bet		0,5925	0,8531	0,6073	0,873
R ² over		0,5998	0,6553	0,6134	0,6577
Hausman χ^2		7,44		7,44	
Hausman ρ value		0,1896		0,1896	
Paseran CSI				1.0831	
Levene's robust W_0				0.7659	
Wooldridge				1.0527	
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1					

Tablo 6: Dış Ticaret Model Çıktıları (İhracat)

lnE	OLS	FE	FE(t)	RE	RE(t)
EU	1,246261 (***)	0,7130824 (***)	1,096032 (***)	0,7269918 (***)	1,246261 (***)
EZ	0,2171991 (.)	0,1764132 (***)	0,2026147 (.)	0,1851611 (***)	0,2171991 (.)
INF	-0,0516731 (**)	-0,0221016 (***)	-0,0500736 (**)	-0,0232606 (***)	-0,0516731 (**)
EII	0,0275044 (**)	-0,0502467 (***)	0,031078 (**)	-0,0443707 (***)	0,0275044 (**)
POP	0,0000000464 (***)	0,00000000839	0,0000000468 (***)	0,0000000362 (***)	0,0000000464 (***)
UNE	-0,0482677 (***)	-0,0337758 (***)	-0,0539166 (***)	-0,0331452 (***)	-0,0482677 (***)
cons	15,25666 (***)	18,27856 (***)	15,34315 (***)	17,60564 (***)	15,25666 (***)
Root MSE	1,13				
sigma_e		0,22444382	1,1393772	0,22444382	1,1393772
rho		0,97852234	0,02145722	0,96382158	0
sigma_u		1,5149544	0,16871915	1,1584603	0
TDtest					
Corr (u_i, Xb)		0,1337	0,0773	0 (kabul edilebilir)	0 (kabul edilebilir)
F		0	9,9429		
R ²	0,5553				
R ² with		0,6599	0,5464	0,6573	0,5454
R ² bet		0,1984	0,7949	0,4641	0,8338
R ² over		0,2158	0,5539	0,4728	0,5553
Hausman χ^2		7,06		7,06	
Hausman ρ value		0,2164		0,2164	
Paseran CSI				2,019	
Levene's robust W_0				1.9257	
Wooldridge				1.0652	
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1					

4.5.3.2.1. Model Tahmini

Panel veri analizi zaman serisi ve yatay kesit serisini içinde barındırması nedeniyle oldukça kullanışlıdır. Modelde yer alan değişkenlerin homojen olup olmamaları durumuna bağlı olarak farklı tahmini yöntemleri kullanılır. Model tahmini iki aşamalı olarak gerçekleşir. Birinci aşama da değişkenler üzerinde birim veya zaman etkisinin olup olmadığı araştırılırken, ikinci aşamada birinci aşama sonucu çıkmış olan etkinin tesadüfi mi yoksa sabit bir etki mi olduğu üzerinden devam edilir. İlk aşama sonucunda eğer değişkenler üzerinde birim veya zamanın etkisi yoksa OLS(Klasik En Küçük Kareler) yöntemi kullanılırken, eğer bir etki varsa bir kısım testler sonucu bunun Sabit (Fixed) veya Rassal (Random) olmasına göre devam edilir.

Şekil 4: Dış Ticaret Model Tahmini

Söz konusu akış Şekil 4’ te özetlenmiştir. Buna göre model tahmini için ilk aşama F testinin yapılması olacaktır. F-testleri, iki varyansın oranının karşılaştırılması yoluyla sıfır hipotezi altında F dağılımı kullanan istatistiksel testlerdir (Downward ve diğ., 2007, 129). Bu testte H_0 : Tüm birim ve zaman etkilerinin sıfır olduğu hipotezi test edilmektedir. Tablo 5 ve Tablo 6’ya bakıldığında her iki model için hipotez reddedilmektedir. Değişkenler üzerinde ülke (birim) etkisi bulunurken zamana etkisi bulunmamaktadır. Yani modeller OLS üzerinde çalıştırılmayacaktır.

“Panel veri analizi için Rassal ve Sabit Etkiler Modeli arasındaki en iyi tercih, her iki model parametrelerinin bireysel etki yada gözlemlenemeyen etkilerle korelasyon halinde olup olmadığının araştırılmasıdır” (Tarı, 2015, 494). İkinci aşamaya geçtiğimizde değişkenlerin homojen olmadığından hareketle söz konusu etkinin rassal veya sabit olması noktasında kullanılan test Hausman Testidir. Hausman Testi H_0 : Rassal etkiler modeli uygun olduğu hipotezi test edilmektedir. Tablo 5 ve Tablo 6’ya bakıldığında iki model içinde H_0 hipotezi reddedilememektedir. Yani modeller Rassal etkiler yöntemi ile tahminlenecektir.

4.5.3.2.2. Durağanlık

Varyansı, ortak varyansı ve ortalaması analizin kapsamındaki zaman boyunca değişmeyen veri serisine durağan veri serisi denir. Bir zaman serisinin durağanlığı onun özellikleri ve tahmin sonuçları üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir ve bu seriyi doğru formuna dönüştürememe yanlış sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir (Greunen ve diğ., 2014, 1).

Levin – Lin – Chu testi, tüm paneller için ortak bir otoregresif parametre varsaymaktadır. H_0 hipotezi seride birim kök olduğunu diğer bir ifadeyle serinin durağan olmadığını ifade eder (Levin, Lin, Chu, 2002, 4-5). Tablo 5 incelendiğinde H_0 hipotezinin reddedildiği ve panel veri serisinin durağan görülecektir.

Tablo 7: Dış Ticaret Birim Kök Testi Sonuçları

	Levin-Lin-Chu URT			
	Sabit (t İstatistiği)		Sabit ve Trendli (t İstatistiği)	
	Gecikmesiz	1. Gecikmeli	Gecikmesiz	1. Gecikmeli
INF	-11,3906 (***)	-5,7199 (***)	-15,1448 (***)	-5,2785 (***)
EII	-6,9199 (***)	-4,6359 (***)	-13,0448 (***)	-4,7355 (***)
POP	-7,1483 (***)	-5,8518 (***)	-11,6323 (***)	-6,712 (***)
UNE	-10,7892 (***)	-5,585 (***)	-14,217 (***)	-5,3569 (***)
Signif. codes: 0 ‘***’ 0.001 ‘**’ 0.01 ‘*’ 0.05 ‘.’ 0.1				

Panel veri modellerine ilişkin literatürün büyümesiyle şoklar, mekânsal bağımlılıklar gibi gözlenemeyen bir çok etkinin modellerde hatalı sonuçlar ortaya çıkarmasına neden olmaktadır. Yatay kesit veriler arasında bu gözlenemeyen ilişkiler tespit edilemez ise FE ve RE tahmincileri önyargılı ve tutarsız olacaktır. Bu ilişkilerin Tespitinde Paseran yaklaşımı kullanılabilir. H_0 hipotezinin reddedilememesi durumunda birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığına karar verilmektedir. (Hoyos, Sarafidis, 2006, 482-483; Paseran, 2004, 5-6). Bu bilgiler ışığında Tablo 5 ve Tablo 6’da Paseran Test sonuçları incelendiğinde değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı görülmektedir.

4.5.3.2.3. Heterodoksidade

Heterodoksidade belki de çoğunlukla temel olarak doğrusal regresyon vakalarında düşünülür, ancak bu kullanımının sınırlandırıldığı bir alan değildir (Knaub, 2007, 431). Heterodoksidade hata terimlerinin varyanslarının gözlemlere göre değişmesiyle ortaya çıkmaktadır (Çinko, Kasaboğlu, 2017, 162). Bu durumun tespitinde Levene yaklaşımı söz konusu anormalliklerin tespitinde çok güçlü ve popüler bir çözüm sunmaktadır (Gastwirth, Gel, Miao, 2009, 343). Tablo 5 ve Tablo 6’da yer alan test sonuçları incelendiğinde değişkenler arasında heterodoksidade olmadığı görülmektedir.

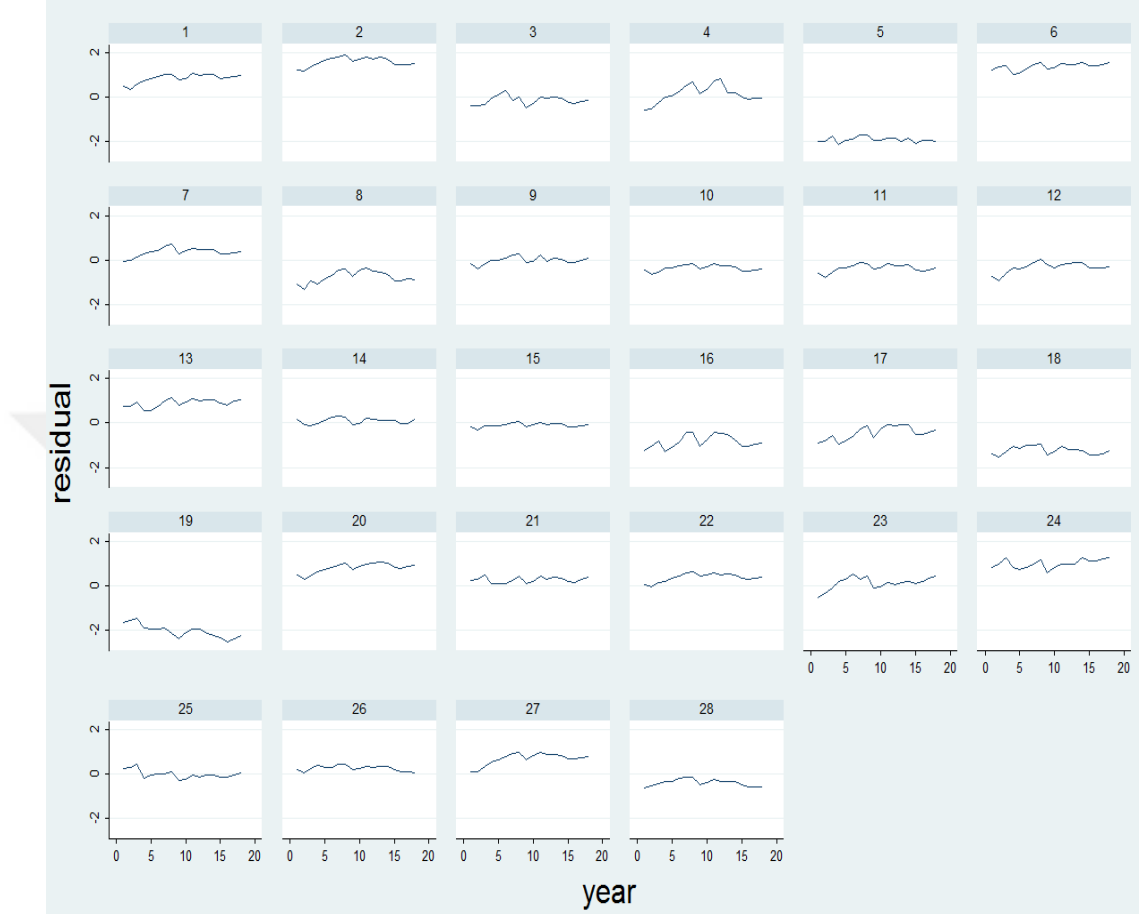
4.5.3.2.4. Otokorelasyon

Herhangi bir gözleme ait hata terimi başka bir gözleme ait hata terimini etkiliyorsa temel varsayımdan sapma söz konusu olup modelde otokorelasyon sorunu vardır. Panel-veri modellerinde seri korelasyon için bir dizi test önerilmiş olsa da, Wooldridge tarafından geliştirilen yeni test çok caziptir, çünkü nispeten az sayıda varsayım gerektirir ve uygulaması kolaydır (Wooldridge, 2001, 362). Bu bilgiler ışığında Tablo 5 ve Tablo 6’da yer alan test sonuçları incelendiğinde değişkenler arasında otokorelasyon olmadığı görülmektedir.

4.5.3.2.5. Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Modeller incelendiğinde ithalat ve ihracat rakamlarının modele, logaritmasının alınarak dahil edildiği görülmektedir. Matematiksel modeller kurulurken çok büyük ve çok küçük sayıların kullanılması durumunda logaritma alma işlemi sıklıkla tercih edilmektedir (Burrill, Clifford, Landwehr, 1999, 55). Bu şekilde 28 farklı ülkenin

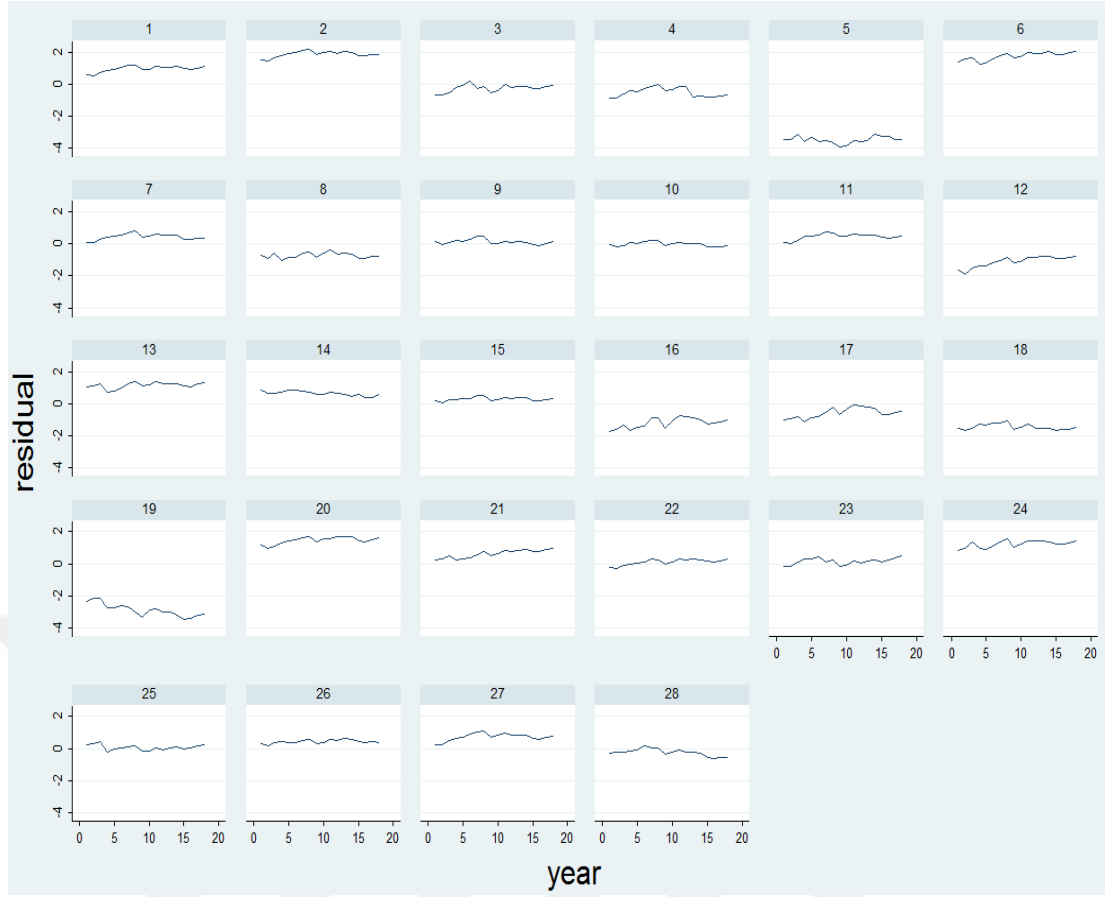
datasının arasında farklar azaltılarak verilerin birbirine yaklaştırılması gerçekleştirilmiştir.

Şekil 5: Dış Ticaret Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi (İthalat)

Şekil 5’de de görüldüğü üzere model çıktısı olan katsayılarla yapılan tahmin ile gerçek değerler arasındaki fark incelendiğinde, farkın “+/- 2” aralığında olduğu bu yönüyle modelimizin anlamlı bir sonuç çıkardığı görülmektedir. Grafik incelendiğinde 5 numaralı Kıbrıs ve 19 numaralı Malta devletlerinde ufak sapmalar görülmektedir⁸. Bu durum söz konusu iki ülkenin birlikte yer alan ada devletler olması, rakamlar detaylı incelendiğinde ekonomik büyüklükleri ve dış ticaret hacimlerinin göreceli olarak zayıf olması şeklinde açıklanabilir.

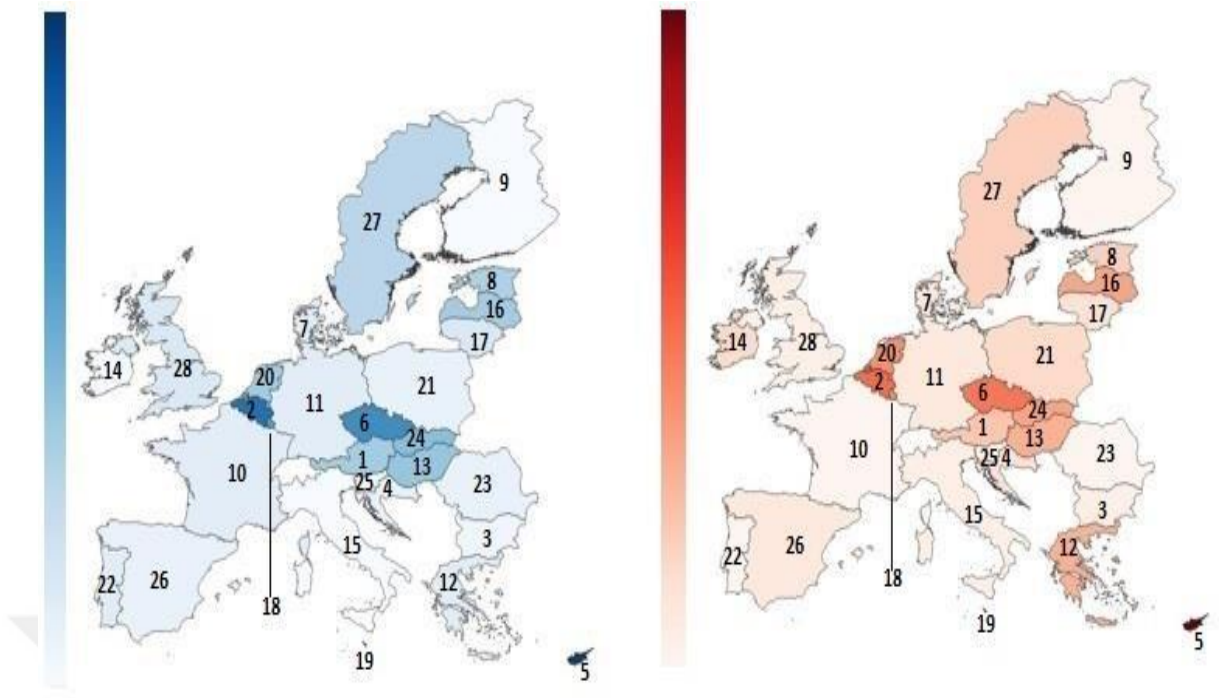
⁸ Ülke kodları Ek 2’de paylaşılmıştır.

Şekil 6: Dış Ticaret Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Şekil 5 ile benzer olarak, Şekil 6’da da görüldüğü üzere model çıktısı olan katsayılarla yapılan tahmin ile gerçek değerler arasındaki fark incelendiğinde, farkın “+/- 2” aralığında olduğu bu yönüyle modelimizin anlamlı bir sonuç çıkardığı görülmektedir. Model 1 de görülen 5 numaralı Kıbrıs ve 19 numaralı Malta devletlerine ait sapmalar ihracat modelinde daha fazla hissedilmektedir. Bu ise mevcut duruma ek olarak söz konusu ülkelerin Avrupa Birliği’nin genelinde bakıldığında ihracat kaleminde göreceli olarak daha zayıf olduğu şeklinde açıklanabilir.

Şekil 7’de ise Şekil 5 ve Şekil 6’de ortaya çıkan durum görsel olarak ortaya konmuştur. İki model içinde her ülke için 18 yıllık tahmin değerleri ile gerçek değerler arasında yer alan farkın mutlak değerlerinin toplamının ortalaması renklendirilmiştir.

Şekil 7: İthalat ve İhracata İlişkin Tahmin Sonuçlarının Görsel Karşılaştırılması

4.5.4. Bulgular

Dış ticaretin ithalat ve ihracat olmak üzere iki önemli ayağı bulunmaktadır. Modellerimizi bu iki değişken üzerine oturarak analizlerimiz gerçekleştirilmiştir. Literatürde her ne kadar birbirinden farklı sonuçlara yer verilmiş olsa da veri kümemizdeki Avrupa Birliğine üye ülkelerin teknolojik, demografik ve ekonomik özellikleri dikkate alındığında elde edilen bulgular literatürle uyumlu çıkmıştır.

4.5.4.1. İthalat Modeline İlişkin Bulgular

İthalat modelinde ülkelerin AB'liğine girişlerinin, ithalat rakamlarına etkisinin pozitif olduğu görülmektedir. Benzer şekilde APB'liğine girişin ithalat rakamlarına etkisinin olumlu olduğu görülmektedir. Dış ticarete ithalat kalemlerindeki artışın ülkelerin mevcut kaynaklarının daha avantajlı bir sektöre kaydırılması yoluyla yönetilmesi durumunda ihracat rakamlarına da olumlu yansıtacağı gerçeğinden hareketle bu durumun ülkelerin optimum noktasına ulaşmasında katalizör etkisi yapacağı gözden kaçırılmamalıdır.

Galal, Lan (2017)'ın çalışmasında belirtilen hususlarla paralel olarak enflasyonun ithalat üzerinde etkisi negatif olarak oluşmuştur. Bu durum ülkelerin satın alma

gücündeki düşüşün tüketim alışkanlıklarında yaptığı etkiyi ortaya çıkarmaktadır. Sanayi istihdamı incelendiğinde söz konusu parametrenin ithalat rakamlarına etkisinin negatif oldu gözlemlenmiştir. Bu durum ithal edilen ürünlerin sanayi ürünleri olduğu şeklinde yorumlanacağı gibi, literatürle uyumlu olarak Greenaway, Hine, Wright (1998), Polat, Uslu, Aydemir (2011) ve Paweenawat, Rangkakulnuwat, Ko (2015)'nin çalışmalarında ifade edildiği üzere, makineleşmeyle birlikte sektördeki emek yoğunluğunun azaldığı şeklinde de açıklanabilir. Ayrıca popülasyondaki artış görece olarak az olmakla birlikte tüketim çerçevesinde ithalat rakamlarına pozitif etki etmektedir. Son olarak işsizlik beklendiği üzere gelir kaybının tüketim alışkanlığında yaratacağı etki dikkate alındığında ithalat rakamlarını negatif etkilemektedir. İşsizlik ve sanayi istihdamının, ithalata etkisine birlikte bakıldığında bunun üretime olan etkiden ziyade tüketim tercihlerinden kaynaklandığı açıkça söylenebilmektedir.

4.5.4.2. İhracat Modeline İlişkin Bulgular

İthalat modeli incelediğinde bu bölümde biraz da karşılaştırmalı bir yorum yapma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. AB'ne girişin ihracat değerlerine etkisinin pozitif olduğu görülmektedir. İthalatın etkisi ile kıyaslandığında benzer değerler göze çarpmaktadır. Bu durum birlik içinde ithal edilen malın ihracata dönüşü ve kaynak optimizasyonu hakkında fikir vermektedir. Avrupa Para Birliğine (APB) girişte ithalatta olduğu gibi ihracat rakamlarına olumlu etki etmiştir. Bu karşılaştırmalı tespitler sermaye hareketliliğinin sağlanmasında belirsizlikten uzak, operasyonel ve ekonomik açıdan kolaylaştırılmış, yapışkanlıklardan arındırılmış bir piyasanın sonuçlarının görülmesi açısından önemli politik çıktılar ortaya koymuştur.

Aynı yönlü olmakla birlikte enflasyonun ihracat rakamlarına olan negatif etkisinin ithalat rakamlarına olan negatif etkisine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun yanında sanayi istihdamının ihracata etkisi negatif yönlü olmuştur. Bu durum ihracata konu olan ürünlerin sanayi ürünleri olmadığı şeklinde yorumlanacağı gibi, literatürle uyumlu olarak sanayide makineleşmenin etkisi olarak da yorumlanabilir. Zayıf görünüyor olsa dahi popülasyonun ithalattaki bulgulara ek olarak, ihracata olumlu etkisi de dikkate alındığında iş gücüne katılımın aynı olmasından yola çıkılarak, popülasyonun dış ticaret üzerinde ağırlıklı tüketim odaklı bir etkiye sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. Son olarak işsizlik ihracat rakamlarına etkisi negatif olarak

gerçekleşmiştir. Bu durum emek piyasasının üretim ortamlarına dâhil olamaması şeklinde açıklanabilmektedir.

4.6. Sonuç

Gelişen teknolojiler ve farklılaşan piyasalar sonucunda geçmişten günümüze farklı formlarının yaşandığı dış ticaret tüm dünyada hızla gelişen ve büyüyen bir kavram olarak göze çarpmaktadır. Bu gelişim, dünya ticaretinden pay almak isteyen ülkelerin, bu değişime ve gelişime ayak uydurma çabası doğrultusunda bir kısım regülatif eylemleri hayata geçirmelerine yol açmaktadır. Gerek finansal piyasalarda yaşanan derinleşme gerekse sosyal medya gibi kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler, ülkeleri bir kısım ekonomik göstergeler üzerinden ölçme ve değerlendirme sürecinin bir aktörü haline getirmektedir. Ülkelere dair yapılan değerlendirmeler, mevcut yürütme organlarının performanslarını yansıtmakta olup, vatandaşların siyasi tercihlerine önemli derecede etki etmektedir.

Hükümetler söz konusu etkinin farkında olmak üzere ekonomik menfaatleri doğrultusunda işbirliği yaptıkları birlikler kurmaktadır. Bu birliktelikler her üye için birliğin kuruluş amacıyla paralel sonuçlar ortaya koymamaktadır. Avrupa Birliği çok yönlü bir işbirliği sağlamasının yanında dünya üzerinde kurumsallığı ve üye ülkelerle olan ilişkilere sadakati ile diğer kurumlardan ayrılmaktadır. Ülkemizin de son dönemde Avrupa Birliği ile olan yakın teması ve üyelik süreci bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

Çalışmamızda dış ticaretle ilgili ön bilgi verilmek suretiyle, Avrupa Birliği'ne üye ve Avrupa Para Birliğine dâhil olan ülkeler açısından, söz konusu regülasyonların, enflasyonun, sanayi istihdamının, popülasyonun ve işsizliğin taraf ülkelerin kaynak kullanımını optimize eden ve ülke insanların refah düzeyini arttırıcı etkisi yüksek bir kavram olan dış ticaret rakamlarına etkisi araştırılmıştır. Birliğe üye ülkelerin geneli dikkate alındığında, ithalat ve ihracat değerleri açısından popülasyon ve regülasyonların birliğe üye ülkelerin iç ticaretine etkisinin pozitif, enflasyon, sanayi istihdamı ve işsizliğin birliğe üye ülkelerin iç ticaretine etkisinin negatif olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu sonuçları literatürle karşılaştığımızda, AB üyeliği ve APB'ne üyeliğin temel ekonomik değişkenlerle ilişkisine yönelik bir çalışmaya rastlanmamış olması münasebetiyle değerlendirilememiştir. Fakat elde edilen sonuçlar belirsizlikten uzak, operasyonel ve ekonomik açıdan kolaylaştırılmış, yapışkanlıklardan arındırılmış

bir piyasanın sonuçlarının görülmesi açısından önemli politik çıktılar ortaya koymaktadır. Dış ticaretin subjeleri dikkate alındığında şeffaf piyasaların bir cazibe merkezi yarattığı açıkça görülmektedir.

Nüfus artışının emek piyasasında arz artışına sebep olacağından hareketle literatürle uyumlu olarak, popülasyonun hem ithalat hem ihracat tarafında pozitif etki etmesi beklenen bir sonuçtur. Fakat ihracat ve ithalat kaleminde sonuçlar birlikte ele alındığında bu beklentiye ek olarak, tüketim odaklı bir etkinin varlığından söz edilebilmektedir. Enflasyonist piyasa ortamında satın alma gücündeki düşüşün, konvertibl para birimiyle ölçülen dış ticaret rakamlarına etkisinin negatif olması literatürle uyumludur. Hem ihracat hem ithalat rakamları ile sanayi istihdamının arasındaki negatif ilişki literatürle uyumlu olarak araştırmaya konu ülkelerde emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçildiği şeklinde açıklanabilir. Son olarak işsizliğin literatürle uyumlu olarak ithalat ve ihracat rakamlarına, istihdamın tersine negatif etki ettiği sonucu ortaya çıkmıştır. İşsizlik, ithalat tarafında ithalata yönelik ara mal üretimi nedeniyle üretim süreçlerine dahil olamama veya satın alma gücünde ortaya çıkan olumsuz etki olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracat tarafında ise üretim süreçlerine dâhil olamama şeklinde etkisini hissettirmektedir. Yapılan tespitler iyi uygulamada ülkesel ticari işbirliklerinin temelinde yatan regülasyonların etkilerinin analiz edilmesi açısından literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Ükelere, yapılacak regülasyonların etkisinin ölçülmesi farkındalığının kazandırılmasının yanında, yaptığımız çalışmada yer alan bilgiler ışığında ülkelerinin AB gibi iyi bir uygulama içindeki durumları hakkında bilgi sahibi olmalarına olanak sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acharya, Subash. 2013. A Panel Data Analysis of Foreign Trade Determinants of Nepal: Gravity Model Approach. **NRB Economic Review**. c. 25. s. 1: 1-20.
- Aiken, Anne Van. 2014. Behavioral International Law and Economics. **Harvard International Law Journal**. c.55. s. 2: 421-481.
- Akça, Emrah Eray, Harun Bal, Mirza Halit Çağlayan. 2017. The Effects of the Customs Union on Trade Between Turkey and European Union. **EUL Journal of Social Sciences**. c. 8. s. 1: 1-18.
- Akça, Haşim. 2011. Devlet Müdahalesinin Başarısızlığı Üzerine Bir Değerlendirme. **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 20. s. 3: 179-190.
- Akpınar, Haldun. 2014. **Data**. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Aktan, Coşkun Can. 2013. Contributions to Political Economy. **Oxford University Press**. c. 8. s. 1: 307-319.
- . [03.01.2020]. Kamu Tercihi Teorisi. http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/kamu-tercihi.htm.
- . 2016. Regülasyonların Politik İktisadı: Regülasyonların Etkileri, Fayda ve Maliyetleri. **Ekonomi Bilimler Dergisi**. c. 8. s. 2: 82-102.
- Aktan, Coşkun Can, Serdar Yay. 2016. Regülasyon İktisadına Giriş. **Ekonomi Bilimler Dergisi**. c. 8. s.1: 116-135.
- Alfredo, Filho-Saad, ve Johnston Deborah. 2014. **Neoliberalizm**. çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel. İstanbul: Yordan.
- Altay, Asuman. 2001. Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Kamu Maliyesi Sorunları ve Çözüm Önerileri. **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. s.2: 15-21.
- Anayasa Mahkemesi - İnsan Hakları Bilgi Bankası. [20.03.2020]. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklari-mahkemesi/aihm-yapisi/>.
- Ardıyok, Şahin, Fuad Oğuz. 2010. Competition law and regulation in the Turkish telecommunications industry: Friends or foes? **Telecommunications Policy**. c. 34. s. 4: 233-243.

- Ayal, Igal. 1981. International Product Life Cycle: A Reassessment and Product Policy Implications. **Journal of Marketing**. c.45. s. 4: 91-96.
- Baltagi, Badi Hani. 2005. **Econometric Analysis of Panel Data**. 3. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- Bayraktutan, Yusuf. 2003. Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 4. s. 2: 175-186.
- Becker, Gray. 1976. Toward a More General Theory of Regulation. **Journal of Law and Economics**. The University of Chicago Press. c. 19. s. 2: 245-248.
- Bernard, Andrew Barnes, J. Bradford Jensen. 1999. Exceptional exporter performance: cause, effect, or both? **Journal of International Economics**. c. 47. s. 1: 1-25.
- Birol, Özlem Hiç, Ayşen Hiç Gencer. 2014. Neo-Klasik İktisat ve Neo-Klasik Sentez. **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 16. s.1: 259-280.
- Bohman, Helena, Désirée Nilsson. 2006. Introducing income distribution to the Linder hypothesis. **ETSG 2006 Vienna Eighth Annual Conference, 7-9 Eylül 2006**. Vienna: WIIW and Universität Wien: 1-17.
- Bostan, Ionel, Carmen Toderascu, Bogdan Narcis Firtescu. 2018. Exchange Rate Effects on International Commercial Trade Competitiveness. **Journal of Risk Financial Management**. c. 11. s.19: 1-11.
- Bradley, Anna Spain. 2018. The Disruptive Neuroscience of Judicial Choice. **UC Irvine Law Review**. c. 9. s. 1: 1-52.
- Brennan, Thomas, Lee Epstein, Nanacy Staudt. 2009. Economic Trends And Judicial Outcomes: A Macrotheory of The Court. **Duke Law Journal**. c. 58. s. 7: 1191-1230.
- Bünger, Anna. 2017. **Regulation Competition**. Stockholm: Swedish Agency for Economic and Regional Growth.
- Burrill, Jack , Miriam Clifford, James Landwehr . 1999. **Modeling with Logarithms**. Newyork: Dale Seymour Publications.
- Capurso, Timothy J. 1998. How Judges Judge: Theories on Judicial Decision. **University of Baltimore Law Forum**. c. 29. s. 1: 5-16.
- Çetin, Tamer. 2011. Toward And Institutional Theory of Regulation. **Working Paper in SSRN Electronic Journal, 30 Mart 2011**. 1-31.
- Çevik, Savaş, Murat Demir. 2005. Devletin Düzenleyici Rolü ve Regülasyon Teorileri. **Öneri Dergisi**. c. 6. s. 23: 249-257.
- Chow, William. [20.03.2020]. Predicting Catalog Demand. <https://williamchow.io/work/predicting-catalog-demand/>.

- Çinko, Murat, Oytun Tansel Kasaboğlu. 2017. A Study of The Relationship Between Institutional Ownership and Capital Structure: Evidence From Turkey. **Marmara Journal of Economics**. c. 1. s. 2: 155-170.
- Cooter, Robert, Thomas Ulen. 2016. **Law and Economics**. Boston: Pearson Education.
- Council of Europe - Treaty Office. 2020. [20.03.2020]. Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/196>.
- Dağdeviren, Hülya, Tassos Patokos. 2017. Pricing Decisions And Market Power In The UK Electricity Market: A Vecm Approach. **Energy Policy**. c. 108: 467-473.
- Deviren, Nursen Vatansever. 2004. Yeni Dış Ticaret Teorileri. **Mevzuat Dergisi**. c. 7. s. 81: 1-12.
- Doğruyol, Adnan, Şükrü Cicioğlu. 2013. Bir İktisat Bilimi İkilemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S.Mill ve Moral Teorisi. **Sakarya İktisat Dergisi**. c. 2. s. 3: 97-141.
- Downward, L., C. H. Booth, W. W. Lukens, F. Bridges. 2007. A Variation of the F-Test for Determining Statistical Relevance of Particular Parameters in EXAFS Fits. **AIP Conference Proceedings**. c. 882. s.1:129-131.
- Dreher, Axel, Martin Gassebner, Siemers Lars. 2007. Does terror threaten human rights? **CESifo Working Paper: Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich**. c. 1935: 1-38.
- Drobak, John N., North C. Douglass. 2008. Understanding Judicial Decision-Making: The Importance of Constraints on Non-Rational Deliberations. **Washington University Journal of Law & Policy**. c. 26. s. 1: 131-152.
- Duasa, Jarita. 2009. Exchange Rate Shock on Malaysian Prices of Imports and Exports: An Empirical Analysis. **Journal of Economic Cooperation and Development**. c. 30. s. 3: 99-114.
- Dubravska, Mariana, Elena Sira. 2015. The Analysis of The Factors Influencing The International Trade of The Slovak Republic. **Procedia Economics and Finance**. c. 23: 1210-1216.
- Dudley , Susan E., Jerry Brito. 2012. **Regulation: A Primer**. Arlington: Mercatus Center.
- Dura, Yahya Can. 2006. Kamu Tercihi Teorisinde Kamusal Etkinlik Problemi. **Türk İdare Dergisi**. c. 451. s. 9: 107-117.
- Erim, Neşe, Bengü Doğangün Yasa. 2010. “Wealth of Nations”ı Türkçe’den Okumak. **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 19. s. 1: 19-38.

- European Court of Human Rights. [20.03.2020]. HUDOC.
<https://hudoc.echr.coe.int/>.
- Faur, David Levi. 2010. Regulation & Regulatory Governance. **Jerusalem Papers in Regulation & Governance**. 1-47.
- Felbermayr, Gabriel, Julien Prat, Hans Jörg Schmerer. 2011. Trade and Unemployment: What Do the Data Say? **European Economic Review**. c. 55. s. 6: 741-758.
- Fiorino, Nadia, Fabio Padovano, Grazia Sgarra. 2007. The Determinants of Judiciary Independence: Evidence from the Italian Constitutional Court (1956-2002). **Journal of Institutional and Theoretical Economics**. c. 163. s. 4: 683-705.
- Formaini, Robert L. 2004. **David Ricardo: Theory of Free International Trade**. Dallas: Economic Insights: 1-4.
- Franck, Raphael. 2008. Judicial Independence Under a Divided Polity: A Study of the Rulings of the French Constitutional Court, 1959–2006. **The Journal of Law, Economics, & Organization**. c. 25. s. 1: 262-284.
- Friedman, Barry. 2006. Taking Law Seriously. **New York University Public Law and Legal Theory Working Papers**. c. 4. s. 2: 261-276.
- Galal, Shima, Du Yu Lan. 2017. Relationship between Inflation and Foreign Trade. **International Journal of Business Marketing and Management**. c. 2. s. 5: 1-7.
- Garoupa, Nuno, Fernando Gomez Pomar, Veronica Grembi. 2013. Judging under Political Pressure: An Empirical Analysis of Constitutional Review Voting in the Spanish Constitutional Court. **The Journal of Law, Economics, and Organization**. c. 29. s. 3: 513-534.
- Garoupa, Nuno, Veronica Grembi, Shirley Chingping Lin. 2010. Explaining Constitutional Review in New Democracies: The Case of Taiwan. **Pacific Rim Law & Policy Journal**. c. 20. s.1: 1-47.
- Gastwirth, Joseph L. , Yulia R. Gel, Weiwen Miao. 2009. The Impact of Levene's Test of Equality of Variances on Statistical Theory and Practice. **Statistical Science**. c. 24. s. 3: 343-360.
- Ginkel, Bibi Van. 2011. Incitement to Terrorism: A Matter of Prevention or Repression? **ICCT-The Hague Research Paper, Augustos 2011**. Haque: 1-105.
- Greenaway, David, Robert C. Hine, Peter Wright. 1998. An Empirical Assessment of the Impact of Trade on Employment in the United Kingdom. **Centre For Research on Globalisation and Labour Markets**. c. 98. s. 3: 1-18.
- Greunen, Van J., Andre Heymans, Van Gary Vuuren, Van Chris Heerden. 2014. The Prominence of Stationarity in Time Series Forecasting. **Journal for Studies in Economics and Econometrics**. c. 38. s. 1: 1-15.

- Hertog, Johan den. 1999. General Theories of Regulation. **Economic Enstitute/CLAV**. Utrecht University: 223-270.
- . 2010. Review of Economic Theories of Regulation. **Tjalling C. Koopmans Research Institute**. c. 10. s. 18: 1-59.
- Houck, James P. 1979. Inflation and International Trade. **Increasing Understanding of Public Problems and Policies**. Minnesota: AgEcon: 57-63.
- Hoyos, Rafael E. De, Vasilis Sarafidis. 2006. Testing for cross-sectional dependence in panel-data models. **The Stata Journal**. c. 6. s. 4: 482-496.
- Hurwitz , Judith, Daniel Kirsch. 2018. **Machine Learning**. IBM Limited Edition. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc..
- Ilman, Tarık, Recep Tekeli. 2016. Türkiye'deki Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar İdari Para Cezalarının Hukuksal Zeminlerinin Değerlendirilmesi. **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 3. s. 1: 23-36.
- Joskow, Paul L., Roger G. Noll. 1981. Regulation in Theory and Practice: An Overview. **Studies in Public Regulation**. düz. Gary Fromm. Cambridge: The MIT Press: 1-78.
- Kalman, Laura. 1988. Legal Realism Now. düz. William Joseph Singer. **University of North Carolina Press**. c.76. s.2: 465-546.
- Kama, Özge. 2011. Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. c. 13. s. 2: 183-207.
- Karaçor, Zeynep, Taha Bahadır Saraç. 2011. Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009). **Yönetim ve Ekonomi**. c. 18. s. 2: 181-194.
- Kaya, Ahmet İhsan. 2011. Dinamik Rekabet ve Girişimsel Keşif: Kirzner'in Piyasa Süreci Teorisi. **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. c. 1. s. 1: 67-83.
- Kılıç, Rehim. 2002. Absolute and Comparative Advantage: Ricardian Model. **Note Paper**. East Lansing. 1-29.
- Kim , Pauline T., Margo Schlanger, Christina L. Boyd , Andrew D. Martin. 2009. How Should We Study District Judge Decision-Making? **Journal of Law & Policy**. c.29. s. 1:83-112.
- Kirkpatrick, Colin, David Parker. 2007. **Regulation Impact Assesment Toward Better Regulation?** Cheltenham: Edward Elgar.
- Klein, G. Peter. 2000. Encyclopedia of Law and Economics 1. **New Institutional Economics**. ed. Boudewijn Bouckaert, Gerrit De Geest. Cheltenham: Edward Edgar: 456-489.
- Knaub, James R. 2007. Heteroscedasticity and homoscedasticity. **Encyclopedia of Measurement and Statistics**. California: SAGE Publications: 431-432.

- Kömürcüler, Emin, ve Mustafa Özçağ. 2015. Bir Regülasyon Kurumu Olarak Yargı Organı: Anayasa Mahkemesi ve Danıştay Kararlarında Devletin Düzenleyici Rolü. **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**. c. 22. s. 1: 83-97.
- Krishna, Sarangi Gopal. 2015. Electricity sector regulation and sustainable development outcomes an analysis of regulatory impact in 12 Indian states for 2001 2010, Chapter 9. Shodhganga : a reservoir of Indian thesis. TERI University Department of Policy Studies.
- Lagona, Francesco, Antonello Maruotti, Fabio Padovano. 2011. The Opposite Cycles of Laws and Decrees. **Condorcet Center For Political Economy, Mart 2012**. Rennes: University of Rennes.
- Levin, Andrew, Chien-Fu Lin, Chia-Shang James Chu. 2002. Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. **Journal of Econometrics**. c. 108. s. 1: 1-24.
- Littlechild, Stephen. 2018. Regulation and the nature of Competition. **Journal of Air Transport Management**. c. 67: 211-223.
- Lowinger, Thomas C. 1975. The Technology Factor and The Export Performance of U.S. Manufacturing Industries. **Economic Inquiry**. c. 13. s. 2: 221-236.
- Martin, Patrick H., George C. Christie. 1995. **Jurisprudence: Text and Readings on the Philosophy of Law**. Minnesota: West Publishing Company.
- McCormick, John. 2008. **Understanding the European Union**. 4. bs. New York: Polgrawe Macmillan.
- Morishita, Makoto, Yusukev Oda, Graham Neubig, Koichiro Yoshino, Katsuhito Sudoh, Satoshi Nakamura. 2017. An Empirical Study of Mini-Batch Creation Strategies for Neural Machine Translation. **Proceedings of the First Workshop on Neural Machine Translation**. Vancouver: Association for Computational Linguistics: 61-68.
- Oğuz, Fuat. 2005. Bilgi, Regülasyon ve Rekabet: Bir Piyasa Süreci Yaklaşımı. **Doğuş Üniversitesi Dergisi**. c. 6. s. 2: 253-267.
- Oğuz, Fuat, Orhan Çakmak. 2002. Küreselleşen Bir Dünyada Regülasyon. **Liberal Düşünce Dergisi**. s. 25-26: 143-153.
- Özdeşer, Hüseyin. 2015. Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) Euro Yönetimindeki Etkinlik Sorununun Analizi. **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. c. 22. s. 2: 467-482.
- Özer, Hüseyin, Muhammet Kutlu. 2019. Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisinin Var Modeli ile Analizi. **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**. c. 17. s. 4: 214-231.
- Padovano, Fabio. 2009. The time-varying independence of Italian peak judicial institutions. **Springer Science+Business Media**. c. 20. s. 230-250.

- Padovano, Fabio, ve Roberto Ricciuti. 2009. Political competition and economic performance:evidence from the Italian regions. **Springer Science+Business Media**. c. 138. s. 263-277.
- Paseran, Hashem M. 2004. General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. **IZA Discussion Paper**. c. 1240: 1-39.
- Paweenawat, Sasiwimon Warunsiri, Poomthan Rangkakulnuwat, Kaung Myat Ko. 2015. The Effect of International Trade on Labor Demand in ASEAN5. **Economics Bulletin**. c. 35. s. 2: 1034-1041.
- Petek, Ali, Ali Çelik. 2017. Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi (1990-2015). **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**. c. 54. s. 626: 69-87.
- Petith, Howard C. 1976. The Stolper Samuelson Theorem, the Rybczynski Theorem, and the Pattern of Trade in Neoclassical and Vintage Capital Trade and Growth Models. **International Economic Review**. c. 17. s. 1:57-75.
- Pişkin, Ali. 2017. Türkiye’de Anayasal Denetimin Ekonomik Analizi. Doktora Tezi. YTU Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, Özgür, Enes E. Uslu, Cahit Aydemir. 2011. İmalat Sanayinde Dış Ticaret ve İstihdamın Panel Veri Analizi. **Business and Economics Research Journal**. c. 2. s. 3: 161-171.
- Porta, Raphael La, Florencio Lo’pez Silanes, Cristian Pop Eleches, ve Andrei Shleifer. 2004. Judicial Checks and Balances. **Journal of Political Economy**. c. 112. s. 2: 445-470.
- Posner, Richard Allen. 1974. Theories of Economic Regulation. **Bell Journal Of Economics**. c. 5. s. 2: 1-36.
- Ricardo, David. 1821. **Principles of Political Economy an Taxation**. 3. bs. Ontario: Batoche Books.
- Román, Ángel Martín, Alfonso Moral, Marta Martínez Matute. 2015. Peer effects in judicial decisions: Evidence from Spanish labour courts. **International Review of Law and Economics**. c. 42: 20-37.
- Rowthorn, R. E., J. R. Wells. 1987. **De-industrialization and foreign trade**. Newyork: Cambridge University Press.
- Segal, Jeffrey A., Albert D. Cover. 1989. Ideological Values and the Votes of U.S. Supreme Court Justices. **The American Political Science Review**. c. 89. s. 2: 557-565.
- Seyoum, Belay. 2009. **Export-Import**. 2. bs. New York: Routledge.
- Shleifer, Abdrei. 2005. Understanding Regulation. **European Financial Management**. c. 11. s. 4: 439-451.
- Skousen, Mark. 2018. Viyana ve Chicago Okulu: İki İktisat Okulu'nun Hikayesi. **Piyasa Dergisi**. c. 11. s. 8: 127-132.

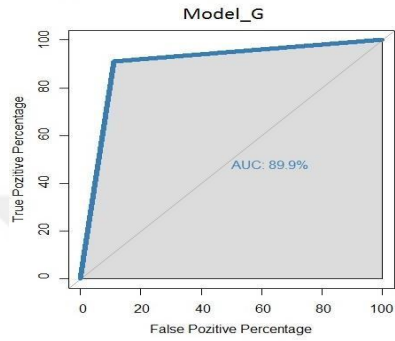
- Slaughter, Matthew J. 1997. International Trade and Labor-Demand Elasticities. **NBER Working Paper 6262**.
- Slazberger, Eli, Paul Fenn. 1999. Judicial Independence: Some Evidence from the English Court of Appeal. **The Journal of Law and Economics**. c. 42. s. 2: 831-847.
- Smith, Adam. 1976. **An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth of Nations**. düz. R. H. Campbell, A. S. Skinner. London: Oxford University Press.
- Spiller, Pablo T., Mariano Tommasi. 2008. **Handbook of New Institutional Economics. Regulation**. ed. Claude Ménard ve Mary M. Shirley. Heidelberg: Springer: 515-543.
- Stephenson, Matthew C. 2009. Legal Realism for Economists. **Journal of Economic Perspectives**. c. 23. s. 2: 191-211.
- Stigler, George Joseph. 1971. Theory of Economic Regulation. **The Bell Journal of Economics and Management Science**. c. 2. s. 1: 3-21.
- Stone, Alan. 1982. **Regulation and Its Alternatives**. Washington: Congressional Quarterly Press.
- Suranovic, Steve. 2010. **Policy and Theory of International Trade**. Washington: Saylor Foundation.
- Tari, Recep. 2015. **Ekonometri**. İzmit: Umuttepe.
- Tate, Neal C., ve Panu Sittiwong. 1989. Decision Making in the Canadian Supreme Court: Extending the Personal Attributes Model Across Nations. **The Journal of Politics**. c. 51. s. 4: 900-916.
- Tirole, Jean. 2014. Market Power and Regulation. **The Royal Swedish Academy of Sciences**.
- Tumonis, Vitalius. 2012. Legal Realism & Judicial Decision-Making. **Jurisprudence**. c. 19. s.4 :1361–1382.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 1961. [20.03.2020]. Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>.
- . 1982. [20.03.2020]. Türkiye Büyük Millet Meclisi. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf.
- Uslu, Kamil, Mustafa Batuhan Tufaner. 2015. Regülasyon Teorilerinin Finansal Krizler Üzerine Etkisi. **International Conference on Eurasian Economies, 9-11 Eylül 2015**. İstanbul: Beykent Üniversitesi: 398-405.
- Wooldridge, Jeffrey M. 2001. **Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data**. London: The MIT Press.
- World Trade Organization. 2013. **World Trade Report 2013: Factors Shaping The Future of World Trade**. Geneva.

- Yüksel, Esra, ve Ercan Sarıdoğan. 2011. Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman'ın Katkıları. **Öneri Dergisi**. c. 9. s. 35: 199-206.
- Zestos, George K. 2006. **European Monetary Integration :The Euro**. Ohio: Thomson South-Western.

EKLER

Ek 1: AIHM Modellerin İlişkin ROC Grafikleri ve Confusion Matrix İstatistikleri

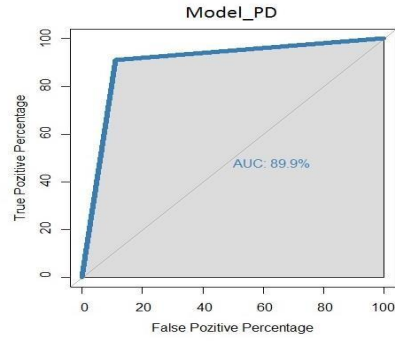
Confusion Matrix and Statistics

Prediction \ Reference	0	1
0	1561	208
1	195	2078

Accuracy : 0.9003
 95% CI : (0.8906, 0.9094)
 No Information Rate : 0.5656
 P-Value [Acc > NIR] : <2e-16
 Kappa : 0.7973
 McNemar's Test P-Value : 0.55

Sensitivity : 0.8890
 Specificity : 0.9090
 Pos Pred Value : 0.8824
 Neg Pred Value : 0.9142
 Prevalence : 0.4344
 Detection Rate : 0.3862
 Detection Prevalence : 0.4377
 Balanced Accuracy : 0.8990

'Positive' Class : 0

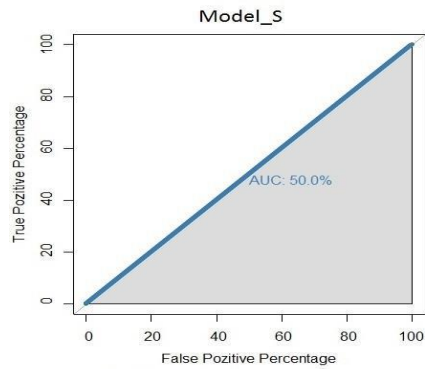
Confusion Matrix and Statistics

Prediction \ Reference	0	1
0	1561	208
1	195	2078

Accuracy : 0.9003
 95% CI : (0.8906, 0.9094)
 No Information Rate : 0.5656
 P-Value [Acc > NIR] : <2e-16
 Kappa : 0.7973
 McNemar's Test P-Value : 0.55

Sensitivity : 0.8890
 Specificity : 0.9090
 Pos Pred Value : 0.8824
 Neg Pred Value : 0.9142
 Prevalence : 0.4344
 Detection Rate : 0.3862
 Detection Prevalence : 0.4377
 Balanced Accuracy : 0.8990

'Positive' Class : 0

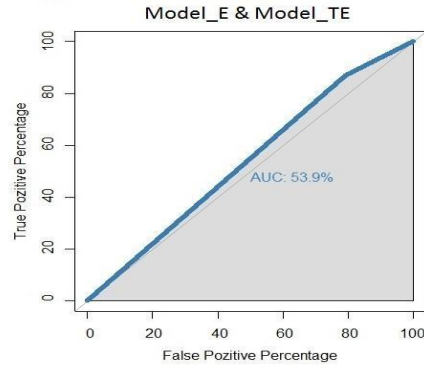
Confusion Matrix and Statistics

Prediction \ Reference	0	1
0	0	0
1	1756	2286

Accuracy : 0.5656
 95% CI : (0.5501, 0.5809)
 No Information Rate : 0.5656
 P-Value [Acc > NIR] : 0.5066
 Kappa : 0
 McNemar's Test P-Value : <2e-16

Sensitivity : 0.0000
 Specificity : 1.0000
 Pos Pred Value : NaN
 Neg Pred Value : 0.5656
 Prevalence : 0.4344
 Detection Rate : 0.0000
 Detection Prevalence : 0.0000
 Balanced Accuracy : 0.5000

'Positive' Class : 0

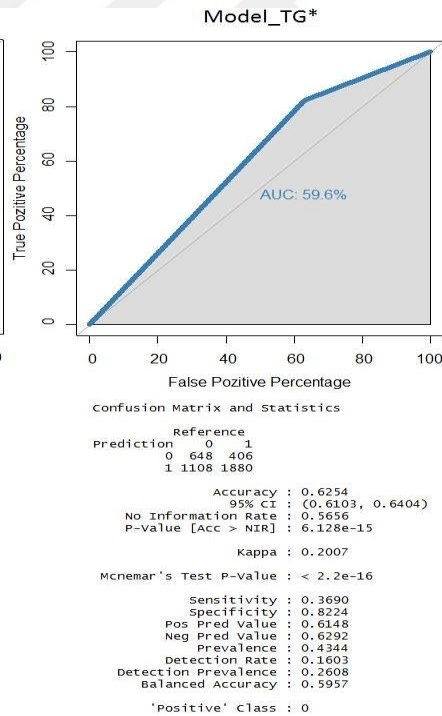
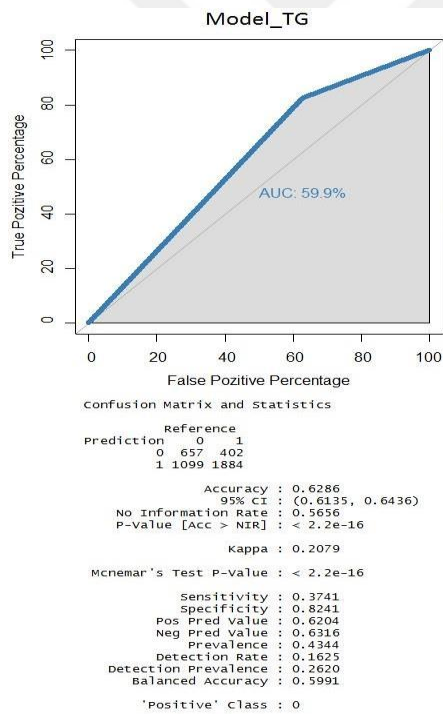
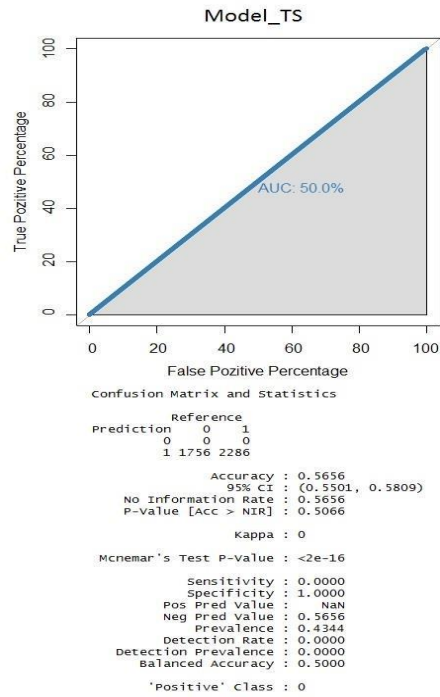
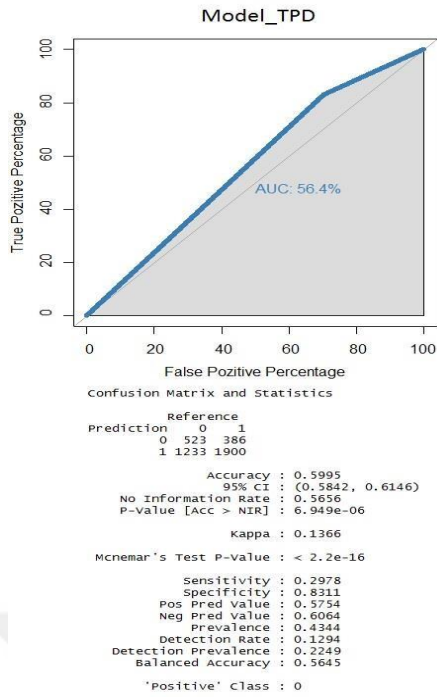
Confusion Matrix and Statistics

Prediction \ Reference	0	1
0	368	301
1	1388	1985

Accuracy : 0.5821
 95% CI : (0.5668, 0.5974)
 No Information Rate : 0.5656
 P-Value [Acc > NIR] : 0.01731
 Kappa : 0.0839
 McNemar's Test P-value : < 2e-16

Sensitivity : 0.20957
 Specificity : 0.86833
 Pos Pred value : 0.55007
 Neg Pred value : 0.58850
 Prevalence : 0.43444
 Detection Rate : 0.09104
 Detection Prevalence : 0.16551
 Balanced Accuracy : 0.53895

'Positive' Class : 0

Ek 2: AB Dış Ticaret Analizi Ülke Kodları

Ülke Kodu	Ülke
1	Avusturya
2	Belçika
3	Bulgaristan
4	Hırvatistan
5	Kıbrıs
6	Çekya
7	Danimarka
8	Estonya
9	Finlandiya
10	Fransa
11	Almanya
12	Yunanistan
13	Macaristan
14	İrlanda
15	İtalya
16	Letonya
17	Litvanya
18	Lüksemburg
19	Malta
20	Hollanda
21	Polonya
22	Portekiz
23	Romanya
24	Slovakya
25	Slovenya
26	İspanya
27	İsveç
28	Birleşik Krallık

